

[Delphi.01.001] 14 augustus 1854 **EENIGE KUNSTSCHATTEN VAN HET GLAZEN PALEIS VAN SYDENHAM.** Het glazen paleis te Sydenham, van welks uitwendig voorkomen wij vroeger hebben gesproken, bevat ook inwendig vele voortbrengselen van kunst, welke der bezigtiging overwaardig zijn. Door de deur van het groote transsept ingaande, wordt het oog reeds dadelijk getrokken door de beroemde gewrochten van beeldhouwkunst, welke dit gedeelte van het paleis versieren. Aan den ingang treft men eene kopij aan van het Grieksche gedenkteeken, bekend onder den naam van: Lantaarn van Demosthenes of monument van Lysicrates. Het is het eenige van dien aard, dat aan de algemeene verwoesting is ontsnapt. Digt bij bevinden zich de bekende groepen der paarden van den Monte-Cavallo, welke te Rome in het Quirinaal te zien zijn en aan Phidias en Praxiteles worden toegeschreven, zonder daarvoor eenig ander bewijs te hebben dan dat hunne namen op het marmer zijn gegrift. Dáár bevindt zich ook de beroemde Toro Farnese, in de baden van Caracalla te Rome gevonden en thans in het museum van Napels prijkende. Plinius schrijft deze groep toe aan Apollonius van Rhodus. Regt tegenover, in de andere helft van het transsept, heeft men, om plaats te maken voor de groepen van het Quirinaal, andere standbeelden gesteld, als: van Castor en Pollux, te paard, door San-Giorgio uit Milaan, waarvan de originele stukken uit brons zijn vervaardigd. In het midden bevindt zich het ruiter-standbeeld van Coleoni, door Andre Verrocchio, waarvan het origineel, insgelijks in brons, te Venetië is en voor een der schoonste voortbrengselen van den *renaissance*-stijl wordt beschouwd.

[Delphi.01.002] Doch, na dezen algemeenen blik op het transsept te hebben geworpen, moet men terugkeeren naar het meest belangwekkende gedeelte van het paleis, namelijk naar de zalen der schoone kunsten, welke in den stijl van de verschillende tijdvakken, waartoe ze behooren, zijn ingerigt. De Egyptische zalen verdienen daarbij eene eerste vermelding. Hier kan men niet zeggen: *Ab Jove principium*, want Jupiter gelijkt naar de jongste der familie te midden van deze Goden en Koningen, aan wie de oude Egyptische tempels gewijd zijn. Men bevindt zich hier tegenover de oudste beeldhouwkunst der wereld, en hetgeen vooral verwondering moet baren, is, dat de Egyptische kunst, de oudste en vader van alle andere, in een sprong eene hoogte bereikt heeft, welke in lateren jaren steeds dezelfde is gebleven; de twee eerste gedenkteeken van de wereld, de pyramiden, zijn nog de grootste. De Egyptische kunst, die de oudst bekende is, heeft ook de meeste overblijfselen achtergelaten. De Egyptenaars bouwden voor de onsterfelijkheid, en dit is hun, allezins gelukt. Met opvolging van de voorschriften, welke de kunst bij hen in enge banden sloot, vereenigden zij de hoogste bevattelijkheid aan eene bij uitstek schoone uitvoering. Zij hebben niet alleen vervaardigd al wat na hen is voortgebracht, maar dit zelfs overtroffen. Bij alle andere natiën doorloopt de kunst dezelfde phases; van hare geboorte af stijgt zij snel tot een hoogen trap van volmaaktheid, doch om dan weder langzaam af te dalen. Maar in Egypte is dit geenzins het geval. Hoe verder men in den loop der tijden teruggaat, des te volmakter is de kunst; de geboorte en het toppunt zijn onbekend. In de volmaaktste tempels, welke ontdekt zijn geworden, vindt men in de muren gemetselde steenen met hieroglyphen op de binnenzijde, welke fijner en schooner van uitvoering zijn dan de hedendaagsche kunst vermag. De Egyptische beeldhouwkunst was geregeld bij de godsdienstige wetten van dit exceptionele volk en is gedurende verscheidene eeuwen onwrikbaar gebleven in hare algemeene vormen.

[Delphi.01.003] Men bereikt het Egyptische gedeelte van het gebouw door eene laan, welke gevormd wordt door acht groote slapende leeuwen, welke naar die van het Britsche Museum zijn genomen. De gevel, welke op het schip uitziet, is een portiek uit het tijdvak van Ptolemeus; op de fries is een hieroglyphisch opschrift geplaatst ter eere van Koningin Victoria en Prins Albert. Het luidt aldus: "In het zeventiende jaar der regering van Hare Majesteit, de meesteres der golven, de dochter der Koningen - Victoria, zeer doorluchtige Vorstin, hebben de directeurs, bouwmeesters, schilders, beeldhouwers dit paleis en deze tuinen aangelegd, om tot onderrigt te strekken van de mannen en vrouwen van alle landen, van alle natien." De meeste tempels en kolonnades in dit gedeelte van het paleis, zijn géene afbeeldingen van bestaande gedenkteeken; het is een zamenstel van de verschillende bouworden, ontleend aan onderscheidene bronnen, en waarvan naar willekeur een geheel gevormd is, hoewel daarbij de goede smaak niet is uit het oog verloren. Aan kopijen van Egyptische gedenkteeken viel natuurlijk niet te denken, de tempel van het paleis van Karnac alleen was grooter dan het geheele glazen paleis! Al de gedenkteeken van dit museum zijn derhalve slechts modellen op eene zeer verkleinde schaal. Op deze wijze is zamengesteld de eerste kolommen-gevel, een een model van die bouworde der Ptolomeën, ongeveer drie honderd jaren vóór Christus, toen de Grieksche invloed reeds zekere losheid van stijl had gebracht in de massive en, om zoo te zeggen, priesterlijke, bouworder uit de tijden der Sesostris en Pharao's. De kleur is genomen naar die der bouwvallen. Bij het intreden van de eerste zaal, ziet men op de wanden schilderstukken van gevechten en optogten, genomen naar een tempel van Ramses, digt bij Thebe gelegen. Het is aan dezen zelfden tempel, de Memnonium, dat de tweede der

70 hier aanwezige gevels behoort; zij bestaat uit acht kolommen, voor elk van welke een kolossaal standbeeld van Koning Rhamses. Deze standbeelden hebben oorspronkelijk eene hoogte van dertig voeten.

[Delphi.01.004] Het is deze gevel, welken men als overgang gebruikt heeft tot de bekende kolommen-galerij van Karnac. Het is vooral bij dit reusachtig gedenkteeken, dat het door de Engelsche kunstenaars aangenomen stelsel aan de kritiek ruim spel geeft. De Egyptische bouworde en beeldhouwkunst zijn zoo verbazend kolossaal van omvang, dat modellen van natuurlijke afmeting slechts een valsch denkbeeld van het geheel kunnen geven. Het wedergeven op eene kleine schaal, hetwelk op zich zelve niet naar de wezenlijkheid zou gelijken, kan een getrouwer denkbeeld geven van het werkelijke gedenkteeken dan eene afbeelding, waarin men zich kan bewegen. De 80 kolonnade van Karnac in het glazen paleis, met hoeveel zorg ook uitgevoerd, kan derhalve geen denkbeeld geven van het origineel. Deze beroemde tempel, voortbrengsel van Rhamses II, de magtigste der Egyptische Koningen, welke omstreeks het jaar 1170 vóór Jezus Christus leefde, was aan den bijna even beroemden tempel van Luxor verbonden, door middel eener laan van sphinxen van meer dan 2000 el lengte. Er is 85 eene zaal van overgebleven, welke meer dan 1200 voet lang en 360 voet breed is. Eene andere laan leidde naar een portaal van 360 voet lengte, 148 voet hoogte, met eene groote poort van 64 voet, welke naar eene zaal geleidde, die 58,000 vierkante voeten in het vierkant groot was. In die zaal stonden, met over elkander geslagen armen, standbeelden met 25 voeten breede schouders, wier gelaat 7, de neus 21, de baard 51, 90 het hoofdtooisel 14 voet lang was. Deze standbeelden hadden eene hoogte van 72 voeten; men kon ze op een afstand van 12 mijlen onderscheiden. In deze kolommenzaal, in het glazen paleis teruggegeven, bevonden zich 134 kolommen, waarvan in het midden 12, die 66 voeten hoog en 12 voet in doorsnede waren, de andere 42 voeten hoog en 9 in doorsnede.

95 [Delphi.01.005] De eerezucht der Egyptische Koningen schijnt dus uitsluitend bestaan te hebben in het bouwen van onsterfelijke graftomben; met dit doel stapelden zij den eenen tempel en den eenen berg op den anderen. De twee groote pyramiden zijn graftomben. De kleinste beslaat aan haren voet eene oppervlakte van 11 akkers grond en hare vier hoeken loopen op eene hoogte van 460 voeten tot één punt te zamen. De 100 andere is 40 voeten hooger en 40 voeten breeder aan het onderste gedeelte. Aan den voet zit de groote sphinx, een leeuw met een menschenhoofd; hij heeft eene lengte van 80 voet. Deze pyramide is het grootste gedenkteeken en de sphinx tevens het grootste beeld, dat ooit vervaardigd is. Den weg langs deze zijde vervolgende, komt men het eerst bij den gevel van den ouden tempel Abou-Simbel, omstreeks het jaar 1565 vóór 105 Christus in de rots gehouwen. Deze gevel was 117 voeten lang en 100 voeten hoog. De zittende standbeelden stellen voor Rhamses de Groote, zijne moeder, zijne vrouw en zijne dochter; men vindt ze in hunne oorspronkelijke grootte van 65 voet in een ander gedeelte van het paleis terug. Het model van dit gedenkteeken is genomen op het 1/10 deel van het oorspronkelijke. Links omslaande, vindt men de portiek van den tempel 110 van Philae, gelegen op een eiland in het midden van de heilige rivier van Egypte, de Nijl; vervolgens de zaal van Amenophis doorgaande, komt men bij de graftombe van Beni-Hassan, het oudste der gedenkteeken, waarvan in het Glazen Paleis een model is geleverd; zij dagteekent van het jaar 1660 voor Christus. De schilderstukken van binnen stellen voor het huiselijk leven der Egyptenaren. In het Egyptische museum 115 vindt men ook nog kopijen van den Stier [Steen!] van Rosette, welke bij gelegenheid van de expeditie naar Egypte door een Fransch ingenieur gevonden werd. Op dezen basaltsteen welke van het jaar 196 voor de geboorte van Jezus Christus dagteekent, stond een opschrift in hieroglyphen of gewijde letters, in gemeen Egyptisch en in het Grieksch. Het is aan deze Egyptische vertaling te danken, dat men den sleutel 120 gevonden heeft tot de taal der hieroglyphen.

[Delphi.01.006] Van al deze merkwaardigheden der verst verwijderde oudheid kan met regt gezegd worden dat de oude bouwmeesters wezenlijk groote mannen waren. Zij konden toch aan niemand iets ontleenen. Hun eigen genie alleen was hunne vraagbaak en dit deed hen dingen voortbrengen, zoo grootsch als ze immer gezien zijn. Zij ontdekten 125 vele regels, welke het verhevene der kunst uitmaken en waren ver verheven boven nuttelooze ornamentatie. Zij gevoelden al het gewigt hunner roeping. De laatste Egyptische tempels, op hunne modellen gekopieerd, hebben der wereld een denkbeeld gegeven van de grootheid hunner bouw-orde. Volgens de chronologische orde volgt na Egypte Griekenland. Het schip van het gebouw inkomende, bevindt men zich voor eenen 130 gevel in Dorischen stijl, gevolgd naar een tempel van Jupiter te Nemea, 400 jaren vóór Christus. De fries is versierd met opschriften en met de namen der voornaamste steden van Griekenland. Voor den gevel zijn groepen aangebragt van worstelaars, van Silenus en Bacchus, van Bacchus en de Faunen. De middendeur leidt naar de groote zaal; deze is vierkant, omringd van portieken en stelt voor de *agora* der Grieken, of 135 het *forum* der Romeinen, dat wil zeggen eene plaats, voor openbare vergaderingen bestemd. Zij is van Dorische bouw-orde en de op de fries geplaatste namen zijn die

van dichters, wijsgeeren en kunstenaars van Griekenland. De schilderstukken, welke de wanden zullen versieren (en waaraan men nog bezig is) zijn illustraties uit de Grieksche godenleer; zij worden uitgevoerd onder het toezigt en naar de schetsen van G. Scharf en stellen voor: 1°. den Olympus; 2°. de inneming van Troje; 3°. het rijk der onderwereld; 4°. het tijdvak van Pericles en Phidias.

[Delphi.01.007] In deze zaal vindt men verzameld de meesterstukken van antieke beeldhouwkunde, waarmede ieder bekend is. In het midden, als de keurigste steen van dezen diadeem, staat de schoonste vrouw der wereld, de Venus van Milo, door den Heer Marcellus in het jaar 1820 gevonden en welke thans de Louvre te Parijs versiert. Dit is de Venus Victrix. Naast haar staat de Venus van Capua, bijna aan de eerstgenoemde gelijk, en waarvan het origineel in het Museum van Napels te vinden is. Voorts de Louvre, de Faunus van het Vaticaan; de Faunus van het Capitool, de Minerva Farnese van Napels, de Medicea van Rome, de slapende Ariadne, welke in eene der zalen van het Vaticaan wordt aangetroffen, en de Laocoon in de bouwvallen van het paleis van Titus in het jaar 1506 gevonden, en welke als een meesterstuk van antieke kunst beschouwd wordt. Langs dezen weg voortgaande, komt men aan eene overdekte galerij, waar aan eene andere bouworde eene plaats is ingeruimd. De vierkante pilasters, welke die galerij dragen, zijn te Eleusis gevonden. De zoldering, welke met evenveel talent als smaak is vervaardigd, is het werk van Owen Jones, die van gevoelen is, dat de Grieken hunne gedenkteekenen en monumentaal beeldhouwwerk beschilderden; en in de kopijen der friezen en reliëfs van het Parthenon, heeft hij eenige deelen doen beschilderen, om als maatstaf van vergelijking met het overige te dienen. Het voornaamste sieraad van de bas-reliefs is eene nabootsing van een der gevels van het Parthenon, de schoonste van alle tempels der wereld. Het is genomen op ongeveer een vierde van de gewone grootte, en dit is de grootste afbeelding welke daarvan immer gemaakt is. Het is hier dat men de waarde kan schatten van de vroeger gedane aanmerking, nopens het op verkleinde schaal teruggeven der Egyptische gedenkteekenen. Voor de Grieksche monumenten kunnen kopijen van gewone grootte een getrouw denkbeeld geven van het oorspronkelijke, omdat de schoonheid der Grieksche kunst minder ligt in de grootte dan in de harmonie der proportien. Het Parthenon had op zijn hoogste punt slechts eene hoogte van 64 voeten; het was 228 voet lang en 100 voet breed; de kolommen hadden eene hoogte van 34 voeten en telden 6 voet in doorsnede. Deze beroemde tempel was, gelijk men weet, gewijd aan Minerva, de schutsgodin van Athene. In de cella, in het midden van den tempel, bevond zich het standbeeld, dezer godin, in goud en in ivoor, een meesterstuk van Phidias. Het was onder het toezigt van dezen kunstenaar, dat de arbeid aan den tempel geschiedde, waarvan Ictinus en Callicrates de bouwmeesters waren. Het Parthenon dagteekent uit het schoonte tijdperk der kunst, dat van Pericles, 444 jaren vóór Jezus Christus.

[Delphi.01.008] De eerste teekeningen, welke men van het Parthenon bezit, zijn van het jaar 1674 en werden vervaardigd door een Fransch kunstenaar, Jacobus Carrey, terwijl de markies de Nointel zich te Athene bevond. Deze teekeningen zijn thans nog in de collectie te Parijs aanwezig en blijven de naauwkeurigste, welke men tot nu toe bezit, daar sedert dien tijd het Parthenon nieuwe en talrijke verwoestingen, zoowel door den tand des tijds als van de hand der menschen heeft ondergaan. Toen Carrey zijn schetsen vervaardigde, diende de tempel van Minerva tot Christenkerk, en men had de standbeelden van een der frontons weggenomen, om er een venter voor in de plaats te stellen. Eenige jaren later, in 1687 beschoten de Venetianen Athene, en het Parthenon, waarvan men een kruidmagazijn gemaakt had, werd zwaar beschadigd door eene ontploffing, welke het middengedeelte van het gebouw vernielde en verscheidene standbeelden in stukken deed springen. Men weet, dat de Turken de kolommen van het Parthenon gebruikten, om kalk te maken, dat reizigers stukken medenamen voor hunne collectien, en dat Lord Elgin eindelijk de schoonste overblijfselen van den arbeid van Phidias in Engeland medenam. Deze onvergelykelijk schoone overblijfselen, welke thans in het Britsch museum te Londen prijken, zijn in het glazen paleis teruggegeven. De fries, voorstellende de feesten van Minerva, strekt zich over de geheele lengte van de galerij uit; er is, gelijk wij gezegd hebben, een gedeelte van beschilderd; een ander is wit op een blaauwen grond; nog een ander is geheel wit, zoodat men vergelijkingen kan maken. Dáár vindt men ook de vermaarde standbeelden, door lord Elgin medegebragt, en welke zijn naam behouden hebben. Men gelooft dat het Parthenon 44 standbeelden bevatte; daarvan zijn 13 fragmenten thans te Londen en 2 te Athene achtergelaten; dit is alles wat van die schoone gewrochten is overgebleven. Het Glazen Paleis bezit hier ook eene kopij van Theseus, dat als het volmaakste der bekende fragmenten wordt beschouwd; voorts kopijen van Ceres en Proserpina, van een kop van het paard van den wagen des nachts, en van de schikgodinnen. Aan de tegenovergestelde zijde van het Parthenon is geplaatst de bekende groep van Niobe, in het jaar 1580 bij de poort van den H. Johannes te Rome gevonden, en thans zich te Florence bevindende. Er zijn in de, aan de Grieksche kunstvoorbrengheden gewijde

205 zalen van het glazenpaleis meer dan 200 standbeelden, welke beschrijving ons
natuurlijk te ver zou voeren, weshalve wij ons bij de voornaamste hebben bepaald.
[Delphi.01.009] De Romeinsche zalen onderscheiden zich weinig van de Grieksche; er
bestaat geene eigenlijk gezegde Romeinsche kunst. De veroveraars der wereld lieten de
overwonnen volken voor zich werken. Bij de Romeinen waren de eerste kunstenaars de
210 Etruriërs en vervolgens de Grieken. Men weet, dat de Etruriërs, thans de Toscanen,
een bij uitstek kunstlievend volk waren; doch het was niet alleen hierin dat zij
uitmuntten; zij waren ook een zeer nijver volk en dreven reeds een zeer uitgebreiden
handel, toen Rome nog in zijne geboorte was. De Romeinen vervaardigden groote, vooral
215 groote tempels, doch de Etruriërs maakten de standbeelden en afbeeldingen van Goden,
hetzij in aarde of in brons. Een der oudste Etrurische fragmenten is de wolvin van
het Capitool. Na de nederlaag van Pyrrhus (275 jaren vóór Christus), en de verovering
van Sicilië, bragten de Romeinen hunne zegevierende wapenen naar Griekenland over, en
Paulus Emilius, de overwinnaar van Perseus, Koning van Macedonië, keerde in zegepraal
220 met de in Griekenland gemaakte buit Rome weder binnen. Hij bevrachtte daarmede niet
minder dan 250 wagens in (167 jaren vóór Christus geboorte. Twintig jaren later, in
146, voltooide Mummius de overwinning van Griekenland; hij gaf alles aan de
plundering prijs en nam een groot aantal meesterstukken mede, waarvan velen evenwel,
225 onder het vervoer braken of zwaar beschadigd werden. Wat de Romeinen bij hunne
invallen en gedurende den tijd hunner bewindvoering over de Grieksche provinciën,
vernielden, is onberekenbaar.

[Delphi.01.010] Doch terzelfde tijd kwam eene menigte Grieksche kunstenaars zich te
Rome vestigen, en er brak zoowel voor hen als voor de Romeinen een nieuw kunst-tijvak
aan, – een tijdvak van rijkdom en sierlijkheid van voortbrenging, maar ook van
230 verval. De eenvoudige en ideale schoonheid van de reine Grieksche kunst maakte plaats
voor iets zinnelijker, dat minder op het gevoel dan op de driften werkte. Onder de
eerste Romeinsche Keizers, stelde men zich tevreden met eene nabootsing van de
Grieksche meesterstukken; en hierdoor valt het te verklaren, dat men dikwijls
verschillende exemplaren van dezelfde heelden heeft gevonden. Tot verfraaijing van
235 zijn paleis, liet Nero vijfhonderd standbeelden uit Delphi komen. Op de plaats, waar
dit paleis stond, liet Titus zijne baden aanleggen, en het is daar, dat later eenige
beroemde stukken zijn gevonden, als onder anderen de Laöcoon. Het Forum is men aan
Trajanus verschuldigd en draagt ook diens naam; even zoo is de kolom, waarvan eene
afbeelding insgelijks het glazen paleis zal verrijken, van hem afkomstig. Het tijdvak
240 van Hadrianus was het bloeiendste; onder zijne regering schijnt men tot eene hooge
volmaaktheid te zijn geklommen. Het was onder de regering der Antonijnen, dat de
gegraveerde steenen en camées, welke voor vele portretten gediend hebben, werden
vervaardigd. In de vierde eeuw, toen de zetel van het Keizerrijk naar Konstantinopel
werd overgebracht, gingen de kunsten, de kunstenaars, en de verzameling van schoone
245 kunsten denzelfden weg, en werden gevolgd door de toen reeds uit Griekenland
aangebrachte meesterstukken. Doch de komst der barbaarsche stammen, die slechts goud,
zilver en brons zochten, was een doodelijke slag voor de schoonste collectien. Aldus
verdwenen de werken van Phidias, Polycletus, Lysippus, nog lang vóór den val van het
Grieksche rijk.

[Delphi.01.011] In de Romeinsche zalen door het schip binnenkomende, bevindt men zich
tegenover een gevel, ontleend aan de beneden-verdieping van het Coliseum te Rome. Het
is voor de eerste maal, dat men in de geschiedenis der oude bouwkunde hoort spreken
250 van den bogen-stijl. De Grieken hebben zich daarvan nooit bediend. Men meende dus tot
het eerste gebruik daarvan gemaakt was onder de Romeinsche overheersching; doch de
jongste in Assyrie gedane ontdekkingen hebben bewezen, dat de boog tot een veel
255 vroegeren ouderdom opklom en dat daarvan te Niniveh groot gebruik werd gemaakt, dat
hij van daar is overgebracht in Klein-Azië, van waar de Etruriërs denzelfden naar
Italië hebben ingevoerd. In de Romeinsche zalen van het glazen paleis zal een model
en relief geplaatst worden van het Coliseum, dat evenwel thans nog niet geheel gereed
260 is. De groote zaal is geheel bekleed en versierd met steenen, welke het porphyry,
malachieten en zeldzame marmers nabootsen, waarvan de Romeinen in hunne paleizen een
ruim gebruik maakten. De Venus van het Capitool, welke men hier aantreft, wordt door
vele meesters voorgetrokken boven de Venus van Medici, daar zij in een zuiverder en
meer verheven stijl is gewrocht; voorts vindt men hier de Venus Genitrix, de Venus
265 der zee en de Venus van Arles, allen van de Louvre. Rondom de Venus Callipygos van
Napels, den Bacchus van de Louvre. Rondom de zaal zijn in chronologische orde
gerangschikt, de borstbeelden der Romeinsche Koningen en Keizers. Men heeft hier ook
geplaatst een relief van het forum te Rome, een der meest belangwekkende voor de
270 studie; de berg van het Capitool, de bouwvallen van den tempel der Eendragt, de boog
van Septimius Severus, de kolom van Phocas, de tempels van Antonius en Faustina, de
tempel des vredes, den boog van Constantinus, het Coliseum, den boog van Titus. Aan
de andere zijde van de hoofdzaal zijn verscheiden kamers, waarvan Romeinsche badzalen

275 gemaakt zijn. Deze baden zijn geheel naar het oorspronkelijke ingerigt. Men heeft ze met schoone standbeelden versierd; er is de zaal van Apollo en de zaal van Diana. De Apollo is die, welke men op het Vatikaan op het Belvedere ziet, en welke tot zoovele gissingen heeft aanleiding gegeven. De Diana is die van de Louvre en de Godin der jagt.

280 [Delphi.02.001] 12 maart 1856 **ALLERLEI**. Uit Konstantinopel wordt gemeld, dat eenige Fransche soldaten, wier caserne niet ver van de Atmeidan (de oude renbaan uit den tijd der Keizers) gelegen is, onlangs de aldaar onder het slijk bedolven slangenzuil opgegraven hebben. Deze zuil is van de weinige antieke gedenkstukken, welke in de hoofdstad van het Turksche rijk bewaard zijn gebleven, een der merkwaardigste. Zij bestaat uit drie door elkander gekronkelde bronzen slangen, ter hoogte van ongeveer 285 25 voeten, en loopt aan het bovineinde in drie voortreffelijk bewerkte massive slangenkoppen uit. Deze laatsten werden bij de inneming der stad door de beeldstormende Turken alle afgeslagen, en wel, gelijk de geschiedschrijvers melden, de eerste door Mohammed den veroveraar zelf. In het kleine museum der voormalige Irene-kerk wordt die kop nog bewaard. Eusebius en Sozomenus verhalen, dat dit kunstgewrocht, door Constantijn den Groote, van Delphi naar Konstantinopel is 290 overgebracht, en dat deze zuil dezelfde is, welke door de vereenigde Grieken, na den veldslag bij Plataea, als voetstuk van een' uit den buit vervaardigden gouden drievoet, in den tempel van Apollo te Delphi geplaatst werd. De klassieke schrijvers Herodotus, Thucydides en Pausanias spreken meermalen van deze slangen- of drakenzuil. Pausanias, Koning van Sparta, zocht zich den roem der overwinning bij Plataea 295 daardoor toe te eigenen, dat hij een tweeregelig vers, waarin hij als de held van Plataea werd gevierd, op die zuil deed graveren. De Amphictyonen echter, vertoornd over de onregtmatigheid dezer grootspraak, gaven bevel, die woorden uit te delgen, en besloten, dat in plaats daarvan, de namen van al de Grieksche volken, welke deel aan den oorlog tegen de Perzen genomen hadden, op die zuil zouden gebeiteld worden. De 300 gedurende vijftien eeuwen op deze plaats opgehoopte vuilnis bedekte tot heden het onderste gedeelte van dit gedenkstuk, dat door den tijd veel geleden heeft. Men heeft echter nu reeds ontdekt, dat aan de eene zijde der onderste twaalf slangenkronkels, eene menigte Grieksche volksnamen, in gedeeltelijk zeer oud letterschrift is te 305 lezen, waaronder de namen der inwoners van Ambracia, Lepreae, Tenos en Corinthe. Het is opmerkelijk, dat van de namen der Atheners en Spartanen tot nog toe geen spoor te vinden is geweest; waarschijnlijk zijn zij onleesbaar geworden door den roest, waarmede zij bedekt zijn. Een paar jeugdige Duitsche philologen zijn ijverig bezig met de volledige ontcijfering dezer merkwaardige inscriptie, welke uit het 310 schitterendste tijdvak van Griekenlands helden tijd dagteekent. (Wanneer men vergelijkt, wat Petrus Gyllius in zijn werk: de *Topographia Constantinopoleos* cap. XII, omtrent die kolom of zuil zegt, zal men voorzigtig doen, met nadere berigten over deze ontdekking af te wachten.)

[Delphi.02.002] 5 februari 1882 **Uit Athene wordt gemeld, dat het oudheidkundig genootschap** besloten heeft den tempel van Apollo te Delphi te doen ontgraven, mits de 315 Regeering de eigenaars der daarboven gelegen perceelen schadeloos stelle.

[Delphi.02.003] 29 maart 1887 **Griekenland en Frankrijk hebben een overeenkomst** gesloten betreffende de opgravingen te Delphi. Al de opgegraven voorwerpen blijven in Griekenland, maar de Fransche Regeering behoudt zich voor een bepaalden tijd 320 uitsluitend het recht voor de inscripties en photographiën uit te geven.

[Delphi.02.004] 9 mei 1887 **Tusschen de grieksche en de deutsche Regeering** werd indertijd een verdrag gesloten ten behoeve van de opgravingen in Olympia dat als 325 voorbeeld strekt van het verdrag, dat de grieksche en de fransche Regeering op dit oogenblik bezig zijn te sluiten ten behoeve van de opgravingen in Delphi. Volgens dit laatste verdrag zou de fransche Regeering vijf jaren lang het recht hebben in Delphi opgravingen te doen, maar alles wat te voorschijn wordt gebracht, zou het eigendom van Griekenland worden. Hier alleen staat tegenover dat de fransche Regeering het recht zou hebben vondsten door afgietsels te vermenigvuldigen en in wetenschappelijke geschriften af te beelden. Het grieksche Huis van Afgevaardigden zal thans te 330 beslissen hebben, of dit verdrag al dan niet zal worden aangegaan.

[Delphi.02.005] 14 augustus 1887 **In de jongste zitting der oudheidkundige vereeniging te Berlijn**, heeft de heer Ponikoff, een uitvoerig verslag gedaan van zijn onderzoek ter vaststelling van de topographie van het oude Delphi, zoo wereldvermaard 335 indertijd wegens het orakel van Apollo. Een groot aantal opschriften heeft hij bij zijn opdelvingen gevonden en nu openbaar gemaakt. Daarbij was hij in de gelegenheid de getrouwheid te roemen der beschrijving, door Pausanias daarvan gegeven. Dit onderzoek en de opdelvingen hebben plaats gehad in Mei jl. en later zullen uitvoerige mededeelingen betreffende de overblijfselen van den zoo wereldvermaarden tempel en zijn omgeving in het licht verschijnen,

[Delphi.02.006] 7 maart 1888 **Reeds lang wist men, dat in overoude tijden bij de Romeinen** en ook in vele gedeelten van Griekenland niemand verkoopen mocht zonder door 340

een borg gesterkt te zijn, die tegenover den koper instond, dat de verkooper inderdaad zijn eigendom, en geen goed, waarop hem het eigendomsrecht kon bestreden worden, verhandelde. Zoodanige borg heette bij de Romeinen, auctor secundus, bij de Grieken bebaioter of proapodotas. Thans ia er eene inscriptie van den demos sypaleitos ontdekt, uit welke blijkt, dat ook in het oude Attika de koper op zoodanigen borg verhaal had, indien de overgave van het verkochte door anderen, die er recht op konden doen gelden, bestreden werd. Ook hier schijnt, althans tot in de vijfde eeuw, de regel gegolden te hebben, dat verkoop en overgave van het verkochte aan den koper onbestaanbaar was tenzij in tegenwoordigheid van een derden persoon, die er voor instond, dat de verkooper zijn eigendom en geen vreemd goed van de hand deed. Maar in Attika was na dien tijd de verkooper zelf de verantwoordelijke persoon tegenover den koper. In andere Grieksche staten daarentegen bleef het nog lang noodig dat, daar er geen andere eigendomsbewijzen waren over te leggen, de tusschenkomst van den borg, van den bevestiger van het eigendomsrecht, werd ingeroepen. Nog in de tweede eeuw werd b. v. in Delphi de oude instelling van een bebaioter toegepast.

[Delphi.02.007] 11 november 1889 **Eduard Engel schrijft uit Griekenland over "Delphi"** aan de "N. R. Ct.": Eene wandeling binnen den omtrek der oude heiligdommen laat iemand geheel onbevredigd. De opgravingen, die tot nu toe gedaan zijn, hebben wel het verlangen opgewekt, maar zij hebben zoo goed als niets aan het licht gebracht, wat den kunstzin ook van een niet-archaeoloog streelen kan. Het museum – eene kamer als een stal – bezit, behalve eenige onbeduidende inscriptiën, niets wat het zien waard is. En toch is het mijne vaste overtuiging, waaraan ik te dezer plaatse eene zoo krachtig mogelijke uiting wil geven, dat er wellicht nergens in Griekenland een bodem is, waar eene op groote schaal ondernomene opgraving zulke verrassende uitkomsten zal opleveren als te Delphi. En met veel geringer middelen dan indertijd te Olympia aangewend zijn. Hier behoeft men niet het duizendjarige steengruis van twee rivierbeddingen op dozijnen meter diepte weg te ruimen; hier heeft men vooreerst niet veel meer te doen dan het dorp Kastri te onteigenen, zooals het daar staat, en dan onder ieder huis, in elken tuin en op iederen wijnberg de bijl en de schop ter hand te nemen, om misschien dag aan dag op vondsten van de hoogste waarde voor de wetenschap zoowel als voor de kunst te stooten. De Grieksche Regeering en het met haar verbondene Archaeologisch Genootschap te Athene zijn van de noodzakelijkheid van zulk eene opgraving op groote schaal, en ook van die der onteigening van Kastri, volkomen overtuigd. Maar zij kunnen met den besten wil de middelen daarvoor niet vinden. Amerikanen, zwemmende in geld, hebben zich aangeboden om de opgravingen te ondernemen en vooraf het geheele nieuwe Delphi te koopen; in dit geval zou al wat er gevonden werd in het bezit komen van Amerikanen en de arcaeologische schatten overgebracht worden naar Amerika. Op dat punt nu verstaat het kleine Grieksche koninkrijk van hoog tot laag geen gekscheren. Aan ieder die de vereischte waarborgen van een verstandige onderneming verschaft, word het vergund opgravingen te doen. Indertijd heeft Duitschland de vergunning gekregen voor Olympia, en Duitschland heeft zich tevredengesteld met de zeker niet geringe eer, dat het een schat voor de wetenschap en kunst uit het berghooge puin van duizenden jaren opgedolven heeft. Maar van de schatten van zijn groot verleden geeft Griekeland wetens niets weg, zoo als dan ook alle uitvoer van dien aard ten strengste verboden is. Voor het overige is het aanbod der Amerikanen niets minder dan edelmoedig; want indien ook maar een enkel goed gebleven standbeeld uit den besten tijd onder de huizen van Kastri opgegraven werd, dan zou die vondst alleen reeds kunnen opwegen tegen de uitgaven. De Grieksche Regeering heeft in vereeniging met het Deutsche Archaeologisch Instituut te Athene een onderzoek laten instellen aangaande de kosten der opgravingen te Delphi, en zij raamt de kosten voor de onteigening der Kartrioten op slechts 3/4 miljoen drachmen (f300 000). Zijn de huizen, meerendeels ellendige huisjes, nedergehaald, dan kan de arbeid beginnen waar men wil. Men zou denken dat er ergens in de wereld wel een millionair was, die, al ware het alleen uit ijdelheid, de paar miljoen drachmen op de tafel wierp, om zulk een werk, waarvoor men eeuwige dankbaarheid zou inoogsten, te helpen tot stand brengen. En is er zulk een millionair niet, dan zal de Deutsche regeering, Griekenlands "schoonzuster", gelijk zij thans in de volkstaal der Hellenen genoemd wordt, ten slotte wel voor Delphi dezelfde onbaatzuchtige werkzaamheid ontwikkelen als zij voor Olympia aan den dag heeft gelegd. Het komt er voor de kunst en wetenschap eigenlijk niet op aan, door wie het oude Delphi opgegraven wordt, maar voor Deutsche harten zou het toch wenschelijker zijn, dat Duitschland niet overvleugeld werd door Frankrijk, dat met hetzelfde plan omgaat. De Grieken, ook de eenvoudige lieden hier in het dorp, houden zich overtuigd, dat de hulp van Duitschland zal komen. Het is een genoegen te zien met welk vertrouwen men in dezen oostelijken hoek van Europa het oog gericht heeft op Duitschland. Uit de Kastalische bron stijgt rook omhoog. Ik moet glimlachen: onwillekeurig denk ik aan den driehoet van het orakel, waarvan dwarrelende rookwolken en zooveel wijsheid opgingen. En nu

410 moet ik luide lachen. Daar staan twee drievoeten voor mij, niet bij het opborrellende
water uit de rotskloof, ook zit er geen Pythische maagd boven den drievoet, maar er
staan stevige zwarte ketels op, en daarin kookt de wasch der Delphisch mannen,
vrouwen en kinderen, en hoog opgeschort plassen de vrouwen van Kastri zoo dapper in
het water, dat het schuim wegspat. Op een rotsblok in de kloof, waaromheen grazende
415 lammeren en geiten huppelen, zit een zwartoogige bengel van 12 jaar, de dorpsheerder,
neergedoken en blaast op zijne stokpijp. Hij hield, verwonderd, plotseling op te
blazen, toen hij een vreemdeling met een beker in de hand zag naderen om uit de aan
de rotsspleet ontspringende bron een dronk Kastalisch water te scheppen.

[Delphi.02.008] 20 februari 1891 — **In de Fransche Kamer is een heftig debat gehouden**
over een kredietaanvraag van fr. 480,000 ten behoeve van de ontgravingen te Delphi.
420 Deze onderneming is het werk van in Athene verblijf houdende Franschen en men
verwacht belangrijke vondsten, die den Franschen musea ten goede zouden komen. De
heer Le Chevalier verhief tegen het voorstel zijn stem en noemde het ontijdig, nu
Versailles en andere paleizen in Frankrijk bijna in puin vallen; men kon het geld
425 beter gebruiken om deze on andere Staatsdomeinen te onderhouden. De heer Dupuy, die
het voorstel verdedigde, zei niet te kunnen gelooven, dat een Fransche wetgeving aan
de landgenooten van Mac Kinley den roem zou willen gunnen den Apollotempel te hebben
opgegraven. Ten slotte werd het voorstel met 341 tegen 61 stemmen aangenomen.

[Delphi.02.009] 10 november 1893 **Eene ontdekking te Delphi!** — Bij de opgravingen op
de plaats, waar vroeger de beroemde tempel van Delphi stond, heeft men eene
430 ontdekking gedaan, die voor de kennis der oud-Grieksche letterkunde en muziek van het
hoogste gewicht is. Men vond nl. een steenen plaat, waarin een loflied aan Apollo is
gegrift, en waarop boven elke lettergreep, de noten vermeld zijn, waarin het lied
gezongen werd. Men vermoedt, dat men nu den sleutel heeft tot de oud-Grieksche
435 muziek, die zoo lang vergeefs gezocht werd. De muziek is van den componist
Aristoxenes, een leerling van Aristoteles, en dateert uit de 2e eeuw v. Chr. Volgens
de conventie tusschen Griekenland en Frankrijk, heeft dit laatste land het recht om
het loflied uit te geven. Nog een tweede hymne werd gevonden, doch deze was niet van
notenzetting voorzien.

[Delphi.02.010] 3 april 1894 **Een hoogst merkwaardige muziekuitvoering had Donderdag**
440 te Athene plaats. In de Fransche school voor oudheidkunde werd een tweeduizend jaar
oude "hymne aan Apollo" uitgevoerd, waarvan de tekst met de noten onlangs bij Delphi
gevonden was. De beide tafelen, waarop de hymne is gegriffeld, werden gevonden bij de
uitgraving van een gebouw, dat gelegene, was dicht bij de plek welke aan het oude
445 orakel was gewijd. Een der tafelen was ongelukkig defect, maar de andere was nog
bijna ongeschonden. Deze vondst was van bijzonder belang, omdat de fragmenten van
oude muziek welke tot nu toe gevonden waren, niet volledig genoeg zijn van een juist
denkbeeld te geven van het karakteristieke eener geheele compositie. Reinach te
Parijs had deze oude muziek op nieuwe noten gezet. De hymne werd uitgevoerd door een
450 quartet van mannenstemmen: zij maakte een buitengewoon aangenaam, hoewel vreemd
effect, en herinnerde in veel opzichten aan de schoonste Duitsche koralen, de
uitvoering werd bijgewoond door de koning en de koningin, twee prinsen en prinsessen,
vele personen der hofhouding, leden van het kabinet en het corps diplomatique. De
hymne vond zooveel bijval dat zij op verzoek der koningin herhaald werd.

[Delphi.02.011] 25 mei 1894 **De Fransche oudheidkundigen te Delphi** hebben nu bij
455 hunne opgravingen ook de schatkamer ontdekt der oude bewoners van het eiland Siphnos,
dat oudtijds vermaard was om zijn goud- en zilvermijnen. Het gebouw is goed bewaard
gebleven en merkwaardig schoon. Het zou den Franschen van veel dienst zijn, zoo merkt
een berichtgever van The Standard op, als zij zich, zooals de Duitschers bij hunne
opgravingen in Griekenland, de hulp van een paar bouwkundigen verschaften.

[Delphi.02.012] 30 mei 1894 **Tot de laatste ontdekkingen te Delphi behoort een**
460 **paardekop in marmer**, die waarschijnlijk behoort heeft tot het fries van den
Apollotempel, zes metopen van de schatkamer der Atheners, vechtende amazonen
voorstellende; Theseus worstelende met den minotaurus en andere bas-reliefs, die tot
de schatkamer van Siphnos moeten hebben behoord. Ook is weder de partituur van een
465 hymne opgegraven, die echter vrij onvolledig is.

[Delphi.02.013] 5 juni 1894 **Onder de jongste ontdekkingen te Delphi is een zeer**
groot Apollo-beeld, uit een vroeg tijdperk van Grieksche kunst, en het ondergedeelte
van een door Gelon van Syracuse opgericht altaar, met een opschrift waarin de
overwinning van den Tyran op de Carthagers bij Himera (480 v. O.) verheerlijkt wordt.

[Delphi.02.014] 19 juni 1894 **De [Te] Delphi is een zuil opgegraven, die en relief** de
470 beeltenissen van drie vrouwen draagt, in den geest van de zuil in den tempel van
Ephese. De drapeering der drie goed bewaarde beelden geeft uitstekend den indruk, dat
zij in snelle beweging zijn. Men acht deze vondst van groote waarde.

[Delphi.02.015] 3 oktober 1894 **De Apollo-hymne**, Op de tweede Apollo-hymne, door
475 Homolle te Delphi opgegraven, moeten niet alleen zangnoten doch ook de begeleiding
met instrumenten genoteerd staan. Daar de Grieken voor hunne instrumenten een ander

480 en ouder notenschrift gebruikten dan voor den zang, is het niet waarschijnlijk, dat Homolle zich zou vergist hebben. Deze ontdekking geeft dus wellicht antwoord op de vraag, hoe het bij de Grieken met de harmonie gesteld was. Da plaatsen in Aristoteles en Plutarchus, die tot nog toe de eenige bronnen waren voor de kennis der harmonie bij de Grieken, zijn zoo duister, dat de geleerden het volstrekt niet met elkaar eens zijn. De een beweert, dat de Grieken slecht primen en octaven gekend hebben, de ander meent dat de Grieken wel den zang homophon hebben gehouden, doch dat de instrumenten in quinten, quarten of tertzen den zang mochten begeleiden. De nu ontdekte hymne zal dien strijd wellicht beslechten. Wat den tekst betreft, deze komt vrijwel overeen met 485 dien der eerste hymne; Apollo's geboorte op Delos en zijn strijd met de Pytho wordt er in bezongen. Nieuw is, dat de hymne besloten wordt met een gebed voor Athene en Rome. Vermoedelijk dagteekent dus het gedicht na Christus' geboorte, en Homolle onderstelt dat het in de tweede eeuw na Christus is vervaardigd. De hymne is in twee 490 kolommen op een enkele marmeren plaat gegrift, welke tamelijk goed bewaard is gebleven.

[Delphi.03.001] 19 januari 1895 **In een uitgestrekt halfgrond, ommuurd door hooge en woeste rotsen**, uitloopers van den Parnassus, op den rechter-oever van den Kephalo-Vrysi, die uit den bron van Oastalis ontspringt en onder het vormen van menigvuldige 495 watervallen zich een weg baant door een bosch van olijven en laurier tot hij in het uitgedroogde bed den Xero-Potamo valt, staan drie of vier witte huisjes: dat is het dorp Castri, dat door een wonderlijk spel van het noodlot is verzezen op de plaats van Delphi, de weelderige heilige stad, het groote godsdienstige middenpunt van de beschaving der ouden. De geleerden hebben zich gedurende langen tijd afgevraagd, of 500 een zoo roemrijk bekende stad in werkelijkheid zoo ten eenenmale zou hebben kunnen verdwijnen, zonder iets anders achter te laten dan eenige brokken marmers, over den grond verstrooid, en enkele verminkte beeldhouwwerken, op zijde gezet onder de schaduw van de olijfboomen in de tuinen; of de phocidische plundersaars, de centurionen van Sulla er [en] Nero, de Galliërs onder Brennus, de krijgslieden van 505 Constanten aldus tot niet zouden hebben kunnen doemen die ontzaglijke stad, bestaande uit louter tempels en heiligdommen, bevolkt door duizendtallen van standbeelden. In den aanvang van het jaar 1891, toen de minister van onderwijs in Frankrijk die zoo oude vraag voorlegde aan den heer Homolle, den tegenwoordigen directeur der »Ecole française d'Athènes," aarzelde deze niet te antwoorden, dat hij voor zich de 510 overtuiging bezat, dat de bodem van het dorp Castri de allerkostbaarste gedenkteekenen bevatte, en hij steunde zijn meening met de vermelding der door Ottfried Müller, Wescher, Foucart, Haussoulier en Pomtow in 't werk gestelde pogingen, en met de waarnemingen, die hijzelf had mogen doen in de streek der delphische vallei.

515 [Delphi.03.002] Het strekt het laatste parlement tot onverwelkbare eer te zijn ingegaan op zijn verzekering en een aanzienlijke som te hebben toegestaan voor deze belanglooze onderneming, want geen enkel der opgegraven werken zal Griekenlands bodem verlaten. Een geheel jaar werd besteed met het onteigenen van de huisjes der boeren, die juist op dezelfde plaats waren gebouwd, waar zich voormaals de voornaamste 520 gebouwen bevonden, rondom het heiligdom van Apollo. Dit ging gepaard met vele moeilijkheden: hoewel al dadelijk 280.000 franken, bestemd om de boeren schadeloos te stellen, gedeponereerd waren geworden in de Bank van Athene, stonden deze niet toe, dat met de werken een aanvang werd gemaakt, voordat zij het geld in handen hadden. «Ziehier mijn akker, ziehier mijn hand, zeide een oude vrouw tot den directeur; leg 525 mij drachmen op die hand, en ik zal dien grond aan u afstaan." Die arme luidjes wilden niet gelooven, dat een handteekening geldswaarde kan bezitten en beeldden zich in hun eenvoud in, dat men, na het terrein het onderste boven te hebben geworpen, de uitgestrektheid zoude gaan betwisten der bezittingen, die men hun afkocht. Verscheidene malen wilde de heer Homolle maar doorzetten, doch de boeren slechtten 530 onder een oloop de loodsen en het scheelde weinig of een bloedig treffen had plaats gegrepen: men moest geduld oefenen.

[Delphi.03.003] In de maand October van het jaar 1892 opende men de eerste greppels en legde men het smalspoor aan, waarmede de uitgegraven grond wordt weggevoerd. De 535 uitslag der nasporingen was in den beginne niet erg bevredigend. Op het emplacement van den tempel van Apollo, waar men vooral dacht kostbare beeldhouwwerken te zullen vinden, trof men niets of bijna niets aan, alsof – volgens de uitdrukking van den heer Homolle – de wegvoering der beelden volgens een bepaald plan en voorschrift" had plaats gevonden. In het jaar 1893 ontblootte men op het hoogste punt van den heiligen weg, die de geheele stad doorsneed, slag op slag bewonderenswaardige overblijfselen, 540 eerste schadeloosstellingen van twee jaren onvruchtbaren arbeids: voetstukken van ex-voto's, marmeren paarden, vrouwenfiguren, manlijke rompen en ook terra-cotta's, bronzen en opschriften, waaronder brokstukken der rekeningen van het heiligdom, dagteekenend van de 4e eeuw voor de Christelijke jaartelling. Daarop volgde de ontdekking van de Hymne aan Apollo, die den heer Salomon Reinach in staat stelde een

545 toondicht te doen herleven, dat sinds 2000 jaren verloren was geweest. En ten slotte hebben de uitkomsten der campagne van het afgelopen jaar op roemrijke wijze de opofferingen beloond, welke zich ons budget had getroost, alsmede de voortvarendheid van den heer Homolle en van zijn medewerkers, de heeren Convert, Bourguet, Perdrizet, Millet, Conve, Jonguet-Blot en Tournaire.

550 [Delphi.03.004] De werklieden hebben een kruispunt ontgraven, waar vier gebouwen aan waren gelegen: een daarvan borg voorheen den schat der offeranden gebracht aan den delphischen god door het volk van Athene; een ander den schat der Syphniërs, een derde den schat der Beötiers. Wel heeft men niet de hand kunnen leggen op de talenten, de gouden drinkvaten, de kostbare edelgesteenten die er in waren geweest, 555 en die eenmaal de begeerigheid der overweldigers hadden opgevat, maar men heeft meesterwerken teruggevonden, die voor de kennis der oudheid een geheel andere waarde hebben. Het zijn, in de schatkamer der Atheners, een reeks zuilver sieringen van een verwonderlijke kunst, voorstellende de geschiedenis van Theseus, vervolgens niet ver van daar een archaische Apollo, het werk van een archaischen meester, in allen deele 560 overeenkomende met een anderen figuur, dien verleden jaar werd ontdekt; in den schatkamer der Syphniërs, welks bouw men geheel heeft kunnen herstellen, bas-reliefs, gewijde gebeurtenissen voorstellende, benevens kampende krijgers, paarden die dezelfde edele en indrukwekkende houding, dezelfde vurige en lenige bewegingen hebben, als die beroemde paarden van Phidias, die het Parthenon versierden (thans 565 behoorende tot de in het britsch Museum bewaarde zoogenaamde *Elgin Marbles*): toch zijn zij een eeuw voor die van den atheenschen meester gehouwen en verschillen er alleen van door het kroeshaar van staart en manen, overblijfsel der oude traditie. Zij aan zij doen zich overigens werkstukken voor, welke dan stempel dragen van die ideale bevalligheid, die voor ons de hoogste openbaring is der kunst, en andere wier ongekunstelde stijfheid, echter niet van grootheid ontbloot, schijnt te dagteekenen 570 van meer verwijderde eeuwen. Nochtans is het niet aan twijfel onderhevig of zij zijn alle vervaardigd in dezelfde tijd, maar de oude meesters, gehecht aan de oude overleveringen, arbeidden tegelijk met de jongeren, wier opvatting breeder en nieuwer was; dit behelst een belangrijke les voor de kritiek, die er al te zeer op uit is om 575 elke school zijn eigen eng begrensd tijdstip aan te wijzen.

[Delphi.03.005] Onder de allerlaatste vondsten verdienen opmerking een romp, uitmuntend door sierlijkheid en kracht, waarschijnlijk een overblijfsel van een standbeeld, opgericht voor een atleet, die overwinnaar was geweest in de Pythische 580 spelen, en bovenal een Antinoüs in marmer waaraan niets dan de armen ontbreken en die bijzonder nobel en sober van uitvoering is. De afgietsels en fotogrammen van het meerendeel dier schoone zaken zijn onlangs tentoongesteld geweest in de Ecole des Beaux-Arts. Later zullen ze worden overgebracht naar het Louvre, waar zij een afzonderlijke verzameling zullen vormen, die uitbreiding zal ondergaan naar gelang van de vordering der ontdekkingen. De opgravingen worden steeds voortgezet en de heer 585 Homolle staat op het punt naar Griekenland terug te keeren om de leiding ervan te heraanvaarden. Overtuigd van niet in 't wilde rondte grepen sedert het uitgraven der voornaamste heiligdommen, wier namen hij op de, ons door Pausanias verschaftte aanwijzingen afgaande heeft kunnen vaststellen, is hij er ten volle van overtuigd, dat hij binnenkort aan de oudheidkunde en de kunst een nieuwen en overvloedigen oogst 590 van monumenten zal kunnen overgeven. Zal hij een dier verwonderlijke standbeelden terug vinden wier azuren tint de bewondering der romeinsche keizers gaande maakte? Dat zou een kostelijker ontdekking zijn, dan zelfs die der fabelachtige offeranden, door hun rijkdom bestemd ten prooi te vallei aan de begeerte der volkeren en die opgestapeld waren in die stad van schatten: de gouden metselsteenen, opgedragen door 595 Cresus, de drinkschalen van koning Gyges, de troon van Midas, de zilveren schotel die Homerus ten deel viel in een wedstrijd van dichters, het gouden standbeeld van de schoone Phryné. Men kan er te voren weinig van zeggen, maar de fransche *Ecole d'Athènes*, van welke sommige leden tegenwoordig zelfs op het eiland Delos de zeldzaamste vondsten doen, heeft het recht trotsch te zijn op het te Delphi door haar 600 verrichte werk: zij heeft opnieuw aan Frankrijk den zeer echten en zeer edelen roem verschaft, de geheele wereld te verrijken. (ANDRÉ SAGLIO.)

[Delphi.04.001] 19 maart 1895 **Gemengde berichten.** Bij de opgravingen te Delphi is een tweede hymne op Apollo met muzieknoden ontdekt, 28 regels groot, die volkomen goed leesbaar zijn. Professor Weil te Parijs heeft na een grondig onderzoek de 605 verminkte fragmenten hersteld. Zij is in twee kolommen gebeiteld in een marmeren blad 0.8 M. bij 0.61 M. groot, bezingt de geboorte van Apollo en de stad Delos, de aankomst van den god te Delphi en zijne overwinning op den draak en eindigt met een bede voor Griekenland en de Romeinen. Behalve deze hymne heeft men nog stukken met noten van een vermaarden krijgsvang der Grieken of Paan gevonden. Een gedeelte 610 hiervan is echter onleesbaar. Reinach en Weil trachten deze deelen zoo waarschijnlijk mogelijk weder op te bouwen. Beide stukken zullen binnenkort te Parijs met orkest en koor uitgevoerd worden.

[Delphi.04.002] 26 juni 1895 – **Zoals reeds herhaaldelijk gemeld is, is men van Fransche zijde** bezig opgravingen te doen op de plek waar eenmaal de beroemde tempel te Delphi in Griekenland stond. In den laatsten tijd zijn weder belangrijke oudheden te voorschijn gebracht, onder anderen uit het theater, dat bij den tempel behoorde en waar de wedstrijden werden gehouden. Fraaie beeldhouwwerken zijn opgegraven, met voorstellingen uit de Ilias en de Odyssee. Op de muren van den schouwburg vond men een groot aantal opschriften.

[Delphi.04.003] 24 oktober 1895 – **De opgravingen te Delphi, verricht op kosten van da Fransche** regeering, hebben dit jaar bijzonder gunstige resultaten opgeleverd, vooral door het blootleggen van de beide schatkamers der Atheners en der Siphniërs. Hierbij zijn dertig grootendeels beschadigde, maar toch gedeeltelijk goed bewaarde marmereeliefs voor den dag gekomen, vervaardigd ter verheerlijking van den slag bij Marathon. In Archaischen stijl ontworpen, verschijnen hier Zeus, Hera, Athene, Dionysos, Apollo en Herakles als overwinnaars der giganten, zes voorstellingen van de werken van Herakles, amazonengevechten, enz. Al deze kunstwerken behooren tot het tijdperk tusschen 480 en 470 v. C., toen het Archaische karakter begon te verdwijnen. Van de oorspronkelijk 28 meters lange fries zijn meer dan 20 meters gered, bevattende de vergoding van Herakles, den wedloop van Pelops, den strijd om het lijk van Sarpedon en de Gigantomachie. Aan dezen arbeid, gedeeltelijk gepolychromeerd, schijnen kunstenaars van de oude en van de nieuwe richting gewerkt te hebben.

[Delphi.04.004] 4 januari 1896 **De Fransche opgravingen te Delphi hebben een tweede vondst** van oude Grieksche muziek in den vorm van een hymne aan Apollo, op steenen tafelen gegraveerd, tengevolge gehad. De fragmenten werden opgedolven in het gebouw, door Pausanias beschreven als de schatkamer der Atheners: ze vormen een meer of minder compleet geheel met tien van de veertien stukken, die in 1893 ontdekt werden. De overige vier vormden een afzonderlijke hymne, die reeds vertaald en uitgegeven is. Henri Weil en Theodor Reinach zullen belast worden met de ontcijfering van de nieuwe hymne, die zeker niet ouder is dan 146 v. C., het jaar der verovering van Corinthe door den Romeinschen veldheer Mummius.

[Delphi.04.005] 30 mei 1896 **Te Delphi is een nieuw opschrift ontdekt, dat bijzondere inlichtingen** geeft aangaande het traineerstelsel voor de deelnemers aan de Olympische spelen der oudheid.

[Delphi.04.006] 12 juni 1896 **De opgravingen te Delphi.** In het begin van Mei is bij de opgravingen te Delphi, in de nabijheid van de ruïne van den schouwburg, een merkwaardige vondst gedaan, een bronzen beeld, waaraan het hoofd en het bovenlijf ontbraken. Men ging voort met graven en vond toen den sokkel, benevens een uitstekend bewaard borststuk met een kop, waarvan de oogen nog in ongeschonden staat waren, en eindelijk een arm, welks vingers zich sloten om metalen teugels. Men had het beeld ontdekt van een overwinnaar der Olympische spelen; hier en daar vond men nog stukken van het paard en van de zegekar. Het beeld is 1 meter 80 hoog en stelt een jongen man voor. Het is een meesterstuk van Grieksche gietkunst, dat ongetwijfeld is gewrocht tusschen de jaren 470 en 460 v. Chr. Er zijn geen juiste aanwijzingen omtrent den kunstenaar die het schiep, doch naar men vermoedt is hij een leermeester van Phidias, Ageladas geheeten.

[Delphi.04.007] 2 juli 1896 **Olympische Spelen.** Reuter seint uit Athene, dat te Delphi een inscriptie is opgegraven, waarin breedvoerig beschreven staat, hoe de mededingers voor de Olympische spelen in de oudheid zich oefenden. Zou de inscriptie misschien bij gelegenheid van de laatste Olympiade, verleden maand, onder den grond gestopt zijn?

[Delphi.05.001] 23 augustus 1896 **De archeologische vondsten in Griekenland. (Delphi.)** III. Terwijl de opgravingen te Olympia sinds geruimen tijd zijn gestaakt, tenminste niet meer aanhoudend worden voortgezet, zijn de geleerden van de "Fransche school" te Athene nog voortdurend te Delphi bezig, waar men ook voortdurend min of meer belangrijke vondsten doet, o. a. nu zeer onlangs dien gebaarden wagenmenner van brons, die een der belangrijkste metalen kunstwerken der oudheid is, wiens ontgraving aller wege is bericht. De zaak is, dat men te Delphi eerst sinds enkele jaren aan 't graven is. Vóór het werk der ontgraving begon, bezat men er een pelagische muur, stukken muur van het heilige grondgebied van Delphi, de bron van Castalia, stukken beelden en beeldhouwwerken ingemetseld, evenals dat elders geschied was, in de muren der ellendige hutten der omgeving: ziedaar alles wat overgebleven was van een der beroemdste en heerlijkste metropolen der oude wereld. Op een terras der zuidelijke helling van den Parnassos gegrondvest, in dit land van Krisoa en Phoki, aan den blauwen Golf van Corinthe, beschermd aan twee zijden door geweldige rotsmuren, was Delphi eeuwen aan eeuwen het heerlijkste heiligdom der oudheid geweest. Niet de blinden lichtgod te ondervragen. En allengs waren ongekende schatten, heerlijke kunstwerken vereenigd in zijne schatkamers. Pausanias is ook ten opzichte van Delphi van groote waarde: enkel de Apollo-tempel, zei hij, bevat vierduizend beelden van

goud, brons, ijzeren hout; dan de talloze schilden, drievoeten, afbeeldingen van dieren, ex-voto's van allerlei aard, geschenken van koningen, gemeenebesten, corporaties en particulieren. Maar de tijd kwam dat deze schatten worden weggevoerd. Nero bracht van Delphi naar Rome 500 bronzen beelden over, het heiligdom verloor allengs zijn beteekenis, het orakel werd bestreden door de kerkvaders en eindelijk was 't ook hier Theodesius, die, in 390, de deur voor goed dichtwierp. De heilige stad werd daarop een door natuur en door moedwil veroorzaakte bouwval en straks, door alle middeleeuwen heen, hoedden de herders van het intusschen op haar overblijfsels gebouwde dorp Kastri, hun schapen en geiten, waar eertijds de hoogste wijsheid gesproken had.

[Delphi.05.002] Het succes, dat de Duitschers met hun ontgraving van Olympia hadden gehad was een aanmoediging voor de Franschen om gelijken arbeid te Delphi te beproeven: in 1881 schonk de Fransche kamer een som van frs. 500.000 en in Oktober 1892 begon het werk, dat eerst grooten weerstand ondervond van de herdersbevolking van Kastri. En, hoewel bij lange niet zoo uitgebreid als te Olympia, hebben de ontgravingen van Delphi een grooteren oogst van belangrijke voorwerpen gegeven: in schriften, beelden, bas-reliefs, grondvesten van meer dan zeven gebouwen, bronzen, vazen, enz. De eerste belangrijke ontdekking was de schatkamer der Atheners aan den heiligen straatweg gelegen: een klein gebouw van penthelisch marmer van darische bouworde, welks muren letterlijk bedekt waren met inscripten. Door een aardbeving neergesmaakt, had het betrekkelijk weinig geleden. Pausanas hielp ook hier de vondst verklaren: het heiligdom der Atheners, opgericht ter herinnering van Marathon, van de buit der Perzen. Indien zijn muren al een ware historische bibliotheek vormen, waarop men ook belangrijke "Hymno aan Apollo" gevonden heeft, die zooveel verklaart van de muziek der ouden, grooter belang misschien nog hebben de metopen van dit kleine heiligdom. Dertig zijn ze in getal, allen beschadigd, en zij stellen de "werken van Hercules en Theseus" voor. Als beeldhouwwerk hebben zij grootere waarde nog dan de beroemde metopen van het Parthenon, door lord Elgin op onrechtmatige wijze naar Engeland gebracht. Maar niet enkel vindt men werken uit den bloeitijd der Helleensche beeldhouwkunst; ook van de archaische kunst heeft men belangrijke werken gevonden, Apollobeelden, in dien stijven, harden stijl, die aan de oudste beelden van hout herinneren.

[Delphi.05.003] Van de beroemde schatkamer van Apollo, waarvan zoovele antieke schrijvers wonderen weten te vertellen, bleek niets meer dan onaanzienlijke brokstukken over te zijn. Zij was systematisch verwoest. Gelukkiger was men met de schatkamer van de bewoners van het eiland Siphnos, bekend als de schoonste en de rijkste van Delphi. De ontgravingen hebben haar geheel terug gebracht: een werk van de 6e eeuw vóór Chr., en van een bewonderenswaardige architectonische uitvoering. Om de vier muren van het tempeltje loopt een fries — ruiters, strijdagens, quadriga's, gevechten — die een geheel eenig complex van beeldhouwkunst is, ondanks dat het een eeuw ouder is dan de genoemde Elgin-marbles van het Parthenon. Ook een belangrijk franton is van dit heiligdom teruggevonden, belangrijk hoewel het, klaarblijkelijk van andere hand, een veel minder schoone kunst geeft dan de fries. In een en ander zijn de sporen der kleuren nog zeer duidelijk; de achterstaande steeds blauw, de paarden rood, de wapenrustingen groen, de strijdagens rood, blauw en groen. Twee exedra's, de stoa der Atheners, een Grieks-Romeinsche graftombe, huizen, een aquaduct, bouwvallen die nog niet zijn verklaard geworden, ziedaar wat men meer te Delphi gevonden heeft. Maar eerder dan dezen nog verdienen enkele beeldhouwwerken vermeld te worden: een zeer groote Sphinx o. a. geschenk van de bewoners van Naxos. Een der mooiste sculptoren die er gevonden werden, zijn intusschen drie dansende coriatiden, omgeven van bladeren en bloemen. En nu, een goed jaar geleden, werd een Antinoüs opgegraven, die een waardig pendant is van den Olympischen Hermes. Een werk van Romeinschen oorsprong klaarblijkelijk, maar van zuiver Grieksche schoonheid. Enkele belangrijke bronzen ook werden gevonden, o. a. dat mannenbeeld, dat pas sinds eenige weken weer aan het licht is teruggegeven. Zoo staan de opgravingen van Delphi, die nog steeds voortduren en van het grootste belang blijken te zijn voor de geschiedenis der Grieksche kunst. Behalve, dat zij kostbare aanwijzingen hebben opgeleverd ten opzichte der muziek van Griekenland, hoopt men verder overblijfsels te vinden, die de schilderkunst reveleeren. In hoeverre deze verwachting zal bevestigd worden is thans moeilijk te zeggen, maar wat men reeds gevonden heeft is van het hoogste belang en moedigt aan voort te gaan.

[Delphi.06.001] 17 februari 1897 **Belangrijke ontdekking te Delphi.** De heer Svaronos, directeur van het penningkabinet te Athene, heeft de veronderstelling uitgesproken, dat het bronzen beeld door Fransche ontdekkers gevonden, niet Hiero, Tyran van Syracuse is, maar een der koningen van Cyrene. Hij baseert zijn meening, volgens den correspondent van den *Standard*, op de vergelijkende studie van Pausanias over de munten van Cyrene, de oude provincie van Afrika. Volgens hem is het beeld van de hand van den beeldhouwer Amphion, van Gnossus op Kreta. Pausanias deelde reeds mede, dat

750 dit beeld te Delphi opgericht was door Archesilaus, den koning van Cyrene. De dichter
 Pindarus, die zijn regeering bezong, dichtte eveneens de verzen, die op het voetstuk
 gegrift staan. De heer Homulle, directeur van de Fransche archaeologische school,
 bestrijdt de verklaring van den heer Svoronos, wiens gissingen groote belangstelling
 755 gewekt hebben. Het standbeeld, dat van de grootste kunstwaarde is, wordt gelijk
 gesteld met het prachtige Mercuriusbeeld van Praxiteles, dat te Olympia gevonden
 werd.

[Delphi.06.002] 5 december 1898 **MEDEDEELINGEN VAN VERSCHILLENDE AARD.** VERSLAG van
 dr. A. E. J. Holwerda, betreffende de wetenschappelijke reis naar Italië en
 Griekenland. Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken. [...] De
 760 wijze waarop de Grieksche verzamelingen aan de studie dienstbaar gemaakt worden, is
 in één woord voorbeeldig en het is dan ook zeer te betreuren, dat bijv. in Delphi,
 hetwelk door de école Française werd opgegraven, krachtens de overeenkomst met
 Frankrijk het Grieksche Museumbestuur, dat onder leiding staat van den bekenden
 765 generaal-ephoros P. Kabbadias, nog niet met volle gezag kan optreden. Begrijpelijker
 wijze bedongen de Franschen zich het recht van eerste uitgave van het aldaar
 gevondene, echter voor zeer langen tijd, een tiental jaren, en met verbod aan alle
 vreemdelingen niet slechts van teekenen en photographeeren, maar zelfs van het maken
 van aanteekeningen. Ieder bezoeker wordt daarom door een soldaat op den voet gevolgd.
 [...] Van Olympia gingen wij naar Patras. Van daar met eene stoomboot naar het
 770 schoone eiland Ithaca, van Ithaca naar Itea Delphi's havenplaats. Het ligt
 waarschijnlijk nagenoeg op de plaats van het oude Cirrha. De weg naar Delphi voert
 eerst door eene langszaam opstijgende vlakte, bedekt met olijfboschen. Men ziet het
 Delphische bergland voor zich, waar de witte top van den Parnassos boven uitsteekt.
 Links komt men langs den weg, die naar het oude Amphissa voert. Spoedig echter stijgt
 775 men langs sleile bergwegen omhoog; men komt dan door het dorp Chryso, dat
 waarschijnlijk op of dicht bij de plaats van het oude Krisa ligt. Daarop bereikt men
 het dorp Kastri, het oude Delphi. Een dorp van dien naam lag namelijk op de plaats
 van het oude heiligdom. Dit is door de Fransche school afgebroken en een eindje
 verder weder opgebouwd. Het tempelgebied ligt op eene vrij steile helling, kunstmatig
 780 effen gemaakt, tegen de bijna loodrecht opstijgende Phaidriaden. Het is thans geheel
 opgegraven. Tegenover het groote heiligdom ligt de tempel van Athena Pronoia, waarvan
 Aischylos in het begin zijner Eumeniden spreekt; als die zal zijn blootgelegd, zullen
 de Fransche opgravingen ten einde wezen. Het zonnenhuis van de Kastalische bron is al
 vroeg geheel vernietigd; het water springt thans elders voor den dag; toch is de
 785 plaats waar het gestaan heeft, weinige schreden voorbij het groote heiligdom, nog
 zeer goed te erkennen. Ons gezelschap verliet ons zeer spoedig; wij bleven nog een
 paar dagen. Op het terrein der opgravingen verkrijgt men eene zeer duidelijke
 voorstelling van het gansche grondplan van dit zoo omvangrijke heiligdom en evenals
 in Olympia lieten zich de gebouwen door Pausanias en anderen vermeld vrijwel
 terugvinden.

790 [Delphi.06.003] Jammer dat van de opstaande deelen der bouwwerken niet zoo heel veel
 is overgebleven. Het beeldhouwwerk dat gevonden werd en nog slechts gedeeltelijk werd
 uitgegeven, is voor de kunstgeschiedenis van het hoogste belang. Bijna ongeschonden
 is een wagenmener voor den dag gekomen, van buitengewone kunstwaarde, wel het
 795 voortreffelijkst bewaarde bronzen beeld uit de oudheid. Naar zijn kunststijl is het
 werk van p. m. 470 vóór Christus. Stukken van paarden en een wagen en van nog één of
 twee menschelijke figuren zijn er bij gevonden en een kalksteenen plaat met
 inscriptie toebehoord hebbende aan een voetstuk, dat wel dat van dit wijgeschenk
 geweest moet zijn; die het wijdde was blijkens de inscriptie Polyzalos, broeder van
 den Syracuseanschen tyran Gelo. Deze vondst beteekent voor de opgravingen van Delphi,
 800 wat die van den Hermes van Praxiteles beteekende voor die van Olympia. Buitengemeen
 belangrijk zijn ook de epigraphische vondsten. Zeer te wenschen is het, dat alle
 gevondene inscriptiën spoedig worden uitgegeven. Van Delphi gingen wij naar Athene,
 waar wij nog een paar dagen bleven. Van Athene voeren wij naar Constantinopel. Aldaar
 wenschten wij de beide Musea te bestudeeren, vooral het nieuwe niet zijne beroemde
 805 Sidonische en Klazomeensche sarcophagen. Ook de heerlijke Aja Sophia werd nauwkeurig
 in oogenschouw genomen. Natuurlijk dat wij ons ook eene goede voorstelling van de
 stad en hare ligging trachtten te vormen. Over Weenen gingen wij naar huis. Den 4den
 Mei 1898 kwamen wij in Leiden terug. Ruimschoots heb ik met deze reis bereikt, wat ik
 er mij van voorstelde. Ik hoop en verwacht, dat mijn onderwijs blijken zal er veel
 810 bij gewonnen te hebben en dat in het algemeen de studie der klassieke oudheid aan
 onze universiteit er voordeel van zal trekken Reeds wat ik aan nieuw materiaal voor
 studie meebracht, is niet onbelangrijk. Ik bracht eene verzameling van photographieën
 bijeen van ongeveer 700 stuks. Deze zorgvuldig geordend en van eene begeleidende
 beschrijving voorzien vormen thans een uitnemend hulpmiddel voor studie.

815 [Delphi.06.004] 28 maart 1899 - **Nadat de Egyptische grafvelden een nieuwen**
Aristoteles hebben laten opstaan, spreken nu ook de Delphische steenen. Onder een

aantal opschriften, welke de Franschen in de laatste jaren in Delphi hebben gevonden en waarvan nauwelijks een tiende, 382 teksten, bekend gemaakt is, bevindt zich ook een klein brokstuk in Stoichedonschrift, met 13 deels zeer verminkte regels. Met groote scherpzinnigheid heeft de Fransche geleerde Homolle den inhoud hiervan ontcijferd; het is een lofspraak op Aristoteles en zijn neef Kalisthenes als dank voor het in orde brengen van de lijsten der overwinnaars op de Pythische spelen. Dit werk, dat niet alleen voor de Delphische, maar voor de geheele oude Grieksche tijdrekening van belang was, is tot op enkele aanwijzingen voor ons verloren gegaan. Nu hebben wij niet alleen het oorspronkelijke getuigschrift voor dat schrift teruggekregen, maar wij mogen zelfs hopen, dat bij verdere uitgravingen misschien ook de rest der lijsten gevonden wordt. In dat opschrift toch krijgt de schatbewaarder het bevel, de lijst der overwinnaars in steen te laten houwen en in het heiligdom van Apollo te laten plaatsens.

[Delphi.06.005] 1 september 1901 **Opgravingen.** In Griekenland. De groote opgravingen te Delphi door de Franschen zijn bijna gereed. Het laatste groote werk was de opgraving van het Stadion, de groote Pythische renbaan, die ongeveer 178 meter lang en 25 tot 28 meter breed is. Daar het gansche heilige gebied van Delphi slechts bestaat uit groote rotsvlakken, was het lang niet gemakkelijk, daar, aan den voet van den Parnas, een renbaan aan te leggen. Een juist denkbeeld van de groote moeiten, waarmede men bij die onderneming had te kampen, wordt ons gegeven door de oude oorkonden, die de kosten van elke onderafdeeling van dat werk in het bijzonder vermelden: van het ophoogen van het terrein, het effen maken van den bodem, het verwijderen van alle onkruid en het bestrooien met wit zand; verder van het aanbrengen dar toeschouwersplaatsen, waarvan de onderste rijen in de rotsen waren uitgehouwen, en van den bouw van een houten tribune, die ook wel voor muzikale uitvoeringen en tooneelstukken was bestemd. Interessant voor den sportman vooral zijn de practische inrichtingen voor den start. Om het afgaan juist te regalen, waren voor de voeten van den wedlooper twee treden in het rots uitgehouwen; met elken voet stond hij op eene daarvan, totdat het signaal werd gegeven. In zulke startplaatsen was voor achttien mededingers voorzien. Dat dezen het ernstig met hun plicht moesten opnemen en nuchter zich in het renpark moesten begeven, daarvoor heeft men een aardig bewijs gevonden in een opschrift, dagteekenend ongeveer uit de vijfde eeuw vóór Christus. Het luidt: "Wijn zal men niet in het heiligdom van Eudromos binnenvoeren; zoo het geschiedt, zal degene, die den wijn mengde, aan de godheid een verzoeningsoffer brengen en zijne schuld met vijf drachmen uitboeten; daarvan zal hij, die de overheid met het misdrijf in kennis stelt, de helft ontvangen." Dit opschrift is in een steenblok in een der bijbouwen van het Stadion gegrift. Volgens sommigen bewijst het, dat onmiddellijk naast de renbaan, daar waar een groote triumftoren voor een feestelijk binnenkomen der wedloopers stond, zich een heiligdom bevond, toegewijd aan de tot heden onbekende godheid der hardloopers: Eudromos.

[Delphi.07.001] 1 januari 1906 **DELPHI.** In een uithoek der op een rotskloof gelijkende vallei langs de zuidelijke hellingen van den Parnas lag het Pytho van Homerus, het latere Delphi. Drie toegangen verbonden dat heilige oord met de buitenwereld. De eene liep oostwaarts naar Boeotië, de tweede noordwestwaarts naar Amphissa, en de derde zuidwestwaarts naar Crisa en Cirrha. Zoo heel erg afgezonderd, als men zich veelal voorstelt, lag Delphi dus niet. Juist in het tijdperk, toen het zijn hoogsten roem bereikt had, namelijk kort vóór de Perzische oorlogen, bruieste de volle stroom van het Grieksche leven langs den Parnassus heen. Het landschap rondom Delphi is menigmaal geschilderd: het is onvergelykelyk in zijn indrukwekkende schoonheid. 't Zij men van 't Oosten of van 't Westen kwam, altijd onttrok een kromming van den weg den overstelpenden aanblik, totdat men er vlak bij was. Op den voorgrond zag men, diep beneden zich, de kloof, waarin het riviértje de Pleistus naar de zee bij Cirrha heensnelde, — meer noordwaarts, aan den hoe langer, hoe steiler omhoog gaanden bergvoet, de eenvoudige woningen der Delphiërs, — in het midden der stad het wereldberoemde heiligdom, met zijn onderhoorigheden (schatkamers, monumenten, enz.) een soort van vesting vormende, — en, ten slotte, het geheel als in een trotsche lijst omvattend, de tusschen vreeselijke steil omhoog rijzende rotswanden ingeperste Castalia-kloof, die haar schuimende golfjes naar den Plistus heenzendt. De hedendaagsche tourist, die hier is aangekomen en de vele afwisselingen bijwoont, waaraan het weder hier onderhevig is, kan zich een (zij het ook maar flauw) denkbeeld vormen van de gewaarwordingen, die de pelgrims der Oudheid hier hebben ondervonden.

[Delphi.07.002] Een kleine twintig jaar geleden vond men op de plaats, waar eenmaal Delphi lag, het dorpje Castri. De Fransche geleerden, die destijds opgravingen op groote schaal wilden doen, waren genoodzaakt, om al de hutten, waaruit het nietige dorp bestond, aan te koopen. En dat was niet genoeg: voor de bewoners moesten eerst, een goed eind verder, nieuwe woningen worden gebouwd. Eerst na deze algeheele verhuizing konden de Fransche gravers met hun werk beginnen, — een werk, waaraan

885 eerst kort geleden de laatste hand is gelegd, en waarop de kroon is gezet door de
voltooiing van een eenvoudig museum. Ik vlei mij met de hoop, dat het menigen lezer,
die Delphi's heiligen bodem nooit heeft betreden, aangenaam zal zijn, mij in gedachte
te volgen door het tooneel der Fransche ontdekkingen, waarvan we het volle gewicht
eerst zullen peilen, wanneer de opschriften en veel andere bijzonderheden
890 wereldkundig zullen zijn gemaakt. Ik verzoek u thans mij te volgen op mijn weg uit
het Oosten, evenals de uit Boeotië komende pelgrims. Aan den driesprong, waar,
volgens de overlevering, Edipus zijn vader doodde, is het nog altijd niet pluis,
volgens het volk, dat aan het spoken gelooft van een daar ter plaatse gedooden
rooverkapitein. Bij een knap dorp, Arachowa geheeten, dalen we af in het dal van den
895 Plistus. Rotsgraven en sarcophagen (of liever overblijfsels daarvan) verraden ons,
dat we de laatste rustplaats van menigen alouden Delphiër langs gaan. Nog een minuut
of wat, en we krijgen de terrassen van hetgeen eenmaal Delphi was, in 't gezicht.
Eerst moeten we door de Marmaria heen, zijnde een woest schervenveld, waar eenmaal
een soort van buitenwijk schijnt te hebben gestaan, en waar een overoude grenssteen
900 ons in het Delphische dialect verkondigt, dat we ons bevinden in het kwartier van
Athene Ergane, d.i. de godin, in haar qualiteit van beschermster van weverij en
dergelijke handwerken. 't Is inderdaad opmerkelijk, dat het bovengenoemde dorp
Arachowa nog altijd bloeit door een industrie van soortgelijken aard, namelijk het
vervaardigen van grove tapijten, paardedekkleeden, enz., ruw fabrikaat met schrille
905 kleuren en kakelbont, maar toch der Athene Ergane niet geheel onwaardig.
[Delphi.07.003] Keeren we thans tot de Marmaria terug, dan wordt al spoedig onze
aandacht getrokken door niet onbelangrijke overblijfsels van een bijtempel, aan
Athene gewijd, en wel, volgens Pausanias, Athene Pronaa (d.i. de Voortempel-Athene).
De verhouding van dezen tot den vlak bij staanden eigenlijken tempel is onzeker; maar
910 wel is het zeker, dat deze laatste (een rond gebouw) een gewrocht van den eersten
rang moet geweest zijn. Men kan zich daarvan een vrij goed denkbeeld maken uit de
steenblokken, die ter plaatse liggen, en uit de overeindstaande deelen, die in het
bovengenoemde Museum te zien zijn. Uit de aandachtige beschouwing van dit alles
blijkt, dat deze tempel in voornaamheid en symmetrie met de beste bouwwerken der
915 vijfde eeuw v. C. kon wedijveren. Uit de verbinding van Dorische buiten- en
Corinthische binnenzuilen maak ik echter op, dat het geheel van iets later
dagteekening is. De rondmuur (als ik het hoofdgedeelte zoo mag noemen) is van
lichtkleurig marmer en berust op een stevigen vloer van een zwarte steensoort, die
smaakvol naar buiten uitsteekt. De Marmaria voert ons naar een iets lager liggend
920 "gymnasion", waarvan genoeg is overgebleven, om ons een denkbeeld te geven van de
inrichting. We vinden er onmiskenbare overblijfsels van binnenplaatsen met annexe
kamers, van een zwemplaats en stortbaden, eenmaal door de kristalheldere Castalia
gevoed, en, om op dit alles de kroon te zetten, een lange portiek. Jong volkje, van
heinde en verre saamgekomen, zal zich hier wel menigmaal hebben geoefend, om met
925 vrucht deel te nemen aan de Pythische spelen. Een nieuw aangelegde weg voert ons naar
de Castalia, waar gelegenheid is om een dronk te nemen uit het wereldberoemde water.
Een blik in de diepe rotskolk verraadt in nissen enz. de sporen van aloude
eerbewijzen aan de bronnymf, waar we echter niet veel aandacht aan wijden, omdat we
branden van verlangen, om te genaken tot Pytho's aloud heiligdom. Het duurt niet
930 lang, of we zijn er. Een ruim, sierlijk bestraat voorplein trekt al dadelijk onze
aandacht. Daar zullen de optochten zich wel hebben geregeld, alvorens het heiligdom
te betreden, met den "lauwerdrager" aan 't hoofd, die Phoebus Apollo
vertegenwoordigde. We overschrijden de plek, waar eenmaal de hoofdpoot moet hebben
gestaan; en we betreden "den Heiligen Weg", nog duidelijk aan tal van breede
935 vloersteen en kenbaar.
[Delphi.07.004] Aan weerskanten van deze breede heirbaan verdringen zich de
voetstukken van verdwenen standbeelden. "Verdringen" is hier het ware woord: vaak
benemen ze elkander het gezicht, nu eens in lange rijen staande, dan weer in een
halven cirkel een afzonderlijke groep vormend. Ten laatste houden de beeldplaatsen
940 op; en nu begint een aantal overblijfselen van gebouwen, die onder den naam van
"schatkamers" bekend, maar eigenlijk zeer raadselachtig zijn. Het verreweg het meest
in 't oog vallende van die meerendeels verdwenen bouwwerken is dat, waaraan men
(misschien ten onrechte) den naam pleegt te geven van "het Cnidische Huis". Daarvan
zijn twee karyatieden, een groot gedeelte van den voorgevel en de volledige
945 fundamenten overgebleven. Dat gebouw is van zóoveel belang, dat een in bijzonderheden
tredende beschrijving hier gewettigd is, waartoe in het Museum menig stuk half
verheven beeldwerk en een gipsmodel van waarschijnlijk da geheele versiering des
voorgevels ons vrij goed in staat stellen. Men moet nauwkeurig de desbetreffende
opgaven nalezen, om zich het rechte begrip te kunnen vormen van de moeite dezer
950 wetenschappelijke reconstructie. Immers de afzonderlijke brokstukken waren, in den
loop der eeuwen, vaak wijd van elkander af geraakt, en werden dan in zeer heterogeen
gezelschap ontdekt. Het belangwekkendste onderdeel vormen de friezen, een marmeren

beeldhouwwerk, dat een nadere beschouwing overwaardig is. Beginnen we met het gedeelte, dat van den grooten toegangsweg het eerst zichtbaar is geweest, en thans in het Museum berust. Het is de *oostelijke fries*, voorstellende den strijd van Grieksche helden om het lijk van Euphorbus: goden en godinnen op stoelen zittend, zijn toeschouwers. De namen der aanwezigen (ook der goden) hebben eenmaal in kleurendruk bij ieder aangeteekend gestaan; maar, hoewel ze bij de uitgraving eenige jaren geleden vrij duidelijk zichtbaar schijnen geweest te zijn, moet men aannemen, dat ze door verwaarloozing onkenbaar zijn geworden. Thans lezen we op menige plek namen, later met potlood bijgeschreven; maar deze verdienen blijkbaar niet overal onbepaald vertrouwen.

[Delphi.07.005] De *noordelijke fries* vormde eenmaal een heerlijk sieraad van den voorgevel. Ze stelt een ontzaglijken strijd voor, die eenmaal tusschen reuzen en goden plaats had. Op een blauwen achtergrond vertoont een prachtig, half verheven, op menige plek rood of geel gekleurd beeldwerk de Giganten, in den vorm van krijgers, met helm en harnas gewapend. De tegen hen kampende goden zijn, naar volgorde, Aëolus, Dionysus (in een pantherhuid en op een leeuwengespan), Heracles, Hermes, Athene, en (naast elkander voortschrijdend) de tweelingen Apollo en Artemis. Al deze figuren zijn voorgesteld met een levendigheid van beweging, die niets te wenschen overlaat. De *zuidelijke fries* kroonde vóór eeuwen de achterzij. Ze stelt een episode voor uit een ook nog veel later in de beeldende kunst geliefkoosd onderwerp, de overlevering der vervolging van Castor en Pollux door Idas en Lynceus, alle vier te paard. De westelijke fries eindelijk is erg geschonden. Rechts en links ziet men een godin, door een gevleugeld gespan voortgetrokken. Een van die godinnen zal wel Athene voorstellen, achter wier wagen Hermes zich vertoont. Tusschen de twee voertuigen vertoont zich een figuur met een dikken stok, misschien Heracles. Thans nog over het gevelveld. Dit prijkt met de voorstelling van een mythe, waarvan men het rechte niet weet, maar die schijnt samen te hangen met de groote Dorische landverhuizing en met oneenigheden tusschen Apollo en Heracles. Deze laatste wordt hier voorgesteld met een over zijn schouder hangenden drievoet, welke Apollo hem met beide handen poogt te ontrukken. Tusschen die twee staat Athene, die, schoon haar hoofd is verloren gegaan, blijkbaar als een reuzin werd voorgesteld. Ook haar linkerhand ontbreekt; maar de houding, die ze tegen Apollo aanneemt, laat geen twijfel over aan de bedoeling, dat ze als vredestitster optreedt. Minder duidelijk is de bedoeling van den kunstenaar met een vierde figuur, die Artemis schijnt voor te stellen. Dit personage staat achter Apollo, dien ze schijnt te willen tegenhouden.

[Delphi.07.006] Al de bovenstaande bijzonderheden gelden het voornaamste der drie bewaard gebleven gebouwen, die onder den naam van "schatkamers" bekend zijn. Schijnt het eerstgenoemde (het zoogenaamde Cnidische Huis) niet lang vóór het jaar 500 v. C. te zijn opgericht, het tweede (genaamd *het Sicyonische Huis*) zal wel van vroeger datum zijn. Vermoedelijk zijn eenige hier gevonden stukken relief-beeldwerk afkomstig van een nóg ouder gebouw met dezelfde bestemming; ten minste die stukken verraden door overdreven uitvoerigheid een nog niet zeer ontwikkelde techniek. Een daarvan stelt Castor, Pollux en Idas voor, terwijl ze met gemeenschappelijk geroofde runderen gaan strijken. Het grootste en jongste van de drie bewaard gebleven schatkamers is bekend onder den naam van het *Atheensche Huis*. Het woord "jongste" is hier echter zeer betrekkelijk op te vatten; want het gebouw is in ieder geval ouder dan de slag van Marathon. De als 't ware ontleedkundige nauwgezetheid, waarmee de Fransche opdelvers hier zijn te werk gegaan, heeft aan den dag gebracht, dat de fundamenten afkomstig zijn van een nog ouder gebouw. Het Atheensche Huis heeft zijn merkwaardige ligging voor boven het Cnidische en het Sicyonische, die ik boven besproken heb. Het ligt namelijk op het indrukwekkende punt, waar de Heilige weg plotseling noordwaarts ombuigt, om zigzagsgewijze den berg op te slingeren; en het treffende tafereel wordt nóg treffender gemaakt, doordat het gebouw op een terras ligt, dat zich boven het peil van den weg verheft. Van de vele bouw- en beeldhouwwerken, die deze "schatkamer" eenmaal opleverde, hebben de Fransche heeren zooveel weten bijeen te krijgen, dat aan een wederopbouw te denken valt. Reeds thans heeft men de muren tot op halve hoogte weer opgericht, met nieuw ingezette stukken in gips.

[Delphi.07.007] Daarvóór verrijzen twee Dorische zuilen, die, op soortgelijke wijze als in het Cnidische Huis de beide karyatiden, het dak van het voorste gedeelte schragen, waarbij hier nog een portaal komt, dat op twee pijlers rust. Vrij veel van de beeldwerkversieringen is bewaard gebleven, en in het Museum te vinden. Daartoe behooren een rijdende Amazone, van de nok afkomstig, en een groot gedeelte der frontversieringen, voorstellende de heldenfeiten van Heracles en Theseus (b.v. den Nemeïschen leeuw, den Minotaurus, enz.). De kunstwaarde van dit relief-werk is nochtans niet bijzonder groot. Vlak bij het gebouw, aan den zuidkant, vinden we een voetstuk, dat het opschrift draagt: "Atheners aan Apollo, als Medische buit van den slag bij Marathon". Het schijnt evenwel, dat dit niet het oorspronkelijke opschrift is, maar een vernieuwing uit den tijd kort na Alexander den Groote. De buit-

souvenirs, die op het voetstuk plachten te liggen, of daaraan vast waren gehecht, zijn spoorloos verdwenen. Overigens heeft buit noch voetstuk iets met de zoogenaamde schatkamer te maken. Onder de bouwvallen van laatstgenoemd gebouw zijn ook een paar steenen te voorschijn gekomen, die voor de geschiedenis der oude muziek zeer

1025 belangrijk zijn, namelijk twee gladde, platte steenen, waarop kleine liederen met bijbehorende muziek. Nu kunnen deze gezangnoten, wier ontcijfering nauwelijks aan twijfel onderhevig is, geen aanspraak maken op een melodieuzeheid, die ze opgang zou doen maken op hedendaagsche concerten; maar voor de muziek als wetenschap, en voor de kennis van den oud-Griekschen eeredienst zijn deze vondsten wel degelijk van het

1030 hoogste gewicht. Op andere plekken zijn in Delphi nog een paar andere liedjes, maar zonder de noten, opgegraven. Een daarvan is van Philodamus, den Scarphiër, en is aan Bacchus gewijd. Het heeft veel door den tijd geleden; maar met geduld en wat scherpzinnigheid kan men er ongeveer het volgende uithalen: "Ter eere van Bacchus, Dien Semele baarde, En Zeus had tot zoon! Toen *hij* werd geboren, Toen dansten de

1035 goden, En juichte men hier."
 [Delphi.07.008] We gaan verder, de zoogenaamde Sibylle-rots voorbij, achter welke men een gevallen Sphinx heeft teruggevonden, namelijk het wijgeschenk der Naxiërs, dat eenmaal op een hooge kolom heeft gerust. Over een cirkelvormige dansplaats (orchestra) gegaan zijnde, bereiken we een andere stichting der Atheners, namelijk de bouwvallen van een eenvoudig herinneringsgebouw van hen, dat van zeer ouden datum schijnt te zijn. Het zeer antieke opschrift luidt: "Atheners hebben dit gebouw en de wapens en de ... ., die ze op de vijanden hadden veroverd, [aan Apollo] gewijd." Welke vijanden bedoeld zijn, is onbekend. De Perzen schijnen het niet te kunnen zijn, maar wel ouderen. Op de bewaard gebleven smalle, wijd uit een staande kolommen schijnt een houten dak te hebben gerust. Aan één kant staat dit kleine gebouw niet vrij, maar leunt het tegen een muur, die de tempelterrassen omringt, en waarop eertijds besluiten tot het vrijlaten van slaven bekend werden gemaakt. Aan een hoek van dien muur voert een steile weg naar de tempelhoogte. Rechts vond men eenmaal den onderbouw der slangenzuil, die de draagster was van den gouden drievoet, het

1040 heerlijke zegeteeken van Plataea. Sommige bezoekers zullen zich die zuil herinneren uit Constantinopel, waar ze als keerpaal in de renbaan heeft gediend. Op de zuil, zooals die thans de Turksche hoofdstad siert, leest men nog altijd de namen der voornaamste Grieksche steden, die bij Plataea de Perzen hebben overwonnen. Uit ?tus en Thucydides weten we, dat op het sinds lang verdwenen kleinood op den top der zuil oorspronkelijk een brallend inschrift van Pausanias, "der Grieken opperveldheer", te lezen was.

1050 [Delphi.07.009] Nog een heel klein eindje verder omhoog, en we staan, naast het altaar der burgerij van Chios, vlak vóór den eenmaal wereldberoemden tempel. Al wie, op het voetspoor van dien anderen Pausanias, zich mocht inbeelden het oude

1060 Alcmaeoniden-heiligdom te zullen zien herleven, – die zou niet weinig bedrogen uitkomen. Van een indrukwekkend geheel is volstrekt geen sprake. De fundamenten der muren en een vrij groot aantal wijd verspreide kleine kolom-fragmenten, – dat is alles. Een soort van troost kan men echter putten uit het feit, dat die weinig beteekenende overblijfsels niet eens van den echten, ouden tempel afkomstig zijn, maar uit den Romeinschen keizertijd. De oudste tempelbouw van Delphi dagteekent uit de zesde eeuw v. C. Hij was het werk van Attische uitgewekenen, die zich verplicht hadden tot het geven van een zandsteen voorgevel; maar, om Apollo's bijzondere gunst te winnen, gaven ze er een van marmer. Die tempel vormde een grootsch geheel, vooral toen de volgende eeuw er nog zoo veel wijgeschenken aan had toegevoegd. Toen

1070 die tempel was in duigen gevallen, verrees er een nieuwe in de vierde eeuw: dat was de tempel, waarin Pausanias de door hem beschreven gevelbeelden (Apollo met moeder en zuster, de Muzen, enz.) aantrof. Ook die tempel werd later door een anderen vervangen; en wat daarvan aan de Fransche opgravingen werd onderworpen, beloofde aanvankelijk bitter weinig. Later viel dat mee. Meer en meer kwamen er belangrijke

1075 vondsten te voorschijn. Vooral was men met volle recht ingenomen met een reeks van (zij het dan ook fragmentarische) fijn polychrome marmerfiguren, die gezamenlijk tot het gevelveld van den oudsten tempel schijnen behoord te hebben: een hert en een stier, beide door een leeuw gegrepen, paarden vóór tweespannen, ieder met een voerman, eindelijk eenige staande vrouwen, evenbeelden van eenige votief-figuren op

1080 de Atheensche acropolis.
 [Delphi.07.010] De leider der Fransche opgravingen, de heer Homolle, is, na lang nauwgezet onderzoek, tot de slotsom gekomen, dat het genoemde beeldwerk hoogst waarschijnlijk eenmaal het grootste gedeelte heeft gevuld van het oostelijke gevelveld in den Alcmaeoniden-tempel, en dat het ontbrekende middenstuk bestaan zal hebben uit een voorstelling van denzelfden drievoetroof, die ook (zooals ik reeds heb besproken) in het zoogenaamde Cnidische Huis prijkt. Andere gewichtige opgravingen verraden dezelfde techniek, maar zijn van tufsteen. Ze stellen voor: Athene in levendige beweging, een neergesmakten Gigant, stukken van voertuigen, en een deel van

1085

1090 een roofdier (in een uithoek van een gevelveld thuis behorend). Uit deze gegevens
 moet, naar het schijnt, een Gigantenstrijd worden opgemaakt, waaraan Athene en
 misschien aan de overzij Dionysus deel nemen, terwijl Zeus in het midden zetelt. Dat
 is echter gedeeltelijk zeer onzeker; maar zoo goed als zeker is het, dat de tufsteen-
 en de marmer-fragmenten, die hier worden bedoeld, tot het beeldwerk van den oudsten
 1095 der drie tempels hebben behoord. Wat betreft den wijdvermaarden aard-navel of
 wereldnavel die in de Oudheid menigmaal, en ook nog somtijds in onze dagen, als een
 zinnebeeldig, koepelvormig graf van den draak Python werd opgevat, — die zoogenaamde
 Navel zal wel in ieder geval een soort van fetisch geweest zijn, zooals b.v. de
 "Eros-steen" in Thespieae. In het oostelijk deel van den Delphischen tempel heeft men
 1100 onlangs een zonderling, min of meer eikelvormig voorwerp (met wol omwonden)
 opgegraven, dat wel is waar het heilige voorwerp zelf niet zijn kan, maar wellicht
 een latere nabootsing.

[Delphi.07.011] De noordzijde van den tempel schijnt geweldig van aardbevingen of
 andere natuurrampen te hebben geleden; zoodat veel, dat thans buiten het heiligdom te
 vinden is, oorspronkelijk er binnen stond. Als voorbeeld daarvan vestig ik de
 1105 aandacht op een paar historisch gewichtige voetstukken, die eenmaal drievoeten hebben
 getorscht. De opschriften zijn afkomstig van twee beroemde Syracuseaansche broeders.
 Het eerste is volledig bewaard gebleven, en luidt als volgt: »Gelo, zoon van
 Deinomenes, heeft dit uit Syracuse aan Apollo gewijd. Den drievoet en de zege-godin
 heeft Bion, zoon van Diodorus, uit Milete, vervaardigd». Van het tweede voetstuk is
 1110 nog te lezen: "Hiero, zoon van Deinomenes, heeft gewijd ..." Al het overige is door
 den tijd onleesbaar geworden. Hoogstwaarschijnlijk doelt hierop een aan Simonides
 toegeschreven epigram, dat van vier zulke wijgeschenken (ook van de twee overige
 broeders) gewaagt. Werkelijk heeft men, in de nabijheid van de twee genoemde
 1115 voetstukken, overblijfsels gevonden van een derde. Het bewuste epigram luidt, vrij
 vertaald, als volgt: "Gelo, Hiero, zijn broeder, Polyzelus, Thrasybulus, Zonen van
 Deinomenes, Wijdden elk zijn eigen drievoet Aan den tempel van Apollo, Ter gedachtenis
 aan de zege, Die ze met hun dapp're scharen Op Carthago's macht behaalden, Die ons
 volk wou onderdrukken. Hellas ademde weer vrij." 1) Niet ver van deze Syracuseaansche
 1120 herinneringsteekens heeft men een smalle kolom gevonden, die in het museum
 (hoogstwaarschijnlijk te recht) de zaal der Hellenistische eeuwen tot verblijf heeft
 erlangd. Deze kleine zaal is verrekijkervormig in vijf, door Acanthus-loofwerk vaneen
 gescheiden afdelingen gesplitst. Op den bovensten van die Acanthusringen verrijst
 een drietal aardige beeldjes, danseresjes voorstellend. Daaraan schijnt, als kroon
 1125 van het monument, een drievoet bevestigd te zijn geweest. Van het vele, dat hier
 verder nog is voor den dag gekomen, zal ik nog maar zeer weinig in dit korte
 overzicht bespreken. In de eerste plaats noem ik een voortreffelijk marmeren beeld
 van den schoonen Antinoüs, waarvan hier overigens alleen te zeggen valt, dat het
 uitmuntend bewaard gebleven is. Over het tweede standbeeld, dat ik nog wensch te
 bespreken, kan ik zoo kort niet zijn, al ware 't slechts om het vele geschrijf, dat
 1130 er door is uitgelokt.

[Delphi.07.012] Ik heb hier het oog op het overschot der negen marmeren standbeelden
 van het zoogenaamde Thessalische wijgeschenk. Daartoe behoorde een in het Museum
 aanwezig standbeeld, een prachtig uitgevoerd athletisch manspersoon voorstellend, en
 een opschrift dragend, waarvan men een doublet heeft gevonden in of bij Pharsalus,
 1135 waar het op een beeld te lezen staat, dat blijkbaar het model is geweest van het
 Delphische: alleen is het niet van marmer, doch van metaal. Zonderling is een
 schijnbaar onbeduidend verschil in de wederzijdsche opschriften, waarvan het
 Pharsalische "vijf Nemeïsche, drie Pythische, vijf Isthmische overwinningen" opgeeft,
 terwijl het Delphische daarvan in zóó ver verschilt, dat er "vijf Pythische" op te
 1140 lezen staat. Een ander punt van verschil is, dat het eerstgenoemde den naam des
 kunstenaars (den beroemden Lysippus) meldt, en het Delphische daarvan zwijgt.
 Blijkbaar is het Delphische opschrift een verbetering van het andere, wat het
 bovengenoemde getal "drie" betreft. Op het Delphische beeld leest men bovendien, dat
 het ingezonden is door "Daochus, Thessalisch Tetrarch, afgevaardigde der
 1145 Amphictyonen", waarschijnlijk kort vóór de regeering van Alexander den Groote.

[Delphi.07.013] Als weerskanten van den "Heiligen Weg" hebben in den besten tijd heel
 wat beelden van brons of koper gestaan, die later de hebzucht van Romeinsche en
 andere tempelroovers hebben opgewekt, en daardoor (of om nog andere redenen)
 1150 verdwenen zijn. Slechts een enkele uitzondering op dien regel is tot dus ver
 opgespoord, namelijk het heerlijke standbeeld, bekend onder den naam van "De
 Wagenmenner", dat waarschijnlijk zijn behoud alleen aan het feit te danken heeft, dat
 het onder een dikke puinlaag bedolven was. Hoe jammer, dat het bijbehorende vierspan
 verdwenen is, met uitzondering van eenige afgebroken stukjes en het steenen voetstuk
 der paarden! Het opschrift is zoozeer geschonden, dat de gissing, die het wijgeschenk
 1155 als een tweede monument der Himera-zege beschouwt, vrij gewaagd is. Beschouwen we
 thans dit meesterstuk van bronsbewerking wat meer van nabij! Hoog boven den renwagen

1160 uitstekend, blikst ons de indrukwekkende figuur toe van den trotschen, gespierden menner. Hij draagt een soort van tabbaard, die hem tegen de opwerpsels der voortijlende rossen beschermt, en een mogelijk belemmerend spel des winds verhindert door omsnoering van het bovenlijf. Bijzonder schoon doet die omsnoering de athletische schouders uitkomen, door een niet minder gespierden nek verbonden met een hoofd, waaruit niet alleen lichaamskracht, maar ook hooge ontwikkeling des geestes den bewonderenden aanschouwer tegenblijkt.

1165 [Delphi.07.014] Een zilveren hoofdband omkranst de slapen. De beide voeten staan ietwat vooruit, vooral de rechter, - waaruit sommige geleerden afleiden, dat er misschien een andere figuur op den currus bij heeft gestaan. Een godin der Overwinning wellicht? of de groote Syracusaan Gelo? Zulke onderstellingen zijn zeer gewaagd; maar wat in ieder geval onbetwistbaar is, dat is de hooge kunstwaarde van dit overschoone gewrocht. Ik meen dit zeer beknopte overzicht der Fransche werkzaamheden in en bij Delphi (methodischer dan die op het eiland Delos) niet beter te kunnen besluiten dan met de betuiging mijner hulde aan den heer Homolle en zijn trouwe phalanx. Hoe jammer, dat onze gelijksoortige arbeid in de buurt van Olympia zoo veel minder gelukkig is uitgevallen! Niet alleen zijn er minstens vier meesterstukken van beeldhouwkunst aan de aardbedekking ontwekerd; maar er is nu althans een algemeen tafereel te voorschijn gekomen van dat wereldberoemde terrein. Voorwaar, dat tiental jaren is goed besteed geweest. Moge de Fransche onderneming haar schoonsten lauwer vinden in de ongeveinsde hulde der gansche geleerde wereld!

1175 [Delphi.07.015] 1) Naar Otto Schroeder, in de Preuszische Jahrbücher van Sept. 1905 1) De naam van Carthago staat er in het oorspronkelijk niet bij. De hier bedoelde zege is de in het jaar 480 op de Puniërs door Syracusaansche en andere Grieken behaalde (bij de rivier de Himera in het noorden van Sicilië). (Vert.)

1180 [Delphi.08.001] 5 november 1906 **Het opgraven van het oude Delphi.** De meest beroemde plaats van godsvereering uit het oude Griekenland, waarheen men trok uit alle deelen der Grieksche wereld, om bij de door Apollo bezielde priesteres raad te vragen, was Delphi. De Pythiërs in Delphi muntten dan ook uit door gevatheid bij hun waarzeggen. Als Cresus over den Halys trekt zal er een groot rijk verwoest worden. Of dit zijn eigen rijk of dat van den koning van Perzië, Cyrus, was, kon Cresus zelf uitmaken. In ieder geval had het orakel het voorspeld. Toch werd die oude plaats eeuwen lang vereerd, en de priesters van den Phytischen Apollo waren ver over de grenzen van Griekenland bekend. De tempelgebouwen in Delphi waren bijzonder mooi. Niet minder dan zes tempels stonden er bijeen. Er is ons veel van die gebouwen bewaard gebleven en de Franschen hebben die geheele tempeloppervlakte weer aan het licht gebracht. De rijkdom der Pythische priesters, die zich goed lieten betalen voor hun orakels, was spreekwoordelijk. Van de tempels zijn van eenen, den oudsten, alleen de fondamenteen over. Van den tweeden, die uit de zesde eeuw vóór Christus dagteekent, kan men zich een beter begrip vormen. Een prachtig gebouw was de vierde tempel die den vorm van een circus had. Het dak van dien tempel wordt gedragen door twintig zuilen in den rijksten Dorischen stijl. De tempel was rijk versierd, maar van het rijke beeldhouwwerk is niets ongeschonden gebleven. Een prachtigen indruk moet ook de vijfde tempel gemaakt hebben. Hij was van blauw marmer gebouwd. Uit de overgebleven stukken kan men het plan van den tempel best opmaken. De oudheidkundigen vermoeden, dat het de door Paussanias genoemde Athenetempel was. De bouw toont een harmonische vermenging van Dorische en Ionische stijlvormen.

1190 [Delphi.08.002] 8 december 1912 **De godin der Overwinning.** Eenige weken geleden, op den dag der oorlogsverklaring van Griekenland, werd te Delphi op de plaats "Marmaria" (zoo genoemd om het vele marmer, dat daar gevonden wordt) een gaaf beeld gevonden. Men meende hierin de godin der overwinning Nike te herkennen en zegende reeds de vondst juist op dat tijdstip. Hoe groot was de ontzuivering toen de Fransche archaeoloog dr. Courby, die de opgravingen, destijds door het Fransche archaeologische Instituut te Delphi begonnen, voortzet, het beeld een gevelfiguur noemde, waarmee vroeger huizen en tempels versierd werden. De karakteristieke vleugels ontbreken aan het beeld. Toch houden enkele bladen vol, dat, al stelt het beeld dan niet Nike zelf voor, dan is het haar dochter, de godin van den roem.

1205 [Delphi.08.003] 1 juli 1920 **DELPHI, MONUMENTS OF THE THESSALIAN PRINCES** [p. 291] It is impossible to prescribe the limits of development for a genius like Lysippus, of whose 1,500 famous bronze statues only a fraction is preserved to-day, not in the originals, but in more or less successful marble copies, That, in spite of all divergences, there are common features connecting the Agias and the Apoxyomenos, has rightly been emphasized by good judges in recent times. 1) The artistic career of Lysippus begins for our inquiries with the year 372 B.C., when he executed the statue of a man who had won the chariot-race at Olympia "both with full-grown horses and with colts." The base of the statue was found in the German excavations, and shows characters of writing agreeing well with this date. 2) The monument of Daochus, as shown above, was erected soon after 340 B.C.; but the original Agias statue at

1225 Pharsalus is older, and may well have been produced some years before, in the beginning or middle of the forties. There is no reason to date it still earlier, for we must start with the assumption that Lysippus was not taken up by the Thessalian nobles, but that they only placed orders with him when his fame was assured and his style well known. Pliny gives a far later date, 328 B.C., as the culminating-point of his art, probably the time when he executed his most famous portrait, that of Alexander. Even after 320 B.C., Lysippus is active, and executes a great bronze group at Delphi, the lion-hunt of Alexander and Craterus, which was ordered by Craterus, son-in-law of the Macedonian Viceroy Antipater and one of Alexander's old companions in arms, in memory of the fact that during the Asiatic expedition in a hunt he felled a lion which threatened the life of the great king. In gratitude for the escape of both, the group was dedicated to Apollo at Delphi; but as Craterus died in 321 B.C., it was his newly-born son who erected the group in his father's name, exactly as was the case with Hieron's group, erected at Olympia by his son, Deinomenes.

1230 [Delphi.08.004] Pliny names this among the most famous works of Lysippus; Plutarch says it had two authors, Lysippus and Leochares. 3) The base of the group has been discovered at Delphi in a chamber to right of the staircase, which north of the temple leads up to the theatre (fig. 150), and the metrical inscription reports that the group was vowed by Craterus, friend of the great Alexander, but only his son performed the vow and dedicated it in memory of the fight with the lion which his father courageously carried through when he followed King Alexander on his Asiatic expedition; he laid the lion low on the borders of the Nomad Syrians. In consideration of the son's tender age, it was assumed that the group was erected long after 320, about 300 B.C., but against that are the other dates of the two artists engaged, and there is nothing to prevent us from thinking of the group as erected in the name of the infant son. 1) Anyhow, it is a long life for an artist, of whose outlines we thus catch glimpses, and the Apoxyomenos probably belongs only to its latest period, the twenties of the fourth century. In any case Lysippus, at the time when he executed the Agias, was strongly influenced by the art of Scopas, and only in advanced years seems to have experienced the artistic transformation of which the Apoxyomenos bears witness. This is the importance of the Delphic find, that it reveals to us how late this master "found his nature" as Aristotle would say. 1) In this respect he reminds us of a modern sculptor like Meunier, who only at the age of fifty-five became the Meunier the world knows and admires. Homolle conjectures that other figures from the Daochus monument are copies of Lysippus' originals, and the latest found Agelaus figure (fig. 133) might point to that. But so long as most of the figures are headless, all appreciation of them is out of the question, for at this stage of his development Lysippus, like Scopas, showed more individuality in characterizing heads than bodies. Twenty years later, on the threshold of old age, he is a different man. A torso, contemporary with and stylistically akin to the Apoxyomenos, we should without difficulty recognize as his work. 2)

1240 [Delphi.08.005] 1 Amelung, in Helbig's *Führer*, 3rd ed., n. 23; Studniczka, *Das Bildnis Menanders*, Leipzig, 1918, 20. 2 Pausanias, vi. 1,4.; Loewy, *Inscriptionen griech. Bildhauer*, 76. 3 Pliny, *Nat. Hist.*, xxxiv. 64; Plutarch, *Alexander*, 40. 1 Perdrizet, *Bull. de con. hell.*, xxii, 1898, 566. 1 Lysippus was also the author of the bronze group of the Sun-god on his char founded by the Rhodians, the base inscription of which Pomtow thought he had found in Delphi; Dittenberger, *Sylloge*, 441; Pliny, *Nat. Hist.*, xxxiv. 63. This is, however, incorrect; the lettering is characteristic of the end of the third century, so a century later than Lysippus; Bourguet, *Bull. de corr. hell.*, xxxiv, 1911, 458, and *Revue arch.*, 1918, i. 220. 2 In my description of the Thessalians I have omitted to use the judgment Theopompus passes on them {*Athenaeus*, xii. 527a): "They play away their time with dancing women and flute-players, others spend whole days in dice-playing, drinking, or other excesses, and they take more care about filling their board with all manner of meats than in leading an honourable life. But the Pharsalians are the laziest and the most pitiful of them all." Further, he describes how one can win the friendship of the Thessalians by drinking matches with them and by joining in their debaucheries (op. cit., vi. 260b). But Theopompus passes similar judgments on the Etruscans, the people of Methymna and other Greek towns, and on Philip of Macedon (*Athenaeus*, xii. 507, d, e; x. 442/-44, a; iv. 166/-167e); so he seems to have been a specialist in chroniques scandaleuses.

1245 [Delphi.09.001] 16 april 1921 Uit de leerschool van de spade. XXII. [...] In dien tijd immers verfde men het vrouwelichaam wit, zooals dat van de mannen bruinrood. Misschien stond naast Apollo Artemis, zooals Hermes bij Herakles. Voorgesteld was dus in levensgrootte, fel gekleurd als «en impressionistisch schilderij – de bloote deelen van het mannenlijf fel steenrood, die van vrouwen krijtwit, de kleeren met bonte randen – hoe Herakles (naar men op grond van vergelijking met verscheiden Grieksche vazen vermoeden mag met opgeheven knots) zijn buit, een heilige hinde, verdedigt tegen den god van Delphi, die vastberaden op hem toeschrijdt, wellicht met den gruwelijken boog in de linkerhand. Toeschouwers zijn Hermes, dikwijls geleider van een vermetelen mensch, en Artemis, die in moed bij haar broeder niet achter

1250

1255

1260

1265

1270

1275

1280

1285

1290

- 1295 stond. Naar het schijnt, is deze heele groep een wijgeschenk geweest, dat hetzij
 1300 vóór, hetzij in den tempel opgesteld was door een vereerder van den god. Dat de
 oorspronkelijke standplaats buiten was, zou men geneigd zijn te concludeeren uit het
 feit, dat in de puntmuts van Mercurius kleine gaatjes zijn, die een "mèniskos" hebben
 kunnen dragen. Een mèniskos, moet men weten, is een metalen plaat, die de Grieken
 dikwijls boven de hoofden van hun standbeelden aanbrachten om te beletten, dat -
 1305 vergeeft me de weinig verheven bizonderheid - de vogels ze bevuilen. Maar het bewijs
 is niet doorslaand, een tempel heeft openingen langs het dak; dus komen er ook
 weleens vogels in en u begrijpt me.... Waar dus de groep stond, is al evenmin uit te
 maken als wat de schenker er bij gedacht heeft. De mythe is ons namelijk alleen van
 vazen en reliëfs bekend. [...]
- 1310 [Delphi.09.002] 12 september 1921 [...] **Prof. Vollgraff deed voorts een mededeeling**
 "Over de Delphische hymne op Dionysos", De hymne ter eere van Dionysos moet tot de
 belangrijkste vondsten worden gerekend, die de Fransche opgravingen te Delphi aan het
 licht hebben gebracht. De hymne was gegrift, op een groote plaat van kalksteen, en
 bestond uit twaalf lyrische strophen, waarvan er acht gedeeltelijk bewaard zijn. Zij
 1315 is gedicht door Philodamos van Skarpheia, in de lente van het jaar 335 vóór Chr. In
 het eerste gedeelte verhaalt de dichter op zijn manier de gebruikelijke legende van
 de geboorte van Dionysos en zijn reizen en trekken op aarde. In het tweede gedeelte
 maakt bij gewag van verschillende feesten en offerplechtigheden, die deel uitmaken
 van den eeredienst van Dionysos te Delphi of daarmede verband houden. Twee dingen
 1320 treffen ons daarbij vooral: de dichter plaatst zich bewust op het standpunt van de
 mystieke leeringen der Orphici, en hij kondigt eene belangrijke uitbreiding van den
 cultus van Bacchos aan. Zoo zal voortaan zelfs bij de Pythische feesten, vroeger
 uitsluitend aan Apollo gewijd, ook Dionysos worden geëerd door offers en koordansen,
 en zal er een beeld van hem, schitterend als de zon, worden opgelicht, staande op een
 1325 wagen bespannen met gouden leeuwen. Ook dit beantwoordt aan de voorstelling van
 Dionysos als zonnegod, die men aantreft in Macedonië en Thracië, en in de Orphische
 religie. De merkwaardigste plaats in de hymne is die, waarin koning Alexander de
 Groote zelf, onder den naam van zoon van Dionysos, wordt aangewezen als degene, die
 aan den cultus van Bacchos dien verhoogden glans verleent. Wij kennen Alexander als
 1330 een zelfstandig regeerend en de maatschappij ordenend vorst, en als een diep
 godsdienstige natuur. De Delphische hymne leert ons, dat hij geweest is een vereerder
 van Dionysos, den nationalen god van zijn volk, en een belijder van de Orphische
 leer, die eveneens bovenal in Macedonië en Thracië thuis hoorde. De Orphici leerden
 aangaande God, dat hij één is. Zij hadden niet het starre monotheïsme van de
 1335 Semieten, die zeiden, dat er één God is, en dat alle andere goden afgoden zijn. Hun
 henotheïsme was van dien aard, dat zij de goden, die van menschen vereering genoten,
 erkenden en eerbiedigden, maar hen alle aanzagen als uitingen van eenzelfde
 goddelijken geest. En zou nu niet de politiek in godsdienstzaken, die door Alexander
 en zijn opvolgers in het Oosten gevolgd is, beschouwt moeten worden als hun ingegeven
 1340 door hunne eigen godsdienstige opvattingen? Die politiek kan aangeduid worden door
 het eene woord "syncretisme"; d.w.z. zij hebben het er op toegelegd, elke vreemde
 godheid gelijk te stellen aan een Griekschen god of godin, en ze daarmede in den
 eeredienst te versmelten. Het hellenistische syncretisme is aldus het uitvloeisel van
 de zooveel oudere Orphische theokrasie.
- 1345 [Delphi.09.003] 22 december 1923 [...] **Ongehoord veel kreeg in 340 vóór Christus** de
 opperbouwmeester van het tempelgebied van Delphi, vier drachmen per dag. Deze voor
 een staatsambtenaar bijna ongelooflijk hooge betaling viel samen met een periode van
 belangrijken aanbouw. Dan schijnen de priesters begrepen te hebben hoe gewichtig
 1350 zoo'n post was. Zelfs het gierige Delos geeft in zulke gevallen zijn architectoon
 drie in plaats van twee drachmen per dag! Toch bleef hetzij Delphi heel ver ten
 achter. Delphi immers rekende met Aeginetische munt en die stond anderhalf maal
 hooger dan de Attische, zoodat de vier drachmen van daar op Delos, zes waard geweest
 zouden zijn. Na 300 vóór Christus valt op Delos een snelle en voortdurende daling der
 1355 loonen te constateeren. Een typisch, de materie zelf waaruit we al deze gegevens
 putten rakend voorbeeld is dat van den steenhouwer, die de tempelinscripties, maakte.
 Heel lang bedong en kreeg deze toch zeker niet heel domme werkman één drachme per
 honderd letters. Die prijs werd nog in 302 aan een zekeren Hermodikos uitbetaald,
 maar later gaat men hem al meer en meer beknibben. In hetzelfde jaar 302 moet
 1360 dezelfde Hermodikos 130 letters leveren, vijf jaar later zelfs 300! Omstreeks 250
 bereiken we het laagste loonpeil. Dan betalen de tempelheeren voor een opschrift -
 van 354 regels met 42,000 letters de som van 120 drachmen, dat wil zeggen één drachme
 per 350 letters. Maar nu was de boog blijkbaar al 'te sterk gespannen. De inscripties
 werden zoo schandelijk afgeraffeld, dat de lastgevers er zich voor gingen schamen. Ze
 dachten blijkbaar aan hun goeden naam bij het nageslacht en namen daarom, allicht met
 1365 bloedend hart, het kloek besluit tot de vroegere betaling terug te keeren. [...]
- [Delphi.10.001] 1 januari 1924 **DELPHI** DOOR DR. J. W. VAN ROOIJEN. Indien men, vanuit

1365 Athene, over land Delphi wil bereiken, is dit niet de gemakkelijkste weg. Met den
 trein toch kan men slechts tot Brailo, een station aan den spoorweg naar Saloniki
 gelegen, reizen. Vandaar rijdt een autobus, een weidsche naam voor een vrachtauto,
 waarin men eenige banken heeft aangebracht, naar Amphissa. Treft gij het echter,
 zoals wij, dat de autobus niet eens op den sneltrein uit Athene wacht, dan is goede
 raad duur. Het naaste dorp (den naam ben ik vergeten) bevindt zich op een paar uur
 afstand. De behulpzame stationchef wist echter raad. Wij konden een paar muilezels
 1370 huren en zoo gingen wij, gepakt en gezakt, op weg. In bedoeld dorp was, naar men zei,
 een auto te krijgen. Aldaar aangekomen, bleek echter, dat de auto uit Amphissa moest
 komen. Eerst tegen den avond verscheen deze. Angstiger oogenblikken dan gedurende
 dien autorit hebben wij zelden meegemaakt. Stel u toch voor, dat men u in een razende
 vaart een berg oprijdt, zoo hoog als de Parnassus, in een auto, bestuurd door den
 meest roekeloozen chauffeur ter wereld, die de hoeken zóó scherp neemt, dat gij ieder
 1375 oogenblik meent met auto en al in den afgrond te zullen storten, welke u steeds
 rechts van den weg aangaapt, terwijl gij met een vaart van een sneltrein soms langs
 wagens snort, die bergopwaarts gaan, dan zult gij begrijpen, dat wij blijde waren,
 eindelijk in Amphissa te zijn aangeland. Aan deze laatste plaats hebben wij geen
 prettige herinneringen bewaard; het Xenodokeion (hotel), dat nog wel het beste van
 1380 het stadje was, beantwoordde zelfs niet aan de meest matige eischen van
 zindelijkheid; wij waren dan ook zeer verheugd toen wij, zoo vroeg mogelijk, dit
 onherbergzame oord konden verlaten.

Van Amphissa echter naar Delphi is nog een heele klim; wagens zijn hier niet te
 1385 krijgen, zoodat wij, door den nood gedrongen, wederom onzen toevlucht moesten nemen
 tot onzen chauffeur van den vorigen avond, die ons zonder ongelukken naar boven
 bracht. Delphi, in den oudsten tijd ook Pytho genoemd, ligt tusschen hooge rotsen op
 een terrein, dat zacht omhoog loopt. Daar, waar hetrotsplateau aan den berg
 aansluit, verheffen zich de z.g. Phaedriaden, de schitterende rotsen, zoo genoemd
 omdat van de naakte kalksteen het zonlicht schitterend terugstraalt. De twee rotsen
 1390 vormen een stompen hoek en zijn slechts door een smallen afgrond van elkaar
 gescheiden. Uit de Oostelijke rots ontspringt de bron Kastalia, waarvan het water
 langs de rotsen naar den een kwartier verwijderden Pieistos stroomt. Het Delphische
 orakel was oeroud. Volgens een Delphische legende zouden de dampen, welke uit een
 kloof opstegen en de Pythia in een soort van geestvervoering brachten, door een
 1395 geitenherder ontdekt zijn. Hij had n.l. opgemerkt, dat zijn geiten, als zij bij de
 bedoelde kloof kwamen, wonderlijke sprongen maakten en ongewone tonen uitstieten;
 toen hij nu zelf de kloof naderde, geraakte hij in een soort extase en begon te
 profeteeren. Voordat Apollo hier zijn orakel stichtte, was Gaia, de Aarde de eerste
 1400 bezitster van het orakel; op haar volgde haar dochter Themis; de uitspraken van het
 orakel heetten themistes (wetten). Themis stond de plaats vrijwillig aan Phoebé af en
 deze gaf het orakel aan haar kleinzoon Phoibos Apollo. Deze trok vanuit Delos, het
 eiland, waarop hij geboren was, onder geleide van de Atheners, die zich er op
 beroemden, het eerst den heiligen weg naar Delphi gebaad te hebben, naar Delphi,
 waar het volk en koning Delphos hem met blijdschap ontvingen. Volgens een andere sage
 1405 verwierf Apollo niet op zoo'n vreedzame wijze het orakel. Kort na zijn geboorte toch
 zou Apollo uitgetrokken zijn, om een orakel te zoeken. Het dal van Delphi beviel hem
 en hij besloot hier een orakel te stichten. De slang Python echter, die hier bij de
 bron Delphusa huisde, verhinderde hem den toegang. De jonge God bond den strijd met
 de slang aan en doodde haar met zijn pijlen.

1410 Daar weerklonk voor de eerste maal uit den mond van den God en het koor der
 Delphische jonge vrouwen de paeen, het vroolijke zegelied; als herinnering aan deze
 overwinning werden voor altijd de Pythische spelen ingericht. Als boete voor den dood
 van den Python moest Apollo daarna vluchten en 8 jaar slavendienst verrichten. Hij
 begaf zich naar koning Admetus in Thessalië en werd in het dal Tempé gereinigd, om
 1415 als Phoibos, de heldere, schitterende, naar Delphi terug te keeren. Deze boete en
 reiniging werd bij de feesten, welke elke 8 jaar terugkeerden, symbolisch
 voorgesteld; een knaap, die Apollo moest voorstellen, stak een hut, de hut van
 Python, voor den tempel aan: daarna vluchtte hij haastig weg; begeleid door een
 processie trok hij door Locris, Doris, over den Oeta, naar Tempe en hier werd hij,
 1420 evenals voorheen Apollo, gereinigd. Als priesters stelde Apollo, volgens de sage,
 Kretensers aan, die hij over zee hierheen had gevoerd. Toen de aanvoerder van deze
 mannen de naakte rotsvlakte beschouwde en den god vroeg, waarvan zij hier zouden
 leven, antwoordde de god: "Ieder moet in de rechterhand het offermes gereed houden en
 voortdurend offerdieren slachten, die de menschen mij in onmetelijk aantal zullen
 1425 brengen". En zoo geschiedde het. Van alle kanten kwamen de menschen den god raad
 vragen en lieten hun offerdieren slachten; tevens werden den god kostbare geschenken
 aangeboden, zoodat de tempel een grooten rijkdom aan edele metalen en kunstwerken in
 bezit kreeg. Reeds Homerus (Ilias, 9de boek) spreekt over "de groote rijkdommen, die
 de steenen drempel van Pytho van binnen insluit". Niet alleen Grieken raadpleegden

- 1430 het orakel, maar ook buitenlandsche volken. Lezen wij niet bij "tus, dat de koning van Lydië, Kroesus, het orakel liet raadplegen, toen hij tegen Kyrus, den koning in Perzië wilde optrekken?
- Een bond van z.g. Amphiktyonen, bestaande uit volken van Midden- en Noord Griekenland had zich vereenigd, om het heiligdom te beschermen en de feesten op
- 1435 gemeenschappelijke kosten te vieren. Vooral de Doriërs hadden, toen zij bij den Parnassus en Oeta huisden, enge verbindingsen met het orakel aangeknoopt en ook nadat zij zich in de Peloponnesus gevestigd hadden, hadden zij deze betrekkingen onderhouden. In de eeuwen, liggend tusschen Lycurgus en de Perzische oorlogen, werd Delphi zoowel het godsdienstig, als politiek, centrum van Griekenland. Door
- 1440 particulieren en staten werd niets van gewicht ter hand genomen, of men won eerst den raad van den Delphischen god in. Bij het begin van de Perzische oorlogen was het orakel onzeker en gaf twijfelachtige antwoorden. Na den slag bij Salamis (480 v. C.) nam het eerst weer de nationale zaak van Griekenland ter hand. Het feit, dat de tempel door de Perzen gespaard was (waarschijnlijk vanwege hun vereering van den
- 1445 lichtgod) deed het aanzien van het orakel weer stijgen. Trofeeën van den buit, op de Perzen behaald, werden in Delphi opgericht en de Amphictyonen vaardigden decreten uit ter eere van hen, die het vaderland trouw waren gebleven. Langzamerhand echter trad er een reactie in. In de zoogenaamde heilige oorlogen verminderde de macht van het orakel, eens zelfs legden de Phocensers beslag op de onnoemelijke schatten van de
- 1450 tempels en bekostigden daarvan den oorlog, dien zij voerden. Weliswaar genoot het orakel ten tijde van keizer Hadrianus (117-138 n. C.) nog eenig aanzien, doch slechts in particuliere aangelegenheden. Toen Keizer Julianus de Afvallige vóór zijn tocht naar Perzie, in 362 n. C. het orakel liet ondervragen, kreeg hij ten antwoord: "Zegt den koning, dat de kunstig gemaakte woning met stof bedekt is, Phoibos heeft geen
- 1455 onderdak meer en geen voorspellende laurier, of een klaterende bron; het schoone water heeft opgehouden te stroomen". Ten slotte werd het orakel in 390 n. C., door keizer Theodosius voor altijd gesloten.
- De eigenlijke heilige ruimte, eertijds door muren ingesloten, was ongeveer 130 Meter breed en 180 Meter lang. De hoofdingang bevond zich in het Z. O. en hier voerde de
- 1460 heilige weg, met twee bochten, naar den tempel van Apollo. Langs dezen geheelen weg stonden beelden en wijgeschenken in grooten getale. Keizer Nero liet ongeveer 500 beelden weg voeren en toch werd het aantal der overgeblevene nog op 3000 geschat. Buitengewoon groot was het aantal beelden bij den ingang. Aan den rechterkant bevond zich het beeld van stier, in 500 v. C. door de Kerkyraeërs gewijd, daartegenover
- 1465 verhief zich het monument, dat de Atheners, ter herinnering aan den slag bij Marathon, gebouwd hadden. Westelijk hiervan verhief het houten paard der Argiven, in 414 v. C. gewijd. Hierop volgde een zegeteeken der Arcadiërs, dat zij daar opgericht hadden, om hun bevrijding van Sparta te herdenken. Links volgden de Zeven tegen Thebe, met den wagen van Amphiaraus, een gedenkteeken van de Argiven aan hun
- 1470 overwinning bij Oenoe. Indien men den heiligen weg verder langs wandelde, kwam men langs meer dan een dozijn schatkamers, welke door verschillende steden en staten van Griekenland gebouwd waren. Onder dezen was die der Siphniërs, waarover wij hieronder nader zullen spreken, goed bewaard; zij gelijkt op een Ionischen templum in antis, met Karyatiden, in plaats van zuilen. De Dorische schatkamer der Atheners is eveneens
- 1475 goed bewaard, men heeft haar weer in haar geheel kunnen opbouwen. Hierop volgde een groot gebouw, waarin men het bouleterion wil zien, terwijl daarachter het terrein in zijn oorspronkelijken rotsachtigen toestand gelaten is. Waarschijnlijk is dit de rots, waarop de Sibylle Herophyle het eerst haar orakels gaf. Een hooge Ionische zuil, door de Naxiërs opgericht, waarop zich de bekende Sphinx bevond, stak boven het
- 1480 geheele terrein uit. Iets verder bereikte men de ronde feestplaats, de Halos, (dorsvloer), waar de reeds vermelde symbolische voorstelling van het dooden van den Python plaats vond.
- Onmiddellijk achter de zuil der Naxiërs verheft zich de muur van de tempelterrassen; hij was bedekt met inscripties, welke besluiten der Amphictyonen, lijsten van
- 1485 overwinnaars en oorkonden van vrijlating van slaven bevatten. Tusschen dezen muur en den Halos bevond zich de Stoa der Atheners, met zuilen, in Ionischen stijl opgetrokken; vermoedelijk werd deze stoa gebouwd als dank voor de overwinning in 480 v. C. bij Salamis behaald; later (428 v. C.) voegde Phormion er tropheeën van buitgemaakte schepen aan toe. Naast den Z. W. hoek stond een Nike van Paionios,
- 1490 vermoedelijk het voorbeeld van die in Olympia gevonden is. Ook aan de Oostzijde van het tempelterras stonden verschillende monumenten, onder dezen is vooral de Drievoet der Plataeërs te vermelden; deze rustte op een basis, welke men teruggevonden heeft. De middelste steun vormde de beroemde slangenzuil, bovenaan bevond zich een gouden
- 1495 bekken, dat in den Heiligen Oorlog geroofd werd. Later werd de drievoet naar Constantinopel medegenomen en is daar nu nog te zien in de z. g. AT-Meïdan. Van den Dorischen tempel van Apollo, welke natuurlijk het voornaamste heiligdom was, zijn thans alleen de fundamenten nog over; toch weten wij door den Griekschen schrijver

1500 Pausanias, hoe deze tempel er oudtijds heeft uitgezien. Het heiligdom was eenige malen opnieuw gebouwd, of herbouwd. De oudste tempel was, volgens de sage, uit laurierboomen gevormd; de takken van dezen stamden af van den heiligen laurier in Tempé. Hierop volgde een tempel door bijen, uit was, gebouwd. Apollo zette hiervoor een koperen tempel in de plaats; deze smolt echter bij een brand en verzonk in de aardkloof.

1505 Hierna werd een vierde tempel, van steen, opgericht en wel door de bouwmeesters Trophonios en Agamedes. Nadat dezen hun werk voltooid hadden, vroegen zij een belooning aan den god. Deze zegde hun deze tegen den zevenden dag toe. Toen deze was aangebroken stierven zij in den daaropvolgenden nacht. Deze tempel brandde echter in 548 v. C. af: voor een nieuwen bouw werd onder alle Grieken geld ingezameld; zelfs de Egyptische koning droeg hiertoe bij. Het geslacht der Alkmaeoniden, uit Athene verdreven, nam dien bouw op zich, voor de som van 300 talenten. Zij bouwden hem

1510 echter kostbaarder dan het contract hen verplichtte, doch wonnen daardoor natuurlijk de gunst van de priesters van Delphi; de architect was Spintharos uit Korinthe. Voor den tempel bevond zich het groote brandofferaltaar en dicht daarbij het beeld van een wolf, het dier, aan Apollo gewijd. Op zijn kop hadden de Delphiërs het besluit laten graveeren, waarbij aan de Spartanen, die hen geholpen hadden, het recht van promanteia (om voor anderen het orakel te mogen ondervragen) werd verleend. Perikles

1515 echter liet aan den achterkant hetzelfde besluit, ten gunste der Atheners, griffen. Betrad men den pronaos (voorhal), zoo zag men in de eerste plaats de met gouden letters geschreven spreuken: Gnoothi Seauton (Leer U zelf Kennen) en: Mèden Agaan (Niets te veel), beide spreuken van de Zeven Wijzen; bij deze spreuken stond de beeltenis van Homerus. De cella van den tempel was 100 voet lang en van buiten met Dorische, van binnen met Ionische zuilen versierd. Hier bevond zich het beeld van Apollo en daarvoor de Hestia (haard) waarop door een weduwe het eeuwige vuur werd

1520 onderhouden; deze haard gold voor den voor allen gemeenschappelijke en tevens voor het middelpunt van de geheele Grieksche wereld. Zeus had namelijk eens, om het middelpunt van de aarde te weten te komen, twee adelaars van het Oosten naar het Westen naar elkaar toe laten vliegen en dezen waren op deze plaats tezamen gekomen. In de nabijheid van de hestia stond nog de ijzeren zetel van Pindarus, waarop de vrome zanger Apollo door zijn hymnen geprezen had. Hij toch was gewoon den god, in

1530 plaats van offers, hymnen te brengen. Bovendien bevonden zich in de cella een beeld van Poseidon, de beelden van twee Moiren (Schikgodinnen) met die van Zeus Moiragetes en Apollo Moiragates (de leider van het noodlot). Achter de cella bevond zich een vertrek, dat als wachtkamer bestemd was voor hen, die het orakel wilden raadplegen. Hierop volgde het heilige der heiligen, het adyton, waar zich de aardspleet bevond, waaruit de bekende dampen opstegen; daar was een kolossale drievoet opgericht, uit

1535 hout vervaardigd en met goud beslagen; hierboven was een zetel angebracht. Nadat eerst de voortekenen waren waargenomen, begaf zich de Pythia, nadat zij vooraf water uit de bron Kastalia had gedronken, en een laurierblad in den mond had genomen, naar het adyton en ging op den drievoet zitten; door de dampen, die uit de aarde opstegen, geraakte zij in een soort van geestvervoering en stiet onsamenhangende klanken uit. Deze woorden werden daarna door zoogenaamde profeten in den vorm van hexameters opgeschreven; ook deze verzen waren echter voor den ondervrager niet makkelijk te begrijpen. Daarom begaf men zich naar de beroepsuitleggers, om van hen te weten te komen, wat de bedoeling van de orakelspreuk was. Het groote terras, dat zich langs

1545 den geheelen Zuidwand van den tempel uitstreckte, bevatte het veel bezongen laurier- en myrtenbosch; in het midden hiervan hebben wij ook het oude heiligdom van Gaia te zoeken, die, zooals wij zagen, het eerst het orakel in bezit had. Zuidoostelijk verhief zich waarschijnlijk de mast met drie gouden sterren, welke de Aegineten, na den slag bij Salamis, hier gewijd hadden; verder bevond zich hier het voetstuk, waarop Perseus van Macedonië zijn beeld wilde zetten. Aemilius, die hem overwonnen had, liet er echter het zijne op plaatsen. Het groote altaar van den tempel was een stichting van de inwoners van Chios, ongeveer 520 v. C. opgericht. Een weinig

1550 Noordelijk verhief zich een sierlijke acanthuszuil, waarop dansende meisjes waren afgebeeld. Gouden drievoeten, welke Gelo van Syracuse en zijn broers, na de overwinning bij Himera, (480 v. C.) gewijd hadden bevonden zich hierbij. Ook de bekende bronzen wagenmenner heeft hier oorspronkelijk gestaan.

1555 Ten Noorden van deze Siciliaansche wijgeschenken had de Thessaliër Daochos negen beelden van zich en zijn voorvaderen laten opstellen. Tegenover den N. Westelijken hoek van den tempel bevindt zich een ruimte, waar Kraterus zijn beroemde leeuwenjacht, waarop hij Alexander den Groote het leven gered had, door Leochares en Lysippus liet vereeuwigen. Het theater bevindt zich hierachter. De ruimte, voor de toeschouwers bestemd, is in vrij goeden staat gebleven, het tooneel is verwoest. Geheel in het Noordelijk gedeelte van den peribolos bevond zich de Lesche der Knidiërs, een soort conversatiegebouw. Op den muur aan de rechterzijde bevond zich,

1565 volgens Pausanias, een voorstelling van de verwoesting van Troje, door Polygnotus

geschilderd, op den linkermuur een afbeelding van de Onderwereld. Niet ver van den hoofdingang bevindt zich de bron Kastalia. Het water van deze ontspringt uit den rotswand, welke tot een groot, vierkant bekken is uitgehouwen. Daaronder bevindt zich een groote nis, waarin men thans een kleine kapel van den Heiligen Johannes heeft gemaakt. In het bekken van de Kastalia moesten allen, die den tempel betreden wilden, zich door een bad reinigen. Ook thans staat het water van de bron, al heeft het zijn roep van heiligheid verloren, nog in hooge eer. Iederen middag kan men thans nog de muilezels, aan beide zijden met tonnen behangen en door jongens en meisjes bestuurd, zich naar de bron zien begeven, om daar het heerlijke, koele water, dat in deze dorre streken zoo kostbaar is, te halen. Het is een schilderachtig gezicht, als men deze groepjes zich bij de bron ziet verzamelen, vooral tegen den avond, als de zon reeds wegzinkt achter de bergen en men vanaf den hoogen Parnassus een schitterend panorama voor zich ziet, dat men zijn geheele leven niet vergeet. Heerlijk schoon toch is dit plekje grond, dat de Grieken uitgezocht hadden als woonplaats voor hun lichtgod Apollo, die het duister van de toekomst door zijn licht wist weg te vagen en tot wien men van heinde en verre kwam, om de uitspraken van zijn orakel te vernemen. Wij willen thans nog even een wandeling door het Museum maken, dat zich vlak bij de opgravingen bevindt. Het gebouw, dat door de vrijgevigheid van Syngros gebouwd is, bestaat uit een hoofdgebouw en twee vleugels.

Voor den ingang bevindt zich een marmeren sarkophaag, waarop de Calydonische jacht is afgebeeld. Betreden wij de groote zaal, dan zien wij in de eerste plaats het bronzen beeld van den Wagenmenner, vrij goed bewaard, dat bij den tempel is gevonden. Daarbij bevonden zich een gedeelte van een Paard en een arm. Dit alles behoorde tot het wijgeschenk, dat Polyzalos, als dank voor een overwinning, in een wedren met zijn wagen behaald, had opgericht. Men vermoedt, dat deze Polyzalos de broer van Gelo en Hiero van Syracuse was. De wagenmenner staat in zijn volle lengte voor ons; de plooiën van zijn kleed zijn niet ongelijk aan de kanneluren van een zuil; waarschijnlijk werd een gedeelte van deze plooiën, welke eenigszins eentonig aandoen, door den wagenbak bedekt. De bewerking van het brons is zeer fijn; het gezicht met de volle kin, de oogen vol uitdrukking, de haarbewerking, al deze dingen verleenen aan het werk een hooge waarde. De volgende zaal is bekend als die van "De Schatkamer der Atheners", aan de muren zijn de metopen bevestigd, welke zich aan de buitenzijde van bedoelde schatkamer bevonden. Zij stellen de daden van Hercules en Theseus voor. Vijf metopen stellen den roof van de runderen van Geryones voor; een zesde laat ons een Centaur zien, die tegen een tegenstander (Hercules) gevallen is; deze plaatst zijn voet op diens nek. Een zevende afbeelding vertoont den strijd met den Nemeïschen leeuw, terwijl een achtste metoop het vangen van den stier voorstelt. De overigen schijnen allen daden van Theseus voor te stellen en wel in eerste plaats zijn strijd tegen de Amazonen. Op een afbeelding zien wij den jeugdigen Theseus, voorzien van een helm, die tegen een Amazone strijdt; aan de andere zijde wordt de nederlaag van den Minotaurus en den stier van Marathon voorgesteld. In het midden der zaal ziet men Amazonen te paard, de acroteria van den top van het heiligdom.

Aan den rechtervleugel bevindt zich de Grieksch-Romeinsche zaal, of het Monument van Pydna. Het monument vermeldt de nederlaag van koning Perseus van Macedonië (168 v. C); aan alle vier de zijden komen inscripties voor en het is met een fries, in reliëf, versierd. Tegenover de Macedoniërs, die men aan hun mooi versierde schilden kan herkennen, ziet men barbaren, die bijna geheel naakt zijn; zij stellen de bondgenooten van het Romeinsche volk voor; de Romeinen zelf ziet men niet, wel hun cavallerie. Voor dit monument zijn de Drie Dansende Meisjes (Karyatiden) geplaatst; de steun, waarom zij geplaatst zijn, is met acanthusbladeren versierd; zij vormen een prachtig onderstel voor een drievoet, of een ander wijgeschenk. De kleeding van deze meisjes en de guirlandes van palmladeren hebben haar geïdentificeerd als Danseressen van Karyae, waarvan de naam Karyatiden afgeleid is, die naar men weet, ook bij het Erechteion in Athene voorkomen. Wij keeren thans weer naar den ingang terug en bereiken de zaal van den Tempel van Apollo; rechts vinden wij een groot reliëf, voorstellende een jongeling, met uitgestrekte armen; een knaap staat naast hem. De eerste figuur wordt gewoonlijk opgevat als een afbeelding van Apollo; wellicht is het echter een Apoxyomenos, met een dienaar. Fragmenten van marmeren beelden uit den tempel der Alcmaeoniden stellen leeuwen voor, die stieren verscheuren; men ziet verder twee vrouwenfiguren, die haar kleed met de linkerhand vasthouden; op den linkermuur zijn tafereelen uit den strijd tusschen Athene en den reus Enceladus afgebeeld.

In deze zaal vonden tevens vijf reliëfs een plaats; op het eerste ziet men het schip de Argo; ronde schilden, aan de buitenzijde, stellen de krijgslieden aan boord voor; terzijde staan twee personen, die op een lier spelen, een van dezen is waarschijnlijk Orpheus. Aan ieder uiteinde staat een ruiter, klaarblijkelijk Castor en Pollux. Op een tweede reliëf drijven Pollux, Idas en Castor de gestolen runder uit Arcadië voor zich uit; de verdeeling van dezen was de aanleiding tot de oneenigheid tusschen hen.

1635 Iedere figuur houdt in de linkerhand twee speren, in de rechter een derde speer vast. Het derde reliëf toont ons de ontvoering van Europa op den stier; de geschiedenis van het Calydonische zwijn is het onderwerp van het vierde reliëf; op de afbeelding ziet men de overblijfselen van een hond onder het wilde dier. Het laatste reliëf is zeer geschonden; men vermoedt, dat het den ram voorstelt, waarop Phrixus en Helle gezeten waren, toen zij de hinderlagen van hun stiefmoeder Ino ontvluchtten. Ten Oosten van

1640 den tempel vond men een grooten Omphalos, den steen, waarover wij reeds spraken; hierop waren afbeeldingen van wollen banden aangebracht; waarschijnlijk was dit echter niet de oorspronkelijke omphalos, daar deze met echte wollen banden bedekt was. Tusschen deze en de volgende zaal staan de beelden van twee jongelingen uit de archaïstische periode. Op het voetstuk van het best bewaarde beeld leert ons een

1645 inscriptie, dat de beeldhouwer een Argiver was. Zij lijken veel op de bekende Apollobeelden, met het ronde, eenigszins lachende gezicht. Waarschijnlijk zijn zij uit de 7e eeuw v. C. Men vermoedt, dat deze beelden Kleobis en Biton voorstellen, over wie "tus ons in zijn geschiedwerk vertelt. Hij verhaalt n.l. (1,31), dat Solon, de Atheensche wijsgeer, eens Kroesus, den koning der Lydiërs, bezocht. Op zekeren dag liet de koning, die bekend was om zijn rijkdom, Solon door al zijn schatkamers

1650 leiden. Daarna vroeg hij hem, wien hij voor den gelukkigsten man der wereld hield. Solon wees den eersten prijs toe aan een zekeren Tellus, een Athener, den tweeden aan de jongelingen Kleobis en Biton, uit Argos, toe. Op zekeren dag toch moest hun moeder naar den tempel van de godin Hera gebracht worden, doch de ossen waren niet op tijd

1655 aanwezig. Daarop trokken de jongelingen zelf hun moeder naar den tempel, over een afstand van 45 stadiën (een stadion is ± 182 M.). De feestgangers prezen de moeder gelukkig om zulke flinke zonen. Daarop bad de moeder tot de godin hun dat te geven, wat voor den mensch het gelukkigst is. Na dat gebed legden zij zich te slapen in den tempel en stonden niet meer op. Hierdoor had de godin aangetoond, dat de dood

1660 voor den mensch het gelukkigst is. De Argiven hadden daarna standbeelden van hen laten maken en dezen in Delphi gewijd. Wij zijn thans de laatste zaal van het museum genaderd, die van Schatkamer der Knidiërs, volgens sommige o. w. Pomtow, der Siphniërs. De beeldhouwwerken der

1665 gevelstukken van 't geheel vernielde gebouw zijn zoo volledig weergevonden, dat men het in zijn geheel kon reconstrueeren. Zooals wij reeds zagen, had het gebouw den vorm van een templum in antis; in plaats van de gebruikelijke zuilen wordt het dak van de voorhal door de beelden van twee meisjes geschraagd. Zij doen ons denken aan de priesteressen van de Akropolis en zijn wellicht de voorloopsters der Karyatiden van het Erechtheion. Langs het geheele gebouw loopt een fries. Aan de Noordzijde

1670 stelt het de Gigantomachie voor; eerst zien wij een man, in een eenigszins gebogen houding, die een voorwerp in zijn hand houdt, dat op een zak gelijk. Dit is Aeolus, de god der winden, die zijn stormen tegen de reuzen in beweging zet. Hierop volgen twee godinnen, die met giganten in strijd gewikkeld zijn. De reuzen zijn in gewone menselijke gestalte afgebeeld. Op den achtergrond ontdekken wij Hercules, met den leeuwenhuid om zijn nek en armen gewikkeld; hij strijdt met zijn lans tegen een reus. Dionysus met een lang kleed en een panthervel, rijdt met zijn wagen, door leeuwen

1675 getrokken, het strijdgewoel binnen. Iets verder bevinden zich Apollo en Diana met hun bogen. Ephialtes ligt dood voor hun voeten; een andere reus is op het punt de vlucht te nemen, terwijl drie andere in gesloten colonne komen aanrukken. Dan verschijnt

1680 Hermes, hij strijdt met een zwaard en is aan zijn kegelvormig hoofddeksel te herkennen; de overige figuren zijn niet meer te identificeren. Aan den anderen kant ziet men de overblijfselen van het Oostelijk fries; dit stelt den strijd tusschen Menelaus en een Trojaansch held (misschien Hector), om het

1685 lichaam van Euphorbos, voor, terwijl Meriones den eerste en Aeneas den laatste bijstaat. Men kan de namen van deze personen uit de inscripties vaststellen. De linkerhelte wordt ingenomen door een vergadering der goden. De tweede helft vertoont een strijdscène. Nog is te vermelden de afbeelding, welke het Westelijk gevelfront versierde, de raadselachtige strijd om den drievoet tusschen Apollo en Hermes; Athene, die zich in het midden bevindt, schijnt de strijdenden te scheiden; men

1690 verhaalt, dat de Doriërs eens beproefd hebben hun heros Herakles, op de plaats van den Ionischen Apollo te zetten; op deze wijze zou de afbeelding te verklaren zijn. In dezelfde zaal bevindt zich verder nog de reeds genoemde Zuil der Naxiërs, waarop de Sphinx geplaatst was. Wij hebben thans onzen rondgang volbracht; een bezoek aan Delphi zal bij ieder een onvergetelijken indruk achterlaten.

1695 10 juli 1925 **Uit een Reisdagboek.** XXIV. Delphi. Uit een Reisdagboek. XXIV. Delphi. Een machtige, strenge god was de profeet Apollo, in duistere orakels van zijn wijsheid mededeelend aan diegenen der menschen, die hem begrepen. Met ontzag dit besefvend, kwamen de Grieken slechts tot hem nader om zijn stem te vernemen daar, waar de Grieksche natuur zich in haar grootste majesteit ontplooit, in harmonie met

1700 het wezen van den grooten ziener. Eén dier plaatsen is Delos, te midden der verlaten schoonheid van klippen en zee. Een andere, grootscher nog en indrukwekkender, is

Naspeuringen van Paul Theelen: Delphi in krantenartikelen

1705 Delphi, in een kloof van een der machtigste bergmassieven van Griekenland, den Parnassus. In die omgeving wil ik thans trachten iets te verstaan van de groote vereering der Grieken voor Apollo, van zijn invloed op hun religieuze en politieke leven. Maar niet rechtstreeks gaat mijn reis naar Delphi: Thebe ligt op mijn weg, de bakermat van tal van sagen, vereeuwigd door de Grieksche tragedie.

1710 Het is een mooie reis, in den vroegen morgen, naar Thebe. Eerst door het frischgroene Attische land, tusschen den Pentelikon en den Parnes door. Dan ombuigend langs den Parnes naar de goed gecultiveerde vlakte van Thebe, met mooi vergezicht, naar het oosten, waar tusschen de bergen even de zee te voorschijn komt, terwijl er boven de nog besneeuwde toppen van Euboia uitsteken. In Thebe verwacht ik geen belangrijke oudheden te zien; er is een museum in een Fraukischen toren met vele interessante inscripties, o. a. het decreet, waarbij Nero aan de Grieksche landen de vrijheid schonk op de Isthmische spelen in 67 na Christus. Maar verder vindt men in en om de

1715 huidige stad, die de plaats inneemt van de Akropolis van de vroegere, slechts schaarsche ruïnes, nauw merkbare sporen van oude muren. Meer belangwekkend is Thebe om de liefelijke natuur harer omgeving, doorsneden door de beekjes Ismenos en Dirke, terwijl in het westen de horizon afgesloten wordt door den grijzen Muzenberg, den Helikon. Aan tal van plaatsen in den omtrek, die de moderne bezoeker nog nauwkeurig tracht vast te stellen, bindt zich de herinnering aan de geweldige drama's der sage, die zich eens hier moeten hebben afgespeeld. De geschiedenis vma Kadmos' ongelukkig koningsgeslacht gaat voor hem leven, de tragedies "De zeven tegen Thebe" van

1720 Aichylos, "Koning Oedipous" en "Antigone" van Sophokles, "de Bacchanten" van Euripides verschijnen voor hem in een nieuwe gestalte. Het moderne Thebe is een klein, vrij armelijk stadje boven op een heuvel: Een rechte weg, de Epammondasstraat, doorsnijdt haar in de volle lengte. Tusschen de zware boomen aan weerszijden voor de huizen, onder het nog frischgroene lenteloof, oefenen de menschen velerlei ambacht uit in de open lucht. Op een dier boomen lees ik opeen aanplakbordje, dat de ruimte aan zijn voet verhuurd wordt voor de uitoefening van een ambacht. De vrijblijvende

1725 ruimte wordt ingenomen door de stoelen voor de kleine café's. 's Avonds wandelend door een der buitenwijken, word ik nog getroffen door een frisch en kleurig tooneeltje, zooals men alleen vindt in de kleine dorpen. Daar aan den oever van de Dirke bevindt zich een groote fontein, gevoed door water, dat, aangevoerd over een hooge viaduct, eerst loopt over een geweldig houten waterrad. Aan meer dan dertig steenen bronbakken staan daar de vrouwen van het dorp, in haar bonte kleurige kleeuren, de bloote voeten in het water, haar linnen te wasschen. Helder gelach en gezang klinkt uit haar midden op. Een mooie dorpsidylle...

1730 Den volgenden dag zet ik mijn treinreis voort, tusschen de katoenvelden van het drooggelegde Kopaismeer, voorbij Livadia en Chaeronea, waar ik links tegen een rij cypressen den met voetstuk acht meter hoogen grijssteenen leeuw ontdek, die hier na den slag bij Chaeronea door de Thebanen werd opgericht in 338. In N.W. richting volgt nu de trein de hooge uitloopers van den geweldigen Parnassus aan onze linkerhand tot Bralo, waar ik uitstap. We zijn nu den Parnassus in het N.O. omgetrokken, thans rijd ik hem van de N.W.-zijde verder om per auto, langs den mooien weg door de bergen, die

1735 hier door de Franschen tijdens den oorlog is aangelegd. Het is somber weer. Inktzwart verheffen zich de bergen achter de kleine roodbruin gekleurde vlakte, die wij eerst doorsnellen. Dan gaat het onmiddellijk omhoog in een kloof tusschen twee bergen. We hebben spoedig de wolken onder ons, en boven ons, om de toppen, tot dicht aan den bochtigen weg, ligt de sneeuw op de hellingen. Voor een sneeuwbus, vergezeld van een ijzig kouden wind, duiken wij dieper in onze jassen. Ten slotte gaat het langen tijd met afgezetten motor de hellingen af, het dal in, dat tusschen den Parnassus in het O. en de hooge bergen van Doris in het W. ingesloten wordt. In een gietregen bereiken wij, na 44 K.M. rijden, Amphissa, gelegen op een groene boomenrijke helling, onder een groot oud kasteel. In de straten ontmoeten wij een troep kameelen, overblijfsel

1740 uit den tijd der Turken, die de verbinding met Itea onderhoudt. Van hier is het nog 22 K.M. naar Delphi, en wegens den gietenden regen ben ik genoodzaakt, de auto nog verder te requireeren. Wij dalen snel af in een vruchtbare, door dichte olijvenbosschen ingenomen vlakte, de oude velden van Kirrha en Krisa, - nu Chryso - welke de Delphische Amphiktyonie als haar rijkste bezit zoo dikwijls in felle

1745 "heilige" oorlogen heeft moeten verdedigen tegen haar naburen. Dan gaan wij omhoog naar het Oosten en de vallei van de Pleistos. Naarmate wij stijgen, krijgen wij een ruimeren doorkijk. In het plaatsje Kastri stap ik uit. Vijf minuten verder buigt de weg om een rots, voorzien van grafnissen uit alle tijden. Daar ligt Delphi voor mij. Op een theatervormig hellend terrein, ingesloten door loodrechte rotswanden, en aan de lage zijde door het ravijn van den Pleistos, ligt daar de in terrassen opklimmende

1750 Temenos van Apollo.

1755 Binnen deze ruimte ligt ook het museum en daar achter, schuin boven de opgravingen, het huis van de Fransche school. Het loopt reeds tegen donker, dus ga ik eerst onderdak zoeken, om den volgenden dag de omgeving nader te verkennen. Op het balkon

1770 van mijn kamer blijf ik het invallen van de schemering over deze grootsche natuur
 afwachten. De sombere regenwolken zijn uiteengescheurd. Hier en daar komt een stukje
 van den hemel door. Als het even donker geworden is, verrijst in het verre Oosten,
 1775 boven het lange stille dal van de Pleistos, de maan boven de bergen, een paar wolken
 verzilverend, die neerdaalden diep in de groote bergkloof. Een zacht licht schijnt nu
 in de diepte; liefelijk is het dal. Maar geweldig dreigend, somber zwart zijn thans
 de in schaduw gehulde bergwanden aan beide zijden. Beklemmend hoog omvatten zij het
 licht beneden. Ik begin te begrijpen, dat hier de Grieken meenden de stem van hun god
 te kunnen verstaan... Den volgenden morgen vang ik, gewapend met "Les ruines de
 1780 Delphes" van E. Bourquet, het bezoek der opgravingen aan, te uitgebreid, dan dat ik
 zou kunnen trachten er hier meer dan een enkelen indruk van te geven. Reeds in
 overoude tijden was deze plaats, dank zij den uit de rotsspleten opstijgenden
 zwaveldamp, gewijd aan de vereering der goden van de onderwereld; zij heette toen
 Pytho, en bezat, bij een grot, bewoond door een slang Python, symbool der
 1785 onderwereld, een orakel, welks dienst werd uitgeoefend door Pythia. In later tijd
 werd door zeelieden de cultus ingevoerd van Apollo Delphimos, aangebeden in de
 gestalte van een dolfijn. Sinds deze god onder den naam van Apollon Pythios "bezit
 nam" van dit orakel, werd de naam Pytho veranderd in Delphi. In een homerische hymne
 uit de 7e eeuw voor Christus wordt deze verandering weergegeven door de mythe van een
 strijd van Apollo met den Python.

1790 [deel II] Aan dezen god is het heiligdom gewijd, dat, door tal van eeuwen verrijkt,
 uitgebreid, geplunderd en weer opgebouwd, sinds 1860 door de Fransche school werd
 opgegraven, nadat men het er boven gebouwde dorp Kastri had onteigend en westelijk
 had verplaatst. Door het in terrassen verdeelde rechthoekige heiligdom, omgeven door
 1795 zware muren, slingert de heilige weg der processies naar boven, tot aan het terras
 van den grooten Apollo-tempel. Langs dezen weg zijn tallooze schathuizen,
 wijgeschenken van alle Grieksche staten en koloniën, en bases van standbeelden dicht
 aaneen gerijd, dateerend uit de meest verschillende tijdperken. Al zijn van de meeste
 dezer niet veel meer dan de grondslagen over, toch vermogen wij nog tamelijk wel deze
 1800 gebouwen binnen den Ternenis noemt hij ons op, zij het ook niet steeds in duidelijke
 volgorde. En bovendien leverden de opgravingen een oogst van meer dan 5000
 inschriften, die ons heel wat leeren omtrent de geschiedenis van het heiligdom in den
 loop der tijden. Alles werd geregistreerd op steen, geen plaatsje werd onbenut
 gelaten. Dank zij een geduldigen, jarenlangen arbeid is het den heer H. Replat,
 1805 architect der Fransche school, gelukt, het schathuis der Atheners, een fijn dorisch
 tempeltje met twee zuilen voor den ingang, steen voor steen uit de verspreide
 brokstukken weer op te bouwen. De muren van dit tempeltje nu zijn geheel beschreven
 met inscripties. Het terras, waarop de tempel van Apollo zich verhief, wordt aan de
 1810 lage zijde ondersteut door een 83 M. langen, ongeveer 3 M. hoogen muur van na 548, die
 op het eerste gezicht reeds treft door de machtige constructie en fijne
 aaneensluiting der tot 2 M. groote, onregelmatig veelhoekige steenen. Maar vol
 verbazing ontdekt men, als men nader treedt, dat deze groote muur over zijn geheele
 oppervlak bedekt is met inscripties in zeer fijn letterschrift. Een steenen boek ligt
 voor u opengeslagen! Van den grooten tempel van Apollo, in de vierde eeuw gebouwd,
 1815 nadat de vorige door een aardbeving verwoest was, zijn slechts de grondslagen over.
 Wat niet reeds in de oudheid verwoest was in dit heiligdom door aardschokken of
 menschengeweld, is in den loop der eeuwen wel met den grond gelijk gemaakt. Gelukkige
 omstandigheid, dat deze grond tegelijk steeds hooger werd.

1820 Langs het theater aan den bovenrand van den Temenos bereikt men, op een hoogte van
 645 M., een mooi stadion, bij welks bouw op bekwame wijze werd gebruik gemaakt van de
 voordeelen van dit oneffen terrein. Eens werd heel deze helling van het heiligdom
 ingenomen door de oude stad Delphi, die leefde van de bezoekers van Apollo's orakel.
 Hier en daar vindt men er de sporen van, veel moet nog worden blootgelegd. Een eind
 1825 voorbij den Temenos, onder langs den grooten weg, vindt men nog een gymnasium, waar
 zich de atleten voor de spelen oefenden, en een heiligdom van Athena. Daar bevindt
 zich een "Tholos", een ronde tempel, een fijn attisch werk uit het einde der 5e eeuw,
 dat algemeen de bewondering wekte om zijn sierlijkheid. Ten slotte vindt men in het
 1830 groote Museum de kostbare voorwerpen gevonden tusschen de ruïnes; de bekende bronzen
 wagenmenner, resten van de frontons van den ouden Apollo-tempel, van de archaische
 friezen van eenige schathuizen, twee in steen gegrifte hymnen aan Apollo – met de
 muzikale noteering er bij, een unicum – een paeau aan Dionysos, en vele beelden.
 Verscheidene dagen breng ik tusschen de ruïnes door, vele malen mijn beschouwing
 onderbrekend, om deze grootsche natuur op mij te laten inwerken, genietend van de
 1835 wisseling van kleuren van deze twee loodrechte rotswanden boven Delphi, de
 Phaedriaden genaamd, de "schitterenden". Als de wolken laag hangen, is hun
 oppervlakte donkergrijs, en wekken ze een sombere stemming, nog verhoogd door de
 kraaien en roofvogels, die huizen in de spleten van de rots, en hoog in de lucht

1840 rondvliegend hun onheilspellenden roep laten hooren. Maar schijnt de zon, dan worden de wonderlijkste kleuren getooverd op die kale wanden, felroode plekken schitteren u tegen tusschen het grijs, oogverblindend hel de stralen weerkaatsend van de zon. Vandaar hun naam, de schitterenden. In wisselende tinten ligt het dal van de Pleistos onder mij, hier en daar heb ik een doorkijkje naar de blauwe baai van Itea met de welige olijvenbosschen in de vlakke van Chryso.

1845 In den avond heerscht er de stilte der eenzaamheid, slechts onderbroken door het geruisch van het water, de hronzen klokken om den hals der forsche grijze runderen, het melancholieke gebalk van een grauwtje, de roep van een vogel op een verren berg. De hooge Phaedriaden benemen het gezicht op de twee toppen van het Parnassus-gebergte, waarvan zij deel uitmaken. Gedreven door mijn begeerte, dien reus toch eens van naderbij te zien, maak ik op een der laatste dagen van mijn verblijf een excursie

1850 in de bergen. Langs een in de rotsen uitgehouwen pad bereik ik den meer dan 1200 M. hoogen kam, der Phaedriaden, die een mooi overzicht biedt van Delphi en de vallei van de Pleistos. Dan gaat het steeds op en af over heuvels, door hoogvlakten, waar de plantengroei reeds een noordelijker karakter draagt. Het smalle pad wordt overschaduw

1855 d door dichte dennenbosschen, heerlijk om in te wandelen. En zij beschermen een weinig tegen den kouden noordenwind, die van de bergen komt. Een paar uren wandel ik door, totdat ik kom aan de grens van de sneeuwvelden. Daar zet ik mij neer, om af te wachten. Want nog steeds zie ik geen Parnassus. De wolken hangen tegen de hellingen, tot laag boven mij. Eindelijk, na een uur toeven, scheuren zij uiteen, en hooger dan ik had durven vermoeden, steken daar de fel in 't zonlicht blinkende

1860 sneeuwvelden op tegen de blauwe lucht. Zij maken in hun verlatenheid een overweldigenden indruk. Uren ver is geen woning van menschen te bespeuren, hier is men gansch alleen met de natuur. Ten slotte, koud geworden van het neerzitten, wasch ik mij warm in de sneeuw, laaf er mijn dorst mee en spoed mij naar huis. Als ik terug ben is het reeds donker, de trouwe huisbewaarder Ilias wacht mij op met een lamp -

1865 het is moeilijk in 't donker op de sterke helling het huis der school weer te vinden - en vangt dan als alle avonden, met gekruiste armen een van zijn verhalen aan uit den tijd, dat hij opzichter was over de opgravingen hier en elders. De laatste dag, dien ik in Delphi doorbreng, is de Zondag van Palmaschen, "Waion". Een regendag. Terwijl ik 's morgens thuis zit te lezen in Bourguet, word ik gestoord door het

1870 veertienjarige aardige dochttertje van Ilias, die, teruggekomen uit de kerk, mijn hand komt kussen en met een vriendelijken heilwensch mij een bouquet frissche bloemen overhandigt. Spontane hartelijkheid van het Grieksche landvolk, den vreemdeling te doen deelen in zijn feeststemming! Athene, Mei 1925 VIATOR.

1875 **6 juli 1928 De verdwenen Oude Wereld Delphi.** Toen op het laatst van de 19de eeuw de Fransche school te Athene de plaats van Apollo's eens wereldberoemd orakel wilde ontgraven, lag er een ellendig klein dorpje boven op de ruinen, dat Kastri en niet eens meer Delphi heette. De Grieksche staat onteigende den grond, en de inwoners moesten zich even verderop vestigen. Het ging niet zonder opstandigheid en

1880 soldatenvertoon voor de opgraving kon worden doorgezet. Eindelijk is langzamerhand het heilige tempelgebied blootgelegd. Op dit schitterend schoone punt van Griekenland is ook de vereering al zoo oud, dat de herinnering der Grieken niet meer terug kon gaan tot het begin ervan, en zich verloor in fantasie. Zoo stond er bijvoorbeeld in de groote tempel een steen, ongeveer als de spitse helft van een ei; ze noemden hem den Omphalos, den heiligen navel der aarde. Want Zeus had twee arenden in

1885 tegengestelde richting uitgezonden, die elkaar op die plaats weer hadden ontmoet, en dus was Delphi het middenpunt der wereld. Maar in werkelijkheid was die met wol omwonden steen een herinnering aan een heel ver en grijs verleden: eenmaal was hij geen curiosum of tempelornament, maar de aangebeden fetish zelf. Er zijn meer van die steenen vereerd elders. Dat was vóór Apollo hier werd aangebeden. Aan zijn komst

1890 waren nog wel verhalen verbonden: mythen, die de werkelijkheid in beelden hulden. Apollo zou hier eerst gevochten hebben tegen den draak Python. Hij schoot het monster met pijlen dood, en moest toen naar het Tempeldal vluchten om zich van den moord te reinigen. Eerst daarna behoorde Delphi aan Apollo. Die draak, dien het eigenlijk zondig was te dooden, was de personificatie van Ge, de moederaarde, aan wie eerst

1895 tempel en orakel behoorden. Uit dien verren tijd zijn allerlei kleine wijgeschenken gevonden, die nog niets Grieksch, en zelfs nauwelijks iets menschelijks hebben. Maar voor de klassieke Grieken was deze ommuurde, tot terrassen verwerkte helling onder aan den loodrechten wand der Phaedriaden de plaats, waar Apollo bijna het heele jaar woonde, en de toekomst openbaarde aan wie die vroeg met een rein hart. Hier

1900 kwamen in tijden van vreugde de feestgezanten van heinde en ver, hier kwamen athleten, zangers en muzikanten samen tot viering der Pythische spelen, die naast de Olympische tot de vier groote nationale feesten van Griekenland hoorden. Hier kwamen in tijden van angst en zorg staten en particulieren de begeerde toekomst vragen - hoe vaak kregen ze steenen voor brood! En toch stelden Griekenlands groote mannen den

1905 invloed van het orakel op prijs en twijfelden niet aan de bezieldeheid van de

priesteres op haar gouden drievoet, die tot razernij was gebracht door dampen of kruiden. Het staat ver van ons af, dit alles; en een helder denkbeeld aangaande de waarde er van is moeilijk te krijgen.

1910 Apollo toonde niet alleen de geheimzinnige toekomst; hij liet in zijn temenos ook het verleden zien aan wie binnen trad: staten en particulieren wijdden hem in marmer of brons de monumenten hunner geschiedenis. Er was geschiedenis van huiselijke soort: de anecdoten van het Grieksche leven. Rechts van de hoofdpoot stond al dadelijk een groote bronzen stier, door Coreyra gewijd na een buitengewone vischvangst, waarbij een stier de aandacht had gevestigd op een school tonijnen. Dan waren er de -

1915 toevallig bewaard gebleven - tweelingen Kleobis en Biton uit Argos, die hun moeder, Hera-priesteres, zelf ter tempel trokken toen de ossen maar niet thuiskwamen van het land. Hun kracht en toewijding werd buitengewoon bewonderd. De dankbare moeder vroeg aan Hera voor hen het beste, wat een mensch ten deel kon vallen. Toen zouden ze in den tempel voor altijd zijn ingeslapen. Dacht soms iemand, dat de heidenen altijd

1920 blijmoedig waren geweest? Daarnaast talloze gedenkteekens aan zege en overwinning. Droevig, dat de overwonnenen meest Grieken waren evengoed als da overwinnaars, dat tegenover het monument ter eere van Marathon het gedenkteeken kwam te staan voor den zeeslag van den Spartaan Lysander, die omstreeks 400 de macht van Athene voor goed brak, en daarnaast weer het wijgeschenk ter eere van Epaminondas' beslissende

1925 overwinning op het toen zoo machtige Sparta. Er was stellig voor elken Griek onder die rij van beeldgroepen iets bitters, iets, dat hij liever met afgewend hoofd voorbijging, als hij langs den "heiligen weg" opging naar den tempel. De heilige weg, in zigzag stijgend naar het tempelerras, ligt daar nog steeds tusschen de bases en fundamenten, waarop zich eens de beelden en de schatkamers verhieven. De beelden - er

1930 waren er zelfs van Pheidias' hand - zijn verdwenen; vele al in de oudheid, want men zegt, dat keizer Nero er op zijn waanzinnige Grieksche reis van hier 500 meenam. Een onbeschrijfelijke rijkdom moet Delphi toch gehad hebben; Pausanias, ongeveer een eeuw later, spreekt nog van talloze kunstwerken, en kan ze onmogelijk alle bespreken! En van al die pracht is maar één belangrijk stuk over, dat bij toeval gered is. In de

1935 5de eeuw wijdde een der prinsen van Syracuse, trotsch op zijn overwinning bij de wagenrennen, een bronzen beeld van paarden en renwagen, met zichzelf én zijn wagenmenner erop. Een bergstorting - hele groote rotsblokken liggen nog waar zij neervielen - verpletterden den eigenaar en zijn span, maar zij spaarden den wagenmenner, die nu de trots van Delphi's museum is. Rechtop in zijn laag gewaad, nog

1940 altijd met stukken van de bronzen teugels in de handen, staart hij voor zich uit als om den weg te verkennen voor zijn vurige paarden. Grillig is het lot, dat een naamlozen wagenmenner spaarde - een slaaf misschien - en al de beroemde mannen van Griekenland, die hier eenmaal prijkten, tot niets heeft teruggebracht. Nog een andere

1945 gril: van al de schoon gebouwde goden en heroën is niets gebleven. Maar het beeld van den duisteren Antinoös den lieveling van den Romeinschen keizer Hadrianus, die na zijn geheimzinnigen dood op hoog bevel goddelijke eer genoot, stond nog steeds in zijn sinistere schoonheid op zijn voetstuk toen de opgravers kwamen. Behalve wijgeschenken staan er ook schatkamers van rijke steden bij de groote heiligdommen. Want de tempel was te klein om alle kostbare wijgeschenken te bevatten, en dus zette

1950 een welgestelde stad die te pronk in een eigen gebouw, dat vaak op zichzelf weer een pronkstuk was te harer eere. Ook burgers konden daar hun geld bewaren, onder bescherming der godheid; helaas niet altijd met evenveel succes. Van de meeste schatkamers bleef weinig over, maar van twee van hen vond men genoeg om te kunnen

1955 reconstrueeren. De rijkste was die van het kleine eilandje Syphnos, in de 6de eeuw v. Chr. vermogend door zijn goudmijnen. Met Ionische, haast overdadige pracht heeft het gebouwd: twee nuffige rijkversierde meisjes dragen het voorportaal: prototypen van de ernstige, waardige Karyatiden van het Erechtheion op den Acropolis. Met een onbeschrijflijken rijkdom en fijnheid van details is alles uitgevoerd: bij alle

1960 overdaad smaakvol.

1960 Vol vuur loopen nog steeds in Ionische paardjes van het fries. Later verdween de ingang van Syphnos' mijnen onder zee, en daarmee ging voor goed alle belangrijkheid van het eilandje heen. Maar de herinnering aan de glorie is gebleven in de vele fragmenten van zijn schatkamer. Die van Athene werd ook in stukken en brokken

1965 teruggevonden, bijna volledig, en is nu weer ter plaatse opgebouwd, steen voor steen, want elke steen vertelde door afmeting en teekens waar hij thuis hoorde. Langer dan een jaar werkte de Fransche architect er aan, en nu staat daar te midden der ruïnes weer dat eenvoudige marmeren gebouwtje, waarheen Xenophon zijn wijgeschenk droeg, toen hij terug was gekeerd van den gevaarlijken tocht der tienduizend. Maar die van Korinthe, de alleroudste, die eens de beroemde gouden wijgeschenken van koning

1970 Croesus bevatte, is heelemal verdwenen. Het tempelerras, waarheen de weg langzaam opklimt, is geschraagd door een indrukwekkend mooie polygonaalmuur, een waar zaagpuzzel in marmer. De muur, zooals trouwens heel veel van de zichtbare steenen van bases en bouwwerken, staat vol met fijne inscripties: muren waren destijds een

- 1975 oorkondeboek voor staten en tempels. Deze vertellen bijna alleen van de vrijlating van slaven door de inwoners van de stad Delphi, door middel van schijnverkoop aan Apollo. Vóór den muur steken nog de ruwe rotsblokken uit, waarop de Delphische Sibylle haar voorspellingen uitte. Deze plek is trouwens vol van allerlei herinneringen; de fantasie van eeuwen zweefde om dit kleine stukje natuurlijke rots, dat men altijd zoo gelaten heeft uit eerbied voor het verleden.
- 1980 Eindelijk de tempel zelf. Alles, alles is verwoest. De beroemde vermanende woorden van het voorportaal: Ken u zelve, ze zijn met de andere vermaningen van Apollo tot stof vergaan; de omphalos, het gouden Apollobeeld, de ijzeren troon van den dichter Pindaros en de drievoet der Pythia, ze zijn verdwenen tegelijk met den vloer, die hen droeg: binnen in den tempel is het een diepe kuil, die niet laat vermoeden, hoe de
- 1985 inrichting geweest is. Wie verwoestten zoo grondig en meedoogenloos? Over den rechthoek van grijze harde kalksteenblokken ligt de eeuwige stilte, die het geheim besloten houdt. Het was stellig een groote teleurstelling voor de opgravers om slechts dit te vinden, ook al zijn ze er aan gewend om van den ouden roem alleen de plaats terug te zien. Voor den ingang van den tempel, waar het vol stond met allerlei wijgeschenken, heeft ook de drievoet van de Plataeërs gestaan op zijn nog haast gave
- 1990 ronde basis. Er werden veel drievueten gewijd – in het museum zijn nog de geestig griffioenkopjes, die vaak als handvat dienden, in allerlei grootten te zien – maar deze drievoet was heel bijzonder, want hij stond daar om te getuigen van de overwinning op de Perzen. De slangenzuil, die hem droeg, is in Konstantinopel terecht
- 1995 gekomen en staat daar nog steeds. Maar wat werd er van de bronzen groep, de jacht van Alexander. opgericht door een zijner vrienden, die hem uit de klauwen van een leeuw gered had? Zij was gemaakt door een der bekendste beeldhouwers van zijn tijd. Verdwenen, men ziet slechts het
- 2000 fundament. Dan was er heel bovenaan de Lesche der Knidiërs, een verzameld, waar men kon praten en tegelijk uitzien op het zeldzaam mooie landschap. De wanden waren beschilderd door den bekenden schilder Polygnotus, uit de 15de, de gouden eeuw van Griekenland, en vele van de mooiste Attische vazen vertellen nog van den roem, die zijn "verwoesting van Troje" en zijn onder-wereldscènes genoten. Daar besprak in de
- 2005 tweede eeuw n. Chr. Plutarchus nog met zijn vrienden de raadselen en ook de toekomst van Delphi, blijde gestemd door den kunstmatigen tijdelijken opbloei, dien de Romeinsche keizers toen hier en daar in Griekenland bewerkten. De opbloei duurde kort, en de val kwam spoedig daarna. Van de Lesche blijken alleen de fundamenten nog te bestaan. Er zou een eindelooze droeve lijst van te maken zijn, die kon doen denken, dat opgravingen niets konden oproepen dan den weemoed om het verlorene. Maar
- 2010 dat is toch nietwaar; integendeel: de gevonden steenen spreken van het veelzijdige leven der oude volken, en uit de nog zoo schamele fragmenten van hun bouw- en kunstwerken spreekt altijd weer hun vreugde in het vervaardigen van het schoone. Ook over de antieke muziek heeft Delphi ons iets geopenbaard: er werd een tekst gevonden met noten, die door middel van Byzantijsche aantekeningen begrepen konden worden,
- 2015 en voor het eerst een denkbeeld gaven van de oude lang vervlogen klanken. En dan is bovenin de temenos het theater ontgraven, nog zoo goed bewaard, dat men er verleden jaar de Prometheus van Aeschylus heeft opgevoerd. Daar nog weer boven, hoog tegen den berg, lag het stadion voor de Pythische spelen. De Grieken kozen met zorg de plaats voor hun publieke bouwwerken. Wie hier
- 2020 toegeschouwd had, vergat dunkt me nooit de plechtige schoonheid van het landschap: onder hem de terrassenwand met tempels en beelden, die samen met de stad Delphi een vroolijke lichtvlek vormde in het wijde, diepe dal van de Pleistos daar heel beneden; en boven alles uit de kale wanden der Phaedriaden, waarover, nu als vroeger, arenden en wouwen kringen trokken met strakgespannen vleugels. De open baan staat nu
- 2025 vol met bonte bloemen, waartusschen de marmeren beginstreep zich nog even afteekent. Aan den kant, die het mooiste uitzicht had, prijkt nog middenin de eereloge voor priesters en magistraten. Was het daarvoor, dat Nero optrad als zanger, natuurlijk om den eersten prijs te behalen? Of was het in het theater? In elk geval, de tonen van zang en fluit en cithar zijn lang vervlogen, en geen applaus zal ooit weer een echo oproepen tegen den rotswand. Het eenige wat men hoort is een geluid van belletjes uit
- 2030 de verte, regelmatig als het kabbelen van een watervalletje. Rechts beneden zijn de Delphiërs bezig, hun graan te dorschen: op hun ronde, geplaveide dorschvloeren jagen ze zes, acht kleine bergpaardjes naast elkaar in een kring door het gele koren. Als in de dagen van Apollo. A. Roes.
- 2035 **20 mei 1930 DE FEESTEN TE DELPHI Aischylos herleeft in de Stad van het Orakel. De Geschiedenis van een heilige Stad** Drie jaar geleden nam de Grieksche dichter Angelos Sikelianos het meesterdriftig initiatief om "De Geboede Prometheus" van Aischylos, een der grootste meesterwerken uit de klassieke oudheid, opnieuw ten tooneele te brengen met dezelfde middelen en op dezelfde wijze als gebruikelijk waren tijdens het leven
- 2040 van den drama-dichter zelf. Tot tooneel voor deze opvoering koos men den vrij goed bewaarden antieken schouwburg te Delphi. Deze opvoering werd een daad van zeer

gewichtige beteekenis. Zij werd bijgewoond door kunstenaars en geleerden uit alle landen van Europa en allen bewonderden deze reconstructie van het klassieke tooneelspel, dat door de waardigheid van zijn bedwongen hartstocht sterk aangrijpend is en tegelijkertijd buitengewoon bekoorlijk, vooral om de rhythmische voorstelling der koorgezangen, die in het Grieksche drama een groote rol vervullen. Dit feit werd de oorsprong van de z.g. "Delphische feesten", die dit jaar gevierd zijn en die voortaan om de drie jaren zullen plaats hebben. Zij bestaan in klassieke sportoefeningen en in de opvoering van eenige meesterwerken der oude drama-dichters. Dit jaar koos men daartoe opnieuw "De Geboede Prometheus" van Aischylos, gevolgd door de "Smeekelingen" van denzelfden grootmeester der tragoedie.

Geen stad was meer geschikt dan Delphi om het schouwtooneel te zijn van de herlevende oudheid. Immers hier was in den bloeitijd der Grieksche cultuur de beroemde bedevaartplaats van Apollo, wiens orakel er gevestigd was. Volgens de mythe was Apollo over zee naar Delphi gekomen, gezeteld op een driehoet, om bezit te nemen van het orakel te Pytho, zooals Delphi oorspronkelijk genoemd werd. Wij reproduceeren hierbij een mooie klassieke voorstelling van deze mytische zeereis, waaraan de God der dichtkunst zijn roem als beschermheer van de zeevaart dankt. Deze voorstelling werd gevonden op een Grieksche vaas, dateerend uit de 5e eeuw. Ten tijde, dat Apollo te Delphi aankwam, had, volgens de mythe, een draak bezit genomen van Pytho. Maar daar deze zich schuldig had gemaakt aan moord, werd hij door den God verdreven. Voortaan heerschte Apollo te Delphi, dat sindsdien het nationale heiligdom der oude Grieken was. Zij togen erheen in alle moeilijke levensomstandigheden om de godspraak te hooren, die over hun handelwijze zou beslissen. Deze godspraak werd gedaan door de Pythische priesteres van Apollo, op haar driehoet boven een dampenden afgrond gezeten, wanneer de walm uit den bodem haar in een donkeren roes bracht, aan godsvereering gelijk. Vaak besliste zij over het staatkundig leven, de wetgeving en het algemeene nationale leven. Ook in het particuliere bestaan greep zij soms op beslissende wijze in. Bij den afgrond, waar de godspraak plaats had, werd een groote tempel voor Apollo gebouwd, een der heerlijkste monumenten, die het klassieke Griekenland bezat. Achter den tempel, tegen de helling van den Parnassos lag 't groote theater, waar de "Pythische feesten" werden gevierd, waarvan de hedendaagsche Delphische feesten een voortzetting bedoelen te zijn. Talrijke kunstschaten, als beeldhouwwerken, kleinere gebouwen en monumenten, zuilen met inscripties en derg. bevonden zich in de nabijheid van tempel en schouwburg, zoodat Delphi een der rijkste steden van de wereld was.

Het werd dan ook herhaaldelijk geplunderd. In den derden heiligen oorlog werd de stad om haar rijke tempelschaten veroverd, later is zij opnieuw uitgeplunderd door Ptolemaeus in 278 voor Christus, toen door de Galliërs, daarna door de Romeinen, onder aanvoering van Sylla. Met het verval der klassieke cultuur, verviel ook de heilige stad en in de 3e eeuw na Christus bracht keizer Constantijn de Groote de laatste tempelschaten van Apollo over naar zijn zetelplaats Constantinopel. In de vorige eeuw was Delphi niet meer dan een naam. Het kleine dorpje Kastri lag onopgemerkt en verstoofd aan den voet van den berg der zanggoden, op de plaats, waar eenmaal de hoogste nationale en godsdienstige gevoelens der Grieken zich hadden geuit. In 1892 herleeft de belangstelling voor de stad van het geheimzinnig orakel. Fransche archeologen deden er opgravingen, die vele merkwaardige kunstschaten aan het licht brachten en een nauwkeurig denkbeeld gaven van het vroeger aspect der heilige stad. De Delphische spelen, die nu op initiatief van Angelos Sikelianos worden gevierd, zullen misschien een tijdperk van nieuwen roem inluiden voor het vervallen plaatsje, dat eenmaal een wereldcentrum van religieuze bezieling geweest is en welks heilige tempel van den God der kunst gerekend werd tot de zeven wonderen der wereld. foto's De zeereis van Apollo naar Delphi. Grieksch Landschap. Het theater te Delphi.

8 april 1939 **Delphi, stad van het orakel Twee eeuwen geleden begon de "hergeboorte"** door Prof. W. v.d. Pluym. Reeds zijn de schaduwen lans als het wat gore stoombootje, den trotschen naam Ares voerend, het anker uitwerpt in de baal van Itea. Wij liggen stil in een bocht aan de Noordzijde der onvergetelijke golf van Korinthe. Van oudsher werden hier de Delphi-bezoekers aan wal gebracht: In de oudheid landden zij bij het stadje Kirrha en tegenwoordig bij het 2 km. Westelijk gelegen Itea, het antieke Chaleion. Tusschen deze twee havenplaatsjes liep de grens der staten: Lokris en Phokis, wier bewoners veelal water en vuur waren. Als altijd stonden ook nu weer te Itea wat dorpingen de reizigers op te wachten. Een nieuwe verschijning daaronder was een autoverhuurder, die plechtig verzekerde ons vóór donker heelhuids in Delphi te kunnen afleveren. Wij echter hadden den ganschen avond voor ons en vroeg zou de maan opgaan. Zoo werd besloten om evenals vroeger vóór den oorlog, in het dorp een symphonie of overeenkomst te maken aangaande het huren van een paar muilieren. Immers deze schenken den mensch de gelegenheid rustig het landschap te genieten. Het lukte! Bij het afscheid nemen hevelde dier en mensch zich vol met water er kort

2110 daarna reden we de laatste woningdoozen van Itea voorbij, waar de landweg begint. Nog
 een wijle waaiert een rosse gloed der avondzon over de weelderige wijn- een
 korenvelden der vlakte, die eens de heilig verklaarde gouw van Delphi was.

Door het olijvenwoud. Na een klein halfuur verlaten we den rijweg, die verder dwars
 Midden-Griekenland doorsnijdt, om bij Thermopylae opnieuw de zee weer te bereiken.

2115 Een smal pad voert ons dan door het ongemeen schoone olijvenwoud, naar den voet der
 bergen. Langzaam gaat het nu omhoog en nog voor het donker zijn wij aan het dorp
 Chryso, de antieke stad Krissa, die via haar havenplaats Khirra een levendigen
 zeehandel dreef met de eilanden der Aegeïsche Zee. In den bleek glanzenden maannacht
 ging het dan verder en we bereikten weldra Delphi. Oeroud is hier de vereering van in

2120 de aarde verblijf houdende wezens. Gea, de moeder-aarde, is een der belangrijkste en
 haar zoon Python (d.i. raadgever) spookt in het ondergrondse rond als slangendraak,
 die de macht heeft van een godspraak of orakel, waardoor aan de menschen de toekomst
 kan meegedeeld worden. Nu wil de overlevering, dat de bewoners van Krissa, wellicht
 uit Kreta, den dienst invoerden van Apollo delphinios, een god in den vorm van een

2125 dolphijn, waaraan Delphi zijn naam zou ontleend hebben. Deze overwon den Python en
 het orakel ging nu over op Apollo, die voortaan den bijnaam pythias kreeg. Groote
 inkomsten trekken nu de bewoners van Krissa uit het orakelheilighdom van Delphi. Dit
 prikkelt de omliggende staten, die in den eersten heiligen oorlog (600-590 v. Chr.)
 gezamenlijk optrekken tegen Krissa en het verwoestten. Delphi wordt tot eigen staat

2130 verheven en de vruchtbare vlakte hem tot heilig grondgebied toegewezen, met de
 voorwaarde, dat dit niet meer bebouwd mocht worden. Ter herinnering hieraan werden
 vanaf 590 v. Chr. om de vier Jaar de Delphische spelen ingevoerd. Vele geschenken
 werden Delphi in den loop der jaren gegeven. Ook uit de koloniën en het buitenland
 komen deze, en al is zijn Apollo-tempel in 543 v. Chr. verbrand, brengt een

2135 internationale inschrijving 300 talenten gouds (900.000 gulden) op, om hem
 luisterrijk te herbouwen. Later zien de Phokiërs, waartoe Krissa behoorde, kans de
 vlakte te bebouwen. Het Amphiktyonen Verbond legt hun in de 4e eeuw hiervoor een
 enorme boete op: doch in den tweeden heiligen oorlog (356-348 v. Chr.) weten de
 Phokiërs zich weer schadeloos te stellen door het rooven der tempelschatten.

2140 **Vele wisselvalligheden.** Vele zijn de wisselvalligheden, die de stad van het orakel
 doormaakt. Zoo komt ze in de macht der Macedoniërs en later onder die der Romeinen,
 die tal van herstellingen doen. Wel laat keizer Nero 500 beelden wegsleepen, maar
 Plinius telt er nog 3000. De genadeslag kreeg zij eerst na vele moeilijkheden, toen

2145 de Christenkeizer Theodosius de Groote den cultus van het heidendom afschafte en
 Delphi in 381 na Chr. voorgoed verwoestte. Eeuwen gaan dan over zijn puinhoopen heen,
 tot dat op het einde der 18e eeuw de belangstelling voor de antieke beschaving weer
 groeit. Ook Delphi wordt bezocht en in 1838 is het de Fransche architect Laurent, die
 zijn ruïneveld gaat onderzoeken. Daarna zal de archaeologische "Ecole francaise

2150 d'Athènes" grandioos 't werk aanpakken, nadat, in 1891 het Fransche parlement
 gedurende 4 jaren f250.000 voor deze opgravingen gevoteerd had, niettegenstaande een
 oude markies in den Senaat de regeering verweet, de Franschen in Griekenland tot
 truffelzoekers te degradeeren. Zoo begonnen in het najaar van 1892 de systematische
 opgravingen onder voortreffelijke leiding van Théodore Homolle. Tevoren waren de

2155 schamele woonkrotten van het dorp Kastri, dat boven de puinhoopen stond, onteigend en
 een weinig Westwaarts opnieuw gebouwd met goede huizen. De opgravers echter werden
 bij hun komst op de noodige vechtpartijen door de dorpsbewoners getrakteerd en een
 tijldang moest het terrein door een cordon soldaten afgezet worden. In 1903 zijn de
 groote werken geëindigd, doch geregeld heeft een complementair onderzoek nog plaats.
 Veel oude litteratuur werd bij dit alles doorgewerkt en zeker moge in verband hiermee

2160 genoemd worden een reisbeschrijving van Griekenland door Pausanias omstreeks 170 na
 Chr. in 10 boeken vastgelegd. Met de accuratesse van een deurwaarder noteerde hij
 alles wat hij reizende ziet, in den vorm van een waschlijst. Maar toch met al zijn
 gort-droogheid, blijft deze eerste Baedeker van Griekenland de moeite waard voor
 ieder, die een archaeologische reis door dit land maakt.

2165 Pausanias beschrijft Delphi in zijn laatste boek. Hij neemt de oude reisroute naar
 Phokis door Boeotië, den driesprong passerend waar Oedipus' drama inzet. Sinds vier
 jaar is deze tot een goeden autoweg omgewerkt. Bij Athene beginnend, bereikt men via
 Thebe, na 182 km. Delphi. Zoo kunnen thans wereldrunners in den milden morgendauw de
 akropolis aan- en een museum instaren, vervolgens in razende vaart Helikon en

2170 Parnassos toewuivend, te Delphi rustig middagmalen in het hotel van den Pythischen
 Apollo eene bij diens tempel haastig een briefkaart schrijven, om daarna te Athene
 tijdig nog de avondkoelte op het terras vóór het Sappeion te genieten en - als ze
 boffen - een maannacht over het Panthenon te zien heenglijden. Zij, die niet gereisd
 "worden" zullen misschien Pausanias' gang door Delphi volgen. Hij begint bij de

2175 Oostzijde der stad, waar links van den landweg, op een lager niveau, de "marmaria"
 ligt, een ruïneveld van den Athene pronaia (d. i. behoedster) tempel. Iets verder lag
 het gymnasion en boven deze marmereen puinhoopen verrees 'n middeleeuwsch klooster in

glansloozen grijzen tufsteen. Zoo hebben eeuwenlang daar wereldverzakende monniken in strenge onthouding geleefd op dezelfde milde aarde, die eens veerde onder de
 2180 stoeiende en sportief zich oefenende Grieksche jeugd. Contrasten slechts tusschen den cultus van lichaamverstering en lichaamverheerlijking; tusschen het middeleeuwsche "memento mori", en het "durf te leven" der antieken. Van deze bouwterrassen gaat de helling omlaag naar het diepe ravijn, waarin de Pleistos bruist. Aan de achterzijde van den landweg (538 m. boven zee) gaan dan de Phaidriadenrotsen van den
 2185 sneeuwbekruinden Parnassos bijna loodrecht omhoog. Iets verder heeft een natuurwonder ze verticaal gespleten en uit de donkere kloof gutst het water der Kastaliabron, waar de geloovigen in het orakel zich reinigden.

Nog één km. en we staan voor het heilige tempelsterrein van Apollo pythius. Zwarte muren omgorden zijn 200x130 m. groot oppervlak, dat trapsgewijze omhoog gaat tegen de
 2190 berghelling. Wel is alles plat gemokerd, doch bij rustig aanschouwen en bestudeeren der noodige teekeningen en beschrijvingen ziet men het geheel langzaam gestalte krijgen. Aan den Zuidoosthoek ligt de hoofdpoort en begint de 4 à 5 m. breede "heilige weg". Links en rechts hiervan staan de resten van wijgeschenken, vaak als
 2195 ex-voto of gelofte van religieuze overweging opgericht. Nu zijn het veelal niet meer dan voetstukken en onderbouwen met rondom liggende fragmenten; maar eens stonden daar in volle glorie: de bronzen stier uit Korfu, de Apollobeelden der Arkadiërs, de portiek der Spartanen, de exedra met de koningen van Argos, het monument met de 16
 2200 groote mannen der Atheners e.a. Op het tweede terras zijn het vooral de schathuizen in den nobelen vorm van kleine tempels, gelijk het gerestaureerde schathuis der Atheners in den sober dorischen stijl. Op het derde terras volgen monumenten o.a. geschonken door de koloniën en het buitenland, terwijl het vierde beheerscht wordt door het machtige altaar en den tempel van Apollo, waarin het orakel zetelde.

Van heinde en ver. Van heinde en ver kwam men om het te raadplegen. Ging het over zijn persoon, dan betroffen de vragen veelal het aldan niet slagen van een huwelijk,
 2205 een onderneming enz. Kwam men voor de gemeenschap, dan speelde oorlog een rol, gelijk een Themistokles als bevelhebber der Atheners vroeg, wat hij doen moest, om gehate Perzen te verslaan. Met veel ceremonieel ging alles gepaard. Na het offeren van dieren, het reinigen van het lichaam e.a. plichten stelde men (vrouwen werden, niet toegelaten) zijn vraag. De Pythia, een vrouw boven de vijftig, gekleed in een weidsch
 2210 ornaat, zat in een vertrek van den tempel en fungeerde als tusschenpersoon. Gezeten op een driehoek boven een spleet in de aarde waaruit bedwelmende dampen opstegen stootte zij klanken uit, die door profeten in woorden werden omgezet, welke anderen uitlegden. Gaat men verder omhoog, dan staan ook op het vijfde terras de resten van vele monumenten. Bovendien werd daar een der schoonste vroeg vijfde-eeuwsche bronzen,
 2215 de "wagenmenner", gevonden. Op het zesde terras liggen o.a. het theater en de z.g. Lesche der Knidiërs, het gebouw, waar de afgevaardigden van het eiland Knidos bijeenkwamen. Hier had een der grootste schilders, Polygnotos, zijn wandschilderingen gemaakt, die Pausanias uitvoerig beschrijft. Vervolgens sluit de Noordelijke muur het heilige terrein af. Daarbuiten zijn dan het stadion, de voorstad Thyiae, de
 2220 begraafplaats e.a., evenals het door de Franschen gebouwde museum. Bijna 16 eeuwen liggen de zwiigende resten vereenzaamd en wij, windhandelaars in tijd, trachten in eenige dagen dit alles voor ons te laten herrijzen.

9 mei 1939 Vondst van beteekenis bij Delphi. Reeds vóór Phidias gebruikten Grieksche beeldhouwers goud en ivoor. OPGRAVINGEN bij Delphi onder den heiligen weg naar den
 2225 grooten tempel van Apollo hebben dezer dagen vondsten opgeleverd, die een heel nieuw licht werpen op de kunst van het oude Griekenland en in het bijzonder aantoonen, dat reeds voor den grooten meester Phidias goud en ivoor door de beeldhouwers toegepast werden. De vondsten bestaan o.m. uit fijne stukken goud, die deel uitgemaakt hadden van de bekleeding van één levensgroot en vier kleinere beelden, en bewerkte stukken
 2230 ivoor, welke gebruikt werden voor hoofd, handen en voeten van de beelden. Ook is er een groot aantal gouden sierspelden en oorkingen gevonden en een aantal koperen platen, bedekt met bladgoud, waarop prachtige afbeeldingen van dieren gemaakt zijn. De schatten waren bedekt met een laag asch wat vermoeden doet, dat zij in de
 2235 ondergrondsche ruimte gekomen waren na brand in een van de talrijke schatkamers, waarin de giften aan het orakel van Delphi bewaard werden. De opgravingen werden gedaan door de Fransche Archeologische school te Athene, die al vaker belangrijke overblijfselen van de oudheid aan het licht gebracht heeft.

7 juli 1939 Opgravingen in Griekenland. Belangrijke vondsten bij Delphi gedaan. Op zoek naar het graf van Leonidas. 't Zoeken en opgraven van archaeologische
 2240 voorwerpen, gebouwen en nederzettingen heeft voor velen 'n groote bekoring en vandaar dan ook dat deze werkzaamheden in 't oude Griekenland met vlijt verricht worden. Reeds heeft men tal van oude nederzettingen bloot gelegd, maar nog kan er op dit gebied heel wat belangrijks verricht worden. Voor de archaeologen in Griekenland schijnt een gelukkige periode aangebroken te zijn. Bij het stadje Pylos hebben
 2245 Amerikaansche opgravers fundamenteen ontdekt, welke volgens hun meening eens behoord

hebben tot het paleis van den ouden Nestor. Bij de Termopylae hebben de Grieksche
 archaeologen wapenen, urns en skeletten gevonden, zoodat de hoop gerechtvaardigd is,
 het graf van Leonidas en overblijfselen van het Leeuwengedenkteeken, waarover "tos en
 2250 Pausanias schrijven, te vinden en in Delphi hebben de Franschen thans dergelijke
 belangrijke vondsten gedaan, dat de beteekenis en de invloed daarvan voor de
 archaeologische wetenschap ternauwernood overzien kunnen worden. De Fransche
 opgravingswerkzaamheden staan op het oogenblik onder leiding van den geleerde
 professor de la Coste Messeliere en van den heer Amandry, eveneens professor. Dé
 2255 eerste, wiens naam door talrijke publicaties wereldbekend geworden is. was het, die
 het plan opvatte, de "Heilige Straat" uit te graven, daar men aanneemt, dat deze
 tegenwoordig nog op precies dezelfde plaats ligt als vroeger, doch in den laat-
 Romeinschen tijd en in het vroeg-Byzantijsche tijdvak opnieuw geplaveid werd en wel
 met gebruikmaking van oude bouwresten, welke gedeeltelijk weer met inscripties bedekt
 waren. Hierdoor kwam de heer de la Coste tot de overtuiging, dat het wel eens
 2260 verstandig zou zijn, deze oude plaveisels op te graven. Bovendien kon men uit de
 slordige wijze, waarop de straat geplaveid was, opmaken, dat men in die dagen aan het
 heiligdom niet de minste waarde hechtte en dat de menschen, die deze werkzaamheden
 uitgevoerd hadden, mogelijkerwijze verschillende voorwerpen tot puin gehakt hadden,
 waaraan we tegenwoordig weer groote waarde hechten zouden.

2265 Inderdaad kwamen de vermoedens uit. Reeds nadat men de eerste spade in den grond
 gestoken had, in de nabijheid van den tempel van Apollo, kwamen er minstens tachtig
 inscripties voor den dag, waarvan verschillende heel oude. Een er van stond op een
 discus en stamt uit de achtste eeuw voor Christus. Ofschoon Delphi wegens de dicht
 beschreven grondmuren, waarop de tempel van Apollo staat, met recht het "steenen
 2270 archief" genoemd wordt, verdienen ook de nieuw gevonden voorwerpen met inscripties de
 volle aandacht en belangstelling. Ze bevatten tot nu toe onbekende bijzonderheden
 over de beteekenis, vooral in religieus opzicht, van het Orakel. Op een steenen plaat
 bijvoorbeeld, vindt men de volledige lijst in chronologische volgorde van de
 2275 archonten in Delphi. Op een andere plaat staat een verdrag tusschen het eiland
 Siphnos en den tempel, waarin onder andere de som genoemd wordt, welke de Siphnioten
 het Orakel voor verkregen voorspellingen schuldig waren.

Een verrassing. Het belang van deze vondst is echter geheel op den achtergrond
 geraakt door de verrassing, welke den onderzoekers eenige dagen geleden bereid werd.
 Op een goeden dag kon men in alle Atheensche kranten lezen: "Goudvondst in Delphi".
 2280 Dat prikkelde veler nieuwsgierigheid en spoedig daarop trokken velen naar de bedoelde
 plaats. De "Heilige Straat" was geheel opgebroken en alles lag er kris en kras door
 elkaar. Slechts met moeite kon men over de zandhoopen heen klimmen om het gebouw te
 bereiken, waar de schat bewaard werd. Alom trof men groote drukte en uitbundigheid
 aan. De burgers vierden er "de week van het goud" en vooral de arbeiders, die de
 2285 archaeologen bij de werkzaamheden behulpzaam waren, dronken een stevig glas wijn op
 de vondst. Natuurlijk mocht iedereen den gouden schat bewonderen. Op het terras van
 het woonhuis van den Franschen archaeoloog waren de gewone schatten uitgespreid. Een
 oneindig aantal kleinere en grootere bronzen spijkers, waarvan men nog steeds niet
 weet, waartoe ze gediend hebben, lag op de balustrade. Daarnaast zaten vrouwen, die
 2290 in zeeven de aarde zoolang schudden, totdat tenslotte slechts het stofgoud overbleef.
 Andere weer waschten in een groote kuip de door aarde en roest onherkenbaar geworden
 harde voorwerpen. Tenslotte ging men het gebouw binnen en daar lagen, reeds mooi
 schoon gemaakt, de kostbare gouden voorwerpen, welke tot de vondst behoorden. Men
 mocht de voorwerpen in de hand nemen bekijken en men behoefde niet, zooals in een
 2295 museum het geval is, achter een glazen ruit te staan.

Zuiver goud. Prachtige dingen heeft men reeds gevonden, welke allemaal uit zuiver
 goud vervaardigd zijn. Zoo viel de aandacht onmiddellijk op twee lange strooken
 goudblad, welke eens in gelijkmatige golven geonduleerd haar hadden moeten
 2300 voorstellen, met aan het eind opgerolde krullen, zooals wij dit kennen van de
 haardracht van de marmeren standbeelden. Daarnaast lagen weer twee gelijkvormig
 bewerkte platen, 35 centimeter lang en 15 centimeter breed, waarop, met virtuoos
 techniek dieren geteekend zijn: een sphinx, een hert, een leeuw, die zijn buit bij de
 keel pakt, twee grifioenen, een stier en andere gestalten. Ook is het de eerste maal,
 dat men de overblijfselen van een standbeeld van ivoor met goud gevonden heeft. Tot
 2305 nu toe hebben we daar alleen nog maar over kunnen lezen bij de oude schrijvers, thans
 eerst kunnen we zien, hoe dergelijke voorwerpen er uit zien en ook, hoe ze gemaakt
 werden. Toen Phidias aan zijn Athene-standbeeld goud en ivoor verwerkte en wel zoo,
 dat beide stoffen er weer afgenomen konden worden, gebruikte hij daarvoor een sinds
 lang gebruikelijke techniek. Uit de nieuws vondsten blijkt heel duidelijk, dat de
 2310 kostbare goud-ivoor-standbeelden van de antieken gezichten, voeten en handen van
 ivoor hadden. De overige lichaamsdeelen waren van brons en daarop werden de kleeren
 met de sieraden uit goud met kleine spijkertjes bevestigd, waarvan de kop weer van
 goud is. Voorts waren er nog twee Medusa-hoofden te zien, welke een gesp versieren,

2315 terwijl op een groote, vierhoekige plaat een relief van een grifioen, een
leeuwenlichaam met den kop en de vleugels van een adelaar, geciseleerd is.
De meening van de archaeologen is, dat ze de resten van de offergaven gevonden
2320 hebben, welke van de Grieksche nederzettingen aan de kust van Klein-Azië uit naar
Delphi gezonden werden. "Al deze ornamenten," aldus de heer de la Coste, "toon
duidelijk de Oostersche invloeden aan, maar toch zijn ze door Grieksche kunstenaars,
vervaardigd. Zonder twijfel behooren ze alle tot het eerste kwartaal van de zesde
2325 eeuw." Men is van meening, dat het de overblijfselen van verschillende, twee grootere
en vier kleinere, godenstandbeelden uit goud en ivoor zijn en dat de ivoorgedeelten
door een brand - welke misschien wel samenhang met de vreeselijke aardbeving in het
begin der vijfde eeuw - vernield werden. "Wat evenwel aan deze vondsten" aldus
2325 vervolgde de heer de la Coste, "de buitengewone beteekenis geeft, is, dat wij voor de
eerste maal fragmenten van goud gevonden hebben"

Het epigram van een onbekenden Griekschen dichter. Tenslotte is het nog iemand anders
ook, naar wie gezocht wordt. Neen, men heeft hem nog niet gevonden, den steen, met
2330 het onsterfelijke epigram van een onbekenden Griekschen dichter, die den dood van den
koning van Sparta, Leonidas en zijn getrouwen, zoo levendig in het geheugen bewaard
heeft. Maar men heeft alle hoop hem te vinden, nadat men ook reeds speren pijlen en
aarden vaten van Spartaansche herkomst gevonden heeft. Ook skeletten en schedels
2335 heeft men ontdekt, zoodat het gerechtvaardigd is te gelooven, de plaats van den slag,
welke voor de Perzen den weg naar Athene ontsloot, gevonden te hebben. Na
verschillende topografische onderzoekingen, welke men aan de hand van oud-Grieksche
2340 teksten verricht had, ving men eenigen tijd geleden de opgravingswerkzaamheden aan
aan de Golf van Maliacus, tegenover Kaap Artemis op de Noordpunt van het eiland
Euboea, waar zich nog tegenwoordig twee heete bronnen bevinden, waaraan de pas zijn
naam de Thermopylae ontleend heeft. Zoowel de topografische onderzoekingen, alsook de
2345 opgravingswerkzaamheden staan onder leiding van den directeur van de archaeologische
afdeeling van het Grieksche ministerie voor cultuur-ontwikkeling, Marinatos, die
reeds door vroegere opgravingswerkzaamheden op Kreta en nog door tal van andere
opgravingen, naam gemaakt heeft. Het geld voor deze werkzaamheden, of tenminste een
deel van de onkosten, namelijk 200.000 drachmen, werd geschonken door de
2345 Amerikaansche dame, mevrouw Hunt. Uit het feit, dat men nog nooit moeite gedaan heeft
de Thermopylae nauwkeurig te onderzoeken, blijkt wel, op welke groote moeilijkheden
men stuiten zal.

Slechts schrijvers deden tot nu toe hun best, uit de beschrijvingen van "tos het
2350 terrein en het verloop van den slag te reconstrueeren. Hun stellingen zijn evenwel
zeer verschillend en zouden wel altijd bestreden gebleven zijn, ware het niet, dat
men thans ernstige onderzoekingen in het werk stelt om achter de waarheid te komen.
Nu is het al spoedig gebleken, dat men met groote moeilijkheden te kampen zal
2355 krijgen, want juist op de plaats, waar, volgens de beschrijving van "tos de slag
plaats gevonden zou hebben, is het landschap door overstromingen van de rivier de
Spercheios zoodanig veranderd, dat het haast niet te herkennen is. "tos spreekt van
een nauwen pas, waarvan de geheele lengte ongeveer een kilometer bedroeg en welke op
de nauwste plekken ternauwernood vijf meter breed was. Aan de eene zijde werd de pas
2360 door de steile onbegaanbare wanden van den berg de Kallidromos begrensd, terwijl aan
de andere zijde de zee lag. Een dergelijke nauwe pas bestaat tegenwoordig en ook
sinds honderden jaren niet meer. Misschien bevindt zich op de plaats, waar naar alle
waarschijnlijkheid de slag destijds plaats gevonden heeft, tegenwoordig een vijf
kilometer breede landstreek, waarvan op grond van zijn gedeeltelijk nog moerassige
2365 gesteldheid aangenomen kan worden, dat hij eerst door aanslibbingen en puinstortingen
van de Spercheios en zijn zijrivieren, langzamerhand ontstaan is.

Nog verschillende slagen. Het feit, dat de nauwe pas destijds den eenigen
2370 verbindingsweg tusschen de provincies Phtiotis en Lokris vormde, de plaats dus, welke
iedere indringer in Griekenland op zijn weg naar de Zuidelijke provincies moest
passeeren, bracht met zich mee, dat daar naderhand nog verschillende slagen, zoowel
vóór als na Christus, plaats gevonden hebben. De beroemdste is toch evenwel de slag
2375 in het jaar 480 voor Christus gebleven. Drie honderd Spartanen en zeven honderd
Thespiërs versperden hier den Perzen den weg. Het hoofdleger van de Grieken, dat door
het verraad van Ephialtes aan 't gevaar blootgesteld was door omsingeling geheel
vernietigd te worden, verkreeg door de opoffering van den Spartaanschen koning en
zijn mannen de gelegenheid, zich terug te trekken om in de daaropvolgende jaren de
2380 indringers bij Plataeae volkomen te vernietigen. De duizend Grieken, die den nauwen
pas verdedigden, brachten der Perzen, "Wier pijlen zoo dicht naast elkaar neervielen,
dat ze de zon verduisterden", geweldige verliezen toe; volgens de historische bronnen
vielen er op de Perzische zijde 20.000 soldaten. Om het lijk van koning Leonidas werd
zoo verbitterd gestreden, dat twee broers van den Perzischen koning Xerxes daarbij
2380 het leven verloren. Viermaal waren de Grieken er in geslaagd, den dooden koning terug
te halen, door den vijand terug te slaan; toen kwam, de door Ephialtes aangerode

Perzische groep soldaten, die hun iedere bewegingsvrijheid ontnam. De overlevende Spartanen trokken zich terug op het nauwste plaatsje van den pas aldus 'n levenden muur vormend, en verdedigden zich zoo met de wapenen, met de handen, tenslotte zelfs met de tanden, tot geen van hen meer in leven was. De Grieken en geheel Europa hebben dezen strijd niet vergeten en met groote spanning wacht men thans op de berichten aangaande de resultaten van de opgravingswerkzaamheden, welke een eeuwenoud raadsel thans misschien zullen oplossen.

14 maart 1978 **Zilveren stier van Delphi uit schilfers tevoorschijn gehaald** Door F. L. Bastet Het orakel van Delphi mag in de oudheid vaak twijfelachtige uitspraken gedaan hebben, geen twijfel kan er over bestaan dat het heiligdom in een der indrukwekkendste landschappen van Griekenland is gelegen. Het lieflijke dal van de Pleistos wordt overschaduw door de dreigende steile rotsen der Phaedriaden, om wier toppen trage donkere vogels wieken met brede vleugelslag. Halverwege de hellingen ligt de statige tempel, uitziende ver naar zee. Op een vroege voorjaarsdag kan de nevel hier nog dicht hangen. Met het stijgen van de zon scheuren de sluiers krachtig, geruisloos en zeer plotseling uiteen en er blinkt een gouden licht. Apollo verschijnt, in een magische stilte. Zelfs een barbaar moet hier aan het wonder geloven. In Delphi ervaren wij lijfelijk wat een heilige plaats is. Hier is alles mogelijk. Van het vele dat de godheid genomen heeft, geeft de tijd soms iets terug. Het schatrijke orakel heeft ons niet karig bedeed. De bouwvallen zijn al sinds 1838 onderzocht. Vooral Franse archeologen hebben er gegraven. Het museum hoort met zijn vele kostbaarheden van ten dele zeer oude Griekse kunst tot de belangrijkste verzamelingen van Hellas. Sinds kort is het verrijkt met een opzienbarende vondst. Reeds in 1938 was besloten een deel van de heilige weg op te graven, die tussen de elegante schathuizen door naar de hoger gelegen tempel leidt. Dit plan van de archeoloog Pierre de la Coste-Messelière bleek vruchtbaar. Bij de "zuilengang der Atheners" vond men merkwaardige dingen. Twee sleuven werden daar onderzocht. In de ene bevonden zich allerlei ooit weggeborgen voorwerpen van goud, zilver, brons, ijzer, ivoor en aardewerk. In de andere daar vlakbij zat een groot pakket grijszwart metaal onder de grond, waarin men toen al een dierenpoot en vergulde haren onderscheidde. Dit hele pakket werd met aarde en al naar het museum overgebracht. Men had geen idee wat het was. Het metaal was zeer broos en vergaan. Tot een nader onderzoek kon het toen helaas door het uitbreken van de oorlog niet komen. Er gebeurde iets rampzaligs. Veel meubelen van inwoners uit Delphi werden naar de opslagruimten van het museum overgebracht. Het geheimzinnige pakket kwam daarbij in de verdrukking: er werden kasten en bedden bovenop gestapeld en het dunne metaal verpulverde steeds meer. Na de oorlog konden slechts een paar poten en de kop voorlopig gered worden. Het bleek te gaan om de resten van een ongewoon, oud wijgeschenk: een zilveren stier van imposante afmetingen.

Precisie Hoewel men de hoop al had opgegeven er ooit nog iets van te kunnen maken, besloot men in 1971 het toch nog eens te proberen. Met minutieuze precisie en grote vakkundigheid zag men kans de uiterst dunne schilfers te reinigen en zo logisch mogelijk te monteren op een model van plexiglas. Vervolgens plaatste men dit op een houten basis, die op wieltjes kon rijden als een goddelijk speelgoedbeest. Wat men uiteindelijk gereconstrueerd bleek te hebben, was een levensgroot archaisch rund van ongeveer 2.30 m lengte en 1.25 m hoogte. Een volstrekt unicum, zowel wat betreft het onderwerp als de technische uitvoering. Vrijwel zuiver zilveren platen waren in de oudheid bevestigd op een geraamte dat bestond uit banden van verzilverd koper. Binnen dit geraamte bevond zich een houten kern, nodig voor de stevigheid van deze constructie en natuurlijk onzichtbaar nadat de zilveren bekleding was aangebracht. Resten verkoold hout zijn gevonden in de hoeven en langs de ruggegraat van de stier. Hier en daar moet het zilver trouwens direct op het hout vastgenageld hebben gezeten. Het zilverbekleding werd in een groot aantal losse delen aangebracht met zilveren spijkertjes. Zulke nagels heeft Homerus al gekend: hij laat de koning der Phaeaken zitten op een fraai met zilver beslagen zetel. We hebben hier te maken met een heel oude techniek. De stier van Delphi is het meest imposante voorbeeld dat ons er iets van laat zien. Tussen de houten kern en het zilveren beslag heeft waarschijnlijk nog een dun laagje soepel aardpek of was gezeten. Toen de stier op die wijze voltooid was tot een prachtig dier, werden tenslotte nog de neusharen en neusgaten, de binnenkant van de oren, de horens, hoeven en genitaliën, en vermoedelijk ook nog de staartpunt, met dun goud opgelegd. De ogen werden apart aangebracht. Zij werden ingezet met gekleurde glaspasta of met zeer mooie stenen.

Zilverbekleding Deze manier van werken met fijn zilverbekleding noemde men in de oudheid de sphyrelaton (met de hamer gedreven) techniek. Bewaarde voorbeelden ervan zijn erg zeldzaam. Wij kennen kleine beelden uit Dreros op Kreta, nog uit de 7e eeuw v.Chr. Ook van Samos is een exemplaar bekend. In Olympia heeft men resten van leeuwen en menselijke figuren gevonden die zo gemaakt waren. Het is een werkwijze die in Griekenland gebloeid heeft toen men over wilde gaan op veel grotere beelden, maar

2450 technisch nog niet in staat was een flinke statue te maken volgens het latere, ook nu
 nog in zwang zijnde, *cire perdue* proces. Onder invloed van voorbeelden uit het oosten
 - de Hittiten hebben de sphyrelaton techniek al heel vroeg toegepast - hamerde men
 dunne metalen platen uit en bevestigde die op een houten kern. Na het midden van de
 6de eeuw v.Chr. is dit procédé niet veel meer toegepast. Wel bleef het toen nog in
 2455 gebruik voor meubelbeslag en dergelijke. Het procédé ging hand in hand met dat
 volgens het welk de beelden van goud en ivoor gemaakt werden die zo beroemd geworden
 zijn: de Athena Parthenos van Phidias en diens "wereldwonder" te Olympia, het grote
 Zeusbeeld. Vooral uit beschrijvingen van Pausanias kennen wij een aantal sphyrelaton-
 beelden. Hij ook vertelt ons iets over juist deze technische bewerking. Onze
 2460 kolossale stier is dus wel een heel bijzonder beest. Het is jammer dat hij in zo een
 slechte toestand verkeert. Maar hij moet al in de oudheid beschadigd zijn geraakt en
 om die reden begraven zijn binnen het heiligdom, zorgvuldig toegevouwen tot een pakje
 grijs verweerd zilver. De datering moet waarschijnlijk hoog liggen. Pierre Amandry -
 die de publikatie heeft verzorgd en aan wie hier de gegevens zijn ontleend - denkt
 2465 aan de jaren rond 575 v.Chr. De stijl lijkt dit te bevestigen. De manier waarop van
 de goed bewaarde achterpoot de spieren zijn uitgewerkt kan men vergelijken met de
 anatomie van gebeeldhouwde jongelingsfiguren uit die tijd. De hals laat *veerde*
 plooiën zien die *?* zijn met de vouwen *?* ding van een groep jonge *?*sche meisjesbeelden.
 Archaische sculpturen *?*mos en Chios wijst hier *?* naar het oosten. Maar *?*ten daarbij
 2470 wel bedenken *?* we ongelijke grootheden *?* lijken. Van de beeldhouwers uit de eerste
 helft van de *?* eeuw is niet zoveel bekend *?* we wel zouden willen. D*?* ren zijn
 zeldzaam. Delphi was overigens een internationaal centrum, waar we een *?* wijgeschenk
 in die periode *?* goed kunnen verwachten.

Bakker Wat wordt ons immers over koning Croesus van Lydië verteld? Toen hij tegen de
 2475 Perzen wilde optrekken vroeg hij het orakel om raad. Hij offerde Apollo 3000
 offerdieren volgens "tus. Ook schonk hij vergulde en verzilverde *?*den, gouden schalen
? leeuwenstatue van tien *?* gewicht en nog veel meer *?* gouden bakker (?) als
 sphyrelaton uitgeven *?* geweest en of de gouden *?*veren mengvaten mas? geweest is ook
 de vraag *?* een stier horen we niets *?*hesos wijdde Croesus *?* gouden koeien aan de g?
 2480 Artemis. Chroesus regeerde 560-646 v.Chr. (Het orakel *?* hem er lelijk in laten
 lopen *?* hij tegen de Perzen zou *?*ken, zou hij een groot *?* vallen". Het werd zijn
 eigen rijk.) Een Jonische herko*?* en aantal voorwerpen *?* eerste sleuf waarvan hiervoor
 sprake was, staat vast *?* dat niets bewijst, steunt *?* de hypothese dat onze *?* stier
 uit het Griekse *?* kwam. Hoe dit ook *?* merkwaardige monument wel een herinnering *?*
 2485 werkelijk groot offer *?* heeft het mooie museum van Delphi opnieuw met een *?* der
 kunstwerk verrijkt.

3 januari 1985 **Het ware gezicht van Philippus II** Philippus de Tweede was vooral een
 veldheer. Hij werd rond 382 geboren en volgde in 359 zijn vader Amyntas op, een
 Moudonië ervend dat van buitenaf door Thraciërs en llyriërs werd aangevallen. Twee
 2490 jaar later had hij een geducht leger op de been gebracht en waren de rollen
 omgedraaid. Hij begon een expansie die leidde tot de onderwerping van Thracië, de
 bedwinging van Athene en zijn hegemonie in de Corinthische Bond waarin alle Griekse
 staten en steden waren verenigd. Over zijn persoon en betekenis wordt nog steeds
 gedebatteerd. Lang gold hij als een voorzichtig strateeg die met de heerschappij over
 2495 Griekenland zijn ambities verwezenlijkt zag. Maar in de bundel *Philip II, Alexander*
the Great and the Macedonian heritage (ed. W. L. Adams en E. N. Borza, Un. Press of
 Amerika 1982) betoogt E. A. Fredericksmeier van de universiteit van Colorado dat
 Philippus doelen veel verder lagen. Vlak voor zijn dood liet hij zich in Macedonië al
 als godheid vereren (bij zijn graf zijn daar eveneens aanwijzingen voor gevonden).
 2500 Het zou een generale repetitie zijn geweest voor het godkoningsschap dat hem ten deel
 zou vallen wanneer hij het Perzische rijk zou hebben veroverd. Uit opmerkingen van
 verscheidene klassieke geschiedschrijvers, zoals Diodoros, blijkt dat Philippus dat
 van plan was. Zoals meer Griekse vorsten liet hij zich misleiden door het orakel in
 Delphi. Op de vraag of hij de koning van de Perzen zou verslaan antwoordde hij: "De
 2505 stier staat gekranst. Het einde is nabij. Hij die hem zal slachten staat gereed." Het
 bleek uit te komen. In datzelfde jaar werd hij zelf op een religieus feest waarbij
 naast de gebruikelijke twaalf godenbeelden ook zijn eigen beeld werd rondgedragen,
 vermoord.

Bas den Hond Toen het hoofd klaar was, was er vooral verbazing. "Het was zo kléin! Je
 2510 weet dat crematie het doet krimpen, maar toch met zijn achtergrond en zijn
 uiterlijk..." Het is voor het eerst dat dr. Richard Neave zijn wetenschappelijk-
 objectieve houding even laat varen. Tot dat moment heeft hij strak volgehouden dat
 het niets uitmaakt of je nu uit de verschroeide resten van een zelfmoordenaar
 tenslotte het hoofd van een Indiase student tevoorschijn roept of dat "je in een
 2515 Griekse graftombe op zoek gaat naar het gezicht van Philippus II, koning van
 Macedonië, eerste heerser over alle Grieken, vader van Alexander de Grote. In zijn
 werkkamertje staan de Indiase student, Philippus II en een verkrachte liftster op

ijzeren stelen naast elkaar op een plank, allen met een zak over het hoofd. Niet uit
 2520 piëteit, maar omdat anders de klei uitdroogt. Neave is adjunct-directeur van de
 afdeling Medische Illustratie van de universiteit van Manchester. Schuin tegenover de
 Medical School staat de mark 2 versie van Philippus te kijk. Dit is de laatste,
 levensgetrouwe variant, gemaakt uit was door Ruth Quinn van Granada Television. Zij
 2525 voorzag hem van teint en oogopslag (in zijn goede oog) van een vechtgrage generaal.
 Een ruige haardos (uit de Requisitenkamer, oorspronkelijk dekde hij het hoofd van
 Jeremy Irons in *Brideshead Revisited*) moet suggereren dat hij net van de jacht is
 teruggekomen. Eind dit jaar verscheen in het *Journal of Hellenic Studies* (vol. CIV)
 van de hand van dr. Neave, dr. John Prag, conservator van het Manchester Museum en
 dr. Jonathan Musgrave van de vakgroep anatomie aan de universiteit van Bristol, het
 2530 slotartikel over het project. Het moet de laatste twijfelaars onder de vakgenoten
 overtuigen dat Philippus echt is gevonden en hoe hij er in werkelijkheid heeft
 uitgezien. Prag is eerlijk genoeg om het toeval een deel van de eer te geven. Neave
 wilde nu eenmaal "ook eens een Grieks hoofd doen", nadat ze hadden, samengewerkt in
 het *Manchester Mummy Project*. Daarbij werden drie Egyptische sarcofagen die in het
 2535 bezit waren van het museum, geopend en de inhoud onderzocht. Het hele verloop werd op
 foto's vastgelegd om deel uit te maken van de uiteindelijke expositie. Neave, die
 zich tot dan toe bezighield met tekeningen en modellen van medische afwijkingen en
 ingrepen ten behoeve van het onderwijs, zou op basis van de anatomie van de mummies
 proberen te tekenen hoe ze er in leven konden hebben uitgezien.
 Het belooft een boeiend project te worden. Uit inscripties en afbeeldingen in de
 2540 graven was bekend dat er twee halfbroers bij waren, de een met een Egyptische moeder
 en de ander de zoon van een Nibische, een halve neger dus. Neave besloot het niet bij
 tekeningen te laten: hij wilde hun gezichten driedimensionaal reconstrueren.
Juiste techniek Op dat moment beheerste niemand in Groot-Brittannië de juiste
 2545 techniek daarvoor, een techniek die in 1898 door twee Zwitsers was ontwikkeld. Wel
 waren anatomen in de VS en de Sovjet-Unie ermee bezig gebleven, onder andere voor
 gerechtelijk onderzoek. (Het was dan ook geen science fiction dat een Russische arts
 in de Amerikaanse thriller *Gorki Park* het gezicht van een vermoorde vrouw
 2550 reproduceert. Neave merkt hierover relativerend op dat de tweehonderd procent
 gelijkenis die bereikt wordt, en die in het verhaal een beslissende rol speelt,
 onhaalbaar is.) Zelf werkt hij met dezelfde techniek: van een schedel wordt een
 replica gemaakt; daarin worden drieëntwintig staafjes gestoken. De lengte van deze
 staafjes wordt verkregen door metingen aan een groot aantal lijken of levende
 2555 proefpersonen. Met klei worden eerst spieren op de schedel gelegd en vervolgens de
 huidlagen, totdat de staafjes er niet meer bovenuit steken. Op lippen, neus, ogen,
 oren en eventuele rimpels en littekens na is het gezicht dan compleet. Het mummy-
 project leverde Neave zoveel publiciteit op dat spoedig ook de Britse politie het nut
 van zijn vaardigheid begon in te zien. Tot nu toe heeft hij zes onherkenbare lijken,
 waarbij de identiteit langs geen enkele andere weg kon worden achterhaald, onder
 2560 handen gehad. "Bij één was het gezicht bijna sprekend, twee andere bleken, toen ik na
 identificatie foto's van de slachtoffers te zien kreeg, dicht in de buurt. De anderen
 zijn nooit geïdentificeerd."
Vergina Hoewel hij in principe geen politie-opdracht weigert, vindt Neave
 2565 wetenschappelijke reconstructies interessanter. Vandaar zijn verzoek aan Prag. En
 deze werd kort nadien op de vondsten in Vergina gewezen. Vergina, een onooglijk
 Grieks dorpje, werd sinds de archeoloog Manolis Andronikos er in 1977 opgravingen had
 gedaan, een naam die heftige discussies onder klassieke archeologen teweeg bracht.
 Andronikos ontdekte dat onder een monumentale heuvel, een oudere grafheuvel lag, een
 2570 *tumulus*, met daaronder weer drie kleinere tumuli. De inhoud van de grafkamers wees
 erop dat de doden van koninklijke bloede waren – Andronikos had eindelijk Aigai
 ontdekt, eertijds de hoofdstad van Macedonië en nog lang de plaats waar de koningen
 begraven werden. De status van de graven wierp onmiddellijk de vraag op, van wie de
 begraven en gecremeerde lichamen dan wel waren. De belangrijkste was zonder twijfel
 de dode in graf II. Bij hem lagen een gouden geldkist, een gouden eikekrans en
 2575 scepter, een ceremonieel schild en beenplaten, ook van goud en ten slotte de diadeem
 van verguld zilver die in Macedonië als kroon dienst deed. Opvallend was dat het graf
 ondanks de rang van de overledene met oneerbiedige haast was gebouwd. Een deel van
 het pleisterwerk binnen en van de binnenkant van de deur was niet afgewerkt. Op de
 grafkamer stond een stenen schaal met een speerpunt, twee zwaarden en delen van
 2580 paardetuig, iets wat uit geen enkel ander Macedonisch graf bekend is. Deze elementen
 wezen er volgens veel archeologen op dat de dode koning Philippus II was. Uit
 overlevering is bekend dat Alexander de Grote na de moord op Philippus II door enkele
 Macedonische edelen weinig tijd had om zijn vader te begraven. Hij moest naar
 Griekenland om zijn gezag te bevestigen. Dat verklaart de haast waarmee het graf
 2585 gebouwd werd. De schaal zou dan de restanten bevatten van de verbrande moordenaars.
 De speer is het wapen van de koninklijke lijfwacht. Een van de lijfwachten was degene

die Philippus uiteindelijk doodde in een samenzwering van een groepje edelen.

2590 **Vermoord** Anatomische gegevens en kunsthistorische dateringen ondersteunden dat vermoeden slechts gedeeltelijk. De dode moest tussen de veertig en de vijftig jaar oud zijn geweest toen hij stierf. Het aardewerk in zijn graf werd ergens tussen 370 en 310 v. Chr. gedateerd. Philippus werd in 336 op ongeveer 46-jarige leeftijd vermoord in Aigai en daar volgens de Griekse geschiedsschrijvers ook begraven.

2595 **Datering** Maar er was nog een tweede kandidaat: Philippus III Arrhidaios, halfbroer en opvolger in Macedonië van Alexander de Grote. Hij werd in 317 v. Chr. geëxecuteerd door diens moeder Olympias en ook in Aigai begraven. Hij paste dus ook in de datering. Bovendien leken sommige stukken aardewerk en de bouwstijl van de grafkamer te wijzen op sterke Perzische invloeden en dus op een datering na de Perzische veldtochten van Alexander de Grote. Dat alles was voor Andronikos en zijn collega's voldoende reden de zaak nog niet te sluiten. Het onderzoek van het Engelse team

2600 bracht daar verandering in. Terwijl Musgrave in Bristol tientallen beenderen in een oventje verhitte om te weten te komen welke beenderen bij de crematie in een afgesloten kist vervormden, (krimpen deden ze in ieder geval), maakte Neave in Griekenland nauwkeurige afgietsels van de schedeldelen. Omdat naast de vorm daarvan ook de pathologie van een persoon bepaalt hoe zijn gezicht eruit ziet, gaf hij de botstukken aan een aantal plastische chirurgen in Manchester. "Het was allemaal zeer

2605 verrassend", zegt Prag half verontschuldigend. "Want terwijl een paar maanden later het rapport van een aantal Griekse antropologen zou verschijnen waarin werd gemeld dat er niets bijzonders aan te zien was, vielen aan de Engelsen twee dingen op: de dode had een aangeboren onderontwikkelde linkerkant van het gezicht, en tekenen van verwonding bovenaan het rechteroog." Onverwacht hadden de chirurgen daarmee zo goed

2610 als bewezen dat het om de schedel van Philippus II moest gaan. Deze verloor volgens de kronieken achttien jaar voor zijn dood zijn rechteroog bij het beleg van Methona. Prag bezweert dat hij daar tegen Neave of een andere betrokken arts nooit over heeft gerept. Hij herinnerde zich dat detail zelf pas weer toen Neave hem de conclusies

2615 vertelde: "En het wordt nog mooier: ik zei toen, dat is waar, hij was bij een beleg gewond, door een zwaardslag of zoiets. Maar ik ben het toch even gaan nazoeken en het bleek een pijl te zijn die vanaf de stadsmuur op hem was afgeschoten. Net toen ik daar achter was, kwam Neave weer en zei: ze hebben het nog eens bekeken en een tweede beschadiging gevonden, het moet een projectiel van bovenaf zijn geweest!" Hij diept een sportpijl op die hij altijd bij zich heeft om bij lezingen te demonstreren hoe de

2620 koning zijn oog verloor: afketsend op de wenkbrauwboog, dóór het oog zelf, eindigend op het jukbeen. **Avantgarde** Het moest Philippus dus wel zijn. Het te moderne aardewerk in het graf hoeft geen onoverkomelijk obstakel te zijn. Prag: "Het is precies dat, avant-garde zou je het nu noemen, iets dat niet algemeen voorkwam, maar dat een koning zich wel

2625 kon veroorloven." Dat de geschiedschrijvers niets over zijn misvormde uiterlijk melden is opvallend, maar: "De spieren hebben dat gedeeltelijk gecompenseerd, dat is aan de schedel te zien. En in die tijd, met een primitieve geneeskunde, zal een dergelijke vermindering niet ongewoon zijn geweest. Bovendien vonden de Grieken het niet sportief iemand zoiets te verwijten. De Atheense redenaar Demosthenes zei in zijn redevoeringen tegen Philippus, de Philippica's, een groot aantal onbeleefde

2630 dingen over hem, maar verweet Philippus geen uiterlijke tekortkomingen." Na de onverwachte identificatie van de dode had de groep in Manchester wat de archedologie betreft eigenlijk al op kunnen houden. Maar het was de Engelsen om meer begonnen. Trag ging het vooral om de kunsthistorische betekenis van het uiterlijk van de dode

2635 voor de portretkunst: "De Grieken maakten vroeger vooral geïdealiseerde portretten. Op het laatst werden ze realistischer en na hen bleven de Romeinen het zo doen. Die stijlwisseling vond rond Philippus' tijd plaats, en ik had afbeeldingen van de dode in zijn graf met de reconstructie willen vergelijken. Nu kan ik bovendien terugvallen op portretten van Philippus uit allerlei perioden!" Voorwaarde is dan wel dat het

2640 hoofd in de vitrine ook inderdaad op Philippus lijkt. Wat dat betreft is weinig aan het toeval overgelaten. Neave deed zijn werk zonder kennis te nemen van afbeeldingen van de vorst. Alleen toen hij hem een mopsneus gaf greep Prag in: alle leden van de dynastie der Argeaden hadden een prominente haakneus en als Neave toch moest gokken (van het zachte neusbeen blijft zelden iets bewaard) dan was een haakneus het

2645 verstandigst. Op Prags advies werd de nek wat dikker gemaakt: die had een leven lang helmen getorst. Een geheele snee over het oog die tot op het bot was gegaan, met littekenweefsel dat de oogleden verbond, werd zonder al te veel detail in de klei aangebracht. Ruth Quinn, die de wasversie deed, kende een houthakker die in Canada een soortgelijke wond door een bijl had opgelopen en die pas na lange tijd had

2650 kunnen laten behandelen. De aanblik van dat litteken bracht ze over op het gezicht van Philippus. **Twijfel** Maar ruimte voor twijfel blijft er, en Prag zelf draagt er argumenten voor aan: "Ze zeggen dat hij op mij lijkt! Zelf zie ik het niet zo, maar het hoofd heeft,

2655 volledig opgemaakt, een tijdje hier in de kamer gestaan en mijn assistente die aan een tafel ertegenover werkte, kreeg telkens als ze opkeek de schrik van haar leven! We moesten hem weghalen." Maar Prag ontleent veel vertrouwen aan een klein ivoren beeldje van de dode dat bij hem in het graf lag. Het behoort tot de kleinkunst, die in Griekenland al lang voor de officiële kunst mensen uitbeeldde zoals ze waren. De gelijkenis met de reconstructie is treffend. Neave eist vanzelfsprekend geen

2660 volledige gelijkenis op. Al is hij soms zelf onder de indruk van wat de gebruikte methode vermag. "Ik heb Egyptenaren gedaan, politiezaken, maar daarvoor en daarna natuurlijk ook controle-experimenten, met lijken waarvan ik pas achteraf de foto's zag. Ik heb een keer een assistent hier een gezicht laten reconstrueren van een Australische aborigine man, die nogal afwijkend zijn. Hij wist dat niet en vertrouwde

2665 dan ook niet wat er onder zijn handen vandaan kwam. Vier keer heeft hij het overgedaan voor hij bij me kwam: ik krijg het niet anders. Hij was heel kwaad dat ik al die tijd niets gezegd had. Maar ik kon er niets aan doen: ik wilde voor mezelf iets bewijzen." Ondanks alle wetenschappelijke waarborgen beseft hij op de grens van wetenschap en kunst bezig te zijn. "Met lippen, de neus, de stand van de ogen heb je zoveel vrijheid. Er zijn wel vuistregels voor, maar daarna ga je toch met het gevoel van de kunstenaar ernaar kijken, minieme details veranderen. Tot je het gevoel krijgt: zó moet het geweest zijn, zo lijkt het op een mens die echt heeft bestaan."

2670 24 oktober 1987 **'Ik zie, ik zie wat jij niet ziet' is niet alleen een kinderspel**

2675 **Medgessy heeft letters werkelijk gelezen** Door R.A. Tybout Op de voorpagina van NRC Handelsblad was onlangs te lezen dat de Canadese kunsthistoricus Rolph Medgessy microscopisch kleine signeringen van Goya heeft ontdekt op talrijke schilderijen en tekeningen die tot dusver werden toegeschreven aan zijn meest illustere voorgangers. Leonardo da Vinci, Michelangelo, Titiaan, Rubens, Rembrandt en Velazquez: zij allen zouden de aanspraak op enkele van hun bekendste werken moeten afstaan aan hun jongere

2680 collega, die daarmee zou zijn gebrandmerkt als vervalser. Als ook maar een deel van Medgessy's observaties juist zou zijn, betekent dat een ware revolutie in de kunstgeschiedenis. Nu dienen revoluties, ook dan wanneer zij zich geheel op papier afspelen, stevig gewantrouwd te worden. De reactie uit vakkringen was dan ook overwegend negatief: de signeringen "op ongewone plaatsen, zoals neusgaten,

2685 oorlellen, ooghoeken en wenkbrauwen" zijn voor anderen niet waarneembaar en, wat afdoende is, van sommige werken is een pre-Goyaans verleden aantoonbaar. Interessant aan deze ware geschiedenis is het psychologische aspect: de geleerde die 'na twintig jaar onderzoek' als enige twaalf signeringen van Goya meent te lezen op de aan Velazquez toegeschreven *Venus met de Spiegel*. Daarop ging prof. E. van de Wetering al

2690 in: "het is een soort waan die je als kunsthistoricus vaker in de praktijk tegenkomt. Men ziet iets in vliegepoepjes, verfschilferingen en oppervlakte-vuil en men herkent daar dan krabbels in". Daaraan kan worden toegevoegd, dat men datgene zal lezen, wat men verwacht te vinden. Geknoei met vrijwel onzichtbare signaturen, spectaculaire vervalsingen: dat is nu echt iets voor de auteur van een werk getiteld 'Het geheime

2695 leven van Goya' – een rijk onderwerp, waarmee desgewenst nog wel enige boeken gevuld kunnen worden.

Sprekende stenen Dat de door Van de Wetering gesignaleerde inbeelding nog aanzienlijk sterkere vormen kan aannemen, bewijst een tragi-komische affaire die zich recentelijk afspeelde op een ander wetenschapsgebied: dat van de Griekse epigraphiek.

2700 De epigraphicus houdt zich bezig met het ontcijferen en interpreteren van meestal op marmere of stenen blokken gehouwen teksten. Deze 'sprekende stenen' worden opgegraven na een ondergronds verblijf van meestal meer dan tweeduizend jaar. Zij kunnen ook zijn hergebruikt als bouw materiaal, bijvoorbeeld voor een drempel in een moderne Griekse of Turkse woning. Vochtwerking, breuken, slijtage of het geslof van

2705 ontelbare zolen brachten niet zelden schade toe aan de eens zo duidelijk leesbare letters. Aan de epigraphicus is dan de taak om vast te stellen wat er op de steen gestaan heeft of kan hebben. Soms helpen hem daarbij de literaire bronnen, die historische gegevens kunnen bevatten met behulp waarvan de tekst van een inscriptie bij benadering gereconstrueerd kan worden. De ideale situatie is natuurlijk die waarbij moeiteloos leesbare inscripties de al uit de literaire traditie bekende

2710 gegevens bevestigen. Wie met zijn nieuwe tekst bovendien een gestagneerde discussie definitief uit het slop haalt, heeft de epigraphische Olympus beklommen.

Apolloheiligdom Ons verhaal speelt overigens in Delphi, in het beroemde Apolloheiligdom. Pausanias bezocht dit in de tweede eeuw na Chr. en noteerde in zijn Gids voor Griekenland: "bij de ingang van het heiligdom ziet men een bronzen stier, gemaakt door Theopropos uit Aigina, gewijd door de inwoners van Korkyra (...). Daarop volgen wijdingen van de inwoners van Tegea bestaande uit wat zij buit maakten op de Spartanen (...). Aan de overkant staan wijgeschenken van de Spartanen uit de buit op de Atheners". De precieze localisering van de drie monumenten is onduidelijk: wat

2720 staat aan de linker- en wat aan de rechterkant van de Heilige Weg? De moderne bezoeker ziet in de bedoelde zone een flink aantal fundamenten op losse blokken. Maar

welke daarvan corresponderen nu met de door Pausanias genoemde monumenten? In 1981 publiceerde Claude Vatin, een geleerde van tot dan toe onbesproken wetenschappelijk gedrag, talrijke interessante inscripties, die de geschetste problemen voorgoed uit de wereld leken te helpen. Al deze teksten las hij op blokken die tegen het einde van de vorige eeuw waren opgegraven. Nooit was het iemand opgevallen dat zij beschreven waren. Zoals Schliemann zich bij de opgraving van Troje liet leiden door Homerus, zo moet onze geleerde zijn Pausanias op zak gehad hebben. Hij begon, als Pausanias, bij de ingang van het Apolloheiligdom. Direct rechts staat daar een kalkstenen blok. Zou dit niet zeer goed de sokkel van de door Pausanias genoemde stier van de Korkyraioi kunnen zijn? Na lange observatie begon Vatin op het sterk verweerde steenoppervlak letters te onderscheiden. En wat las hij? "*Korkyraioi*"!. Niet zomaar in één enkele versie, maar dadelijk vijf maal, waarmee Vatin overigens duidelijk achterblijft bij de reuzenscores van Medgessy.

Triomf De bevestiging van zijn vermoedens moet voor hem een triomf geweest zijn. Hierdoor aangemoedigd las hij op hetzelfde blok: "Theopropos de Aiginetiër maakte dit monument". De originele signatuur, en nog wel in Aiginetisch alfabet! Maar dat was nog niet alles. Pausanias vermeldt namelijk ook nog, dat de Korkyraioi de stier aan Apollo wijdden als 'tiende' van een overvloedige tonijnvangst. Wat Vatin nog meer las kan nu iedere lezer raden: "Als tiende wegens de gelukkige tonijn vangst, aan Apollo". Naast de stier stond volgens Pausanias een monument voor de overwinning van de Tegeaten op de Spartanen. Uit Xenophons *Griekse Geschiedenis* weten we dat het gaat om de aanval op een Spartaans vlootstation in 370-369 v. Chr. Met deze gegevens gewapend begaf zich Vatin naar de ruïne van de zuilengalerij naast de veronderstelde stiersokkel. Op een ook al weer sterk verweerd blok van het stylobaat trof hij twee over elkaar heen gehouwen inscripties aan: "De Tegeaten uit Arkadië wijden de op de Spartanen buitgemaakte zeilen aan Apollo als tiende" en een dito tekst waarin 'wapens' de plaats innemen van 'zeilen'. Alsof dit nog niet genoeg was, las Vatin op andere delen van het gebouw fragmenten van zeven (!) vrijwel gelijklopende teksten. Ook over Pausanias' 'aan de overkant' gesitueerde Spartaanse trofeeën uit de strijd tegen de Atheners bestond nu geen twijfel meer: die waren uiteraard tegenover de zuilengalerij opgesteld.

Ook verderop in het heiligdom toog Vatin aan het werk. Nog steeds volgens Pausanias stond op het plein voor de Apollotempel het beeld van een rund, aan de godheid gewijd door de inwoners van Plataiai ter herinnering aan hun samen met de andere Grieken behaalde overwinning op de Perzische troepen in 479 v. Chr. In deze beroemde slag bevrijdden de Grieken zich definitief van de Perzische dreiging. Wie zou niet graag een contemporain document vinden dat hun overwinning boekstaaft? Nu ligt er op de door Pausanias aangegeven plaats een blok met op een zijkant een duidelijk leesbare signatuur van de al eerder genoemde beeldhouwer Theopropos. Men heeft wel gedacht in dit blok de sokkel van de stier van de Korkyraioi te bezitten, die dan na de demolitie van het monument in tijden van verval van zijn oorspronkelijke plaats naar het plein voor de Apollotempel versleept moet zijn. Maar wat wist nu Vatin aan de onegale bovenzijde van het blok te onttrekken? Niets minder dan de volgende dedicatie: "De Plataiers wijden dit aan Apollo, buit als wraak ontroofd aan de Perzen". Voor het wraak-concept verwijst Vatin naar Aischylos en maakt aldus zijn inscriptie en passant ook nog tot een paragraafje in de Griekse geestesgeschiedenis. Van al deze teksten is op de door Vatin gepubliceerde foto's geen letter zichtbaar. Daarom helpt hij zijn lezer met zelf vervaardigde schetsen waarop zijn lezingen wél te zien zijn. Die afbeeldingen hebben andere Delphi-kenners niet kunnen overtuigen. Geleerden van de Franse School in Athene hebben de door Vatin bestudeerde blokken aan een nieuw onderzoek onderworpen, met alle technische hulpmiddelen die de epigraphicus ten dienste staan. Hun eensluidende conclusie: "*il n'y a rien, ce sont des illusions*". Om verdere proliferatie van de fantoomteksten te voorkomen deelden zij hun bevindingen aan een aantal andere prominente geleerden mede. Voor C. Habicht kwam die waarschuwing blijkbaar te laat. Misschien was dat maar beter ook. In 1985 publiceerde hij een zeer lezenswaardig boek: *Pausanias' guide to ancient Greece*. Zijn hoofdstelling is, dat Pausanias een veel betrouwbaarder zegsman is dan we altijd dachten. Geen wonder dat hij dankbaar gebruik maakte van wat Vatin hem aanbood, want: "*How does Pausanias come out of this? With flying colors*"! En daarmee is de cirkel rond.

Projecties Ons waarnemingsvermogen functioneert zoals bekend uiterst selectief. Het laat ons zien wat we willen zien, tot eigen projecties toe. Aan de goede trouw van Medgessy en Vatin hoeft geen moment getwijfeld te worden: zij hebben hun letters werkelijk gelezen. Anders echter dan bij de meeste visioenen heeft hun illusie zich niet tot vluchtige beelden, maar tot concrete en steeds herlezen teksten gekristalliseerd. Dat toont weer eens tot hoeveel het menselijk brein in staat is. 'Ik zie, ik zie wat jij niet ziet!' Neen, dat is geen kinderspel. *De auteur is mede-redacteur van het Supplementum Epigraphicum Graecum en werkzaam bij de Vakgroep Oude*

- 2790 *Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden.* foto's Boven: tekening van C. Vatin van inscripties op de sokkel van de stier van de Korkyraioi. Daaronder: Vatin's tekening van inscripties op de zuilengalerij van Tegea.
- 7 januari 1988 **Een ontdekking in Delphi: Etruskische inscripties in een Grieks heiligdom? Claude Vatin en het voordeel van de twijfel** Door J.A.K.E. de Waele
- 2795 Wie ooit het gastvrije huis van Claude Vatin in een van de schilderachtige dorpjes bij Aix-en-Provence betrad, weet dat in een van zijn studeerkamers langs alle wanden een indrukwekkende reeks rekken staat. Hierop heeft de Franse geleerde de oogst van bijna 25 jaar epigrafisch onderzoek in Delphi opgeslagen. Duizenden stenen her en der in het heiligdom verspreid heeft hij in de afgelopen jaren 'abgeklatscht', een procédé, waarbij vloeipapier op een steen wordt gelegd en dan vochtig gemaakt. Het vloeiblad droogt in alle oneffenheden, krassen en scheurtjes van de steen. In negatief zijn dan op de onderkant van het vloeiblad alle sporen te zien. Zo kunnen in de steen
- 2800 gegraveerde antieke inscripties ook in de studeerkamer worden ontcijferd. In een artikel op de Opiniepagina van NRC Handelsblad heeft R.A. Tybout onlangs de partij
- 2805 gekozen van niet nader genoemde geleerden van de Franse school, die hebben verklaard dat de lezingen van Vatin op fantasie berusten. Hier wordt een poging gedaan om duidelijk te maken hoe spectaculair de ontdekkingen van Vatin zijn en hoe nauwkeurig zijn werkwijze. Men moet de stenen zelf lang onderzocht hebben en de *Abklatsche* bestudeerd, wil men op Vatin's resultaten kritiek uitoefenen.
- 2810 Nadat de Franse school te Athene reeds eerder in Delphi monumenten had blootgelegd, werd in 1892 tot de grootscheepse opgravingen besloten door het Franse parlement in een sfeer van animositeit met het Duitse Keizerrijk. Na de herstelbetalingen waartoe Frankrijk na de Frans-Duitse oorlog van 1870-71 werd gedwongen, had het Duitse
- 2815 Keizerrijk grote hoeveelheden goudgeld in kas. Daarmee werden – een vorm van ontwikkelingswerk *avant la lettre* – onder meer de opgravingen te Olympia 1875-1881 bekostigd. Men moet de beslissing van de Franse nationale vergadering om de Duitsers in Delphi een slag voor te zijn mede zien als een poging om de geknakte glorie van het vaderland althans in de wetenschap goed te maken. De Duitse archeologen zagen met lede ogen hoe deze belangrijke opgraving van Delphi, waar zij ook reeds het nodige
- 2820 voorbereidend werk hadden gedaan, aan hun neus voorbijging. Het heiligdom werd door Franse geleerden in een recordtempo blootgelegd. Dit ging niet altijd even nauwkeurig, maar wel heeft men in een tijd dat de lonen nog laag waren een immens
- 2825 terrein onderzocht. Dit heilig gebied behoort thans tot de toeristische trekpleisters van de Griekse wereld. Men komt er onder de indruk van de imposante scenerie van de steil rosegrijze rotsen, waartussen de ruïnes liggen genesteld. Eens sprak hier Apollo door zijn vermaard Orakel, waarnaar de hele Griekse wereld luisterde. De discussies tussen de gravende Fransen en de Duitsers aan de zijlijn laaiden frequent hoog op. In een tijd van positivistische kritiek, waarbij iedere antieke tekst willekeurig werd veranderd als deze niet leek te kloppen met de archeologische
- 2830 observaties, werden polemieken gevoerd die soms een regelrechte voortzetting leken van het gewapende Frans-Duitse conflict. Pomtow, een Duits archeoloog en historicus die zich zijn hele leven met Delphi heeft beziggehouden, heeft in een encyclopedie-artikel van 120 dichtbedrukte bladzijden tekst zijn levenswerk samengevat. Hij keerde zich tegen de "Franse, in Delphi bijzonder geliefde methode om stenen en feiten te
- 2835 'ignoreren' die hen niet uitkomen".
- Rechtvaardiging** Het Franse antwoord kon niet uitblijven; in een jeugdwerk zoekt de Franse Nestor van de epigrafie te Delphi een rechtvaardiging voor de houding om de verschillende argumenten van de Duitse onderzoeker te 'ignoreren'. Nochtans zijn veel
- 2840 strijdvragen, nog steeds niet opgelost en het mag een gunstige ontwikkeling heten dat thans enkele jonge Duitse archeologen dank zij gevoelige fotografie opzienbarende ontdekkingen doen. Hierdoor lijkt een van de grootste controversen binnenkort opgelost te worden, waardoor de antieke schrijvers – en de Franse archeologen – weer eens gelijk krijgen. De kennis van deze achtergrond is essentieel om de situatie te begrijpen waarin Vatin verkeert. Met scherpe blik heeft hij stenen en *Abklatsche*
- 2845 onderzocht en heel wat gevestigde opvattingen omvergekegeld. Een van de heilige huizen die bedreigd zijn betreft de beelden van twee archaische jonge mannen die sedert de vindplaats geïdentificeerd worden met Kleobis en Biton. Dezen hebben volgens het verhaal bij "tos hun moeder, priesteres van de godin Hera, op haar wagen naar het heiligdom getrokken – zes kilometer in de brandende zon! Toen zij dan ook van uitputting waren bezweken, hebben hun stadgenoten hun beelden in Delphi
- 2850 opgesteld. In 1893 werd een beeldengroep van twee jonge mannen in Delphi opgegraven. De inscriptie op de basis werd gelezen als zou het hier om Kleobis en Biton gaan. Vatin meent echter in de groep de twee Dioskuren, Kastor en Pollux, te kunnen zien. Dit wordt door veel collegae niet geloofd. Toch is de inscriptie op de basis van de
- 2855 beelden nooit zo te lezen geweest dat alle geleerden tot een eensluidende interpretatie kwamen.
- Pausanias** Niet anders ligt het met de lezing op de stenen waarmee Vatin de

reconstructie maakt die door Tybout zo wordt gekritiseerd. Vooropgesteld moet worden dat Vatins lezing uitgaat van een tekst bij Pausanias, welke Pomtow met instemming van alle geleerden heeft veranderd omdat de tekst niet leek te kloppen met de situatie in het terrein. Deze antieke schrijver Pausanias, die in de tweede eeuw na Christus een 'Baedeker' van het antieke Griekenland samenstelde, is op het eind van de vorige eeuw verguisd als een kamergeleerde die achter zijn schrijftafel driftig vroegere auteurs overschreef zonder dat hij de plaatsen die hij beschrijft ooit heeft gezien. Gelukkig is dit beeld in de moderne tijd grondig gewijzigd. Juist de oudhistoricus Christian Habicht, die aan het *Institute for Advanced Study te Princeton* doceert, heeft zeer aan deze rehabilitatie van Pausanias bijgedragen, omdat hij heeft aangetoond hoezeer Pausanias de persoonlijke vijand is geworden van een Duitse classicus en zijn school. Maar dat is een ander verhaal. Opnieuw laaide de polemieker op bij een ontdekking van Vatin: een tweetalige inscriptie in het Etruskisch en het Grieks uit Delphi. De redactie van het blad waar hij zijn artikel aanbood weigerde het te plaatsen. Vatin maakte daarop zijn gegevens op een etruscologisch congres in Italië bekend. De meerderheid van de daar aanwezige vakgenoten ontving dit bericht als een opzienbare ontdekking. Het document zal in de komende jaren wel speciaal de aandacht van oud-historici en etruskologen krijgen. Vooral het historisch belang van de inscriptie moet daarbij onderzocht worden.

Aan de juistheid van Vatins waarneming wordt in deze kringen niet getwijfeld. Zij getuigt van een methode waardoor de Franse geleerde wel heel anders voor het voetlicht komt dan hij in dit blad eerder werd afgeschilderd. Misschien voelen de Franse collegae die in Delphi aan het werk zijn, een lichte irritatie dat stenen die al zo lang bekend zijn, nog belangrijke epigrafische gegevens blijken te bevatten. Ervaren zij het als een blamage voor het nationale onderzoek dat zich al meer dan een eeuw in Delphi afspeelt? Dat Franse epigrafen bovendien over een vlijmscherpe pen en veel macht beschikken, maakt een underdog al gauw kans- en moedeloos. Maar reeds eerder zijn grote ontdekkers in de archeologie door vakgenoten met hoongelach begroet: de verdiensten van Schliemann worden tegenwoordig bijna algemeen erkend. Hij had dan ook het geluk dat het gewicht van het door hem gevonden goud de weegschaal in zijn voordeel deed doorslaan. Dat hij Griekenland een stuk geschiedenis teruggegeven heeft, is thans iedereen duidelijk. En toen Marinatos bij een tijdschrift een artikel aanbood waarin hij Thera met Atlantis identificeerde, schoof de redactie in een noot iedere verantwoordelijkheid van zich af. Gelukkig zou de Griekse archeoloog nog eens door de spectaculaire vondsten zijn theorie aan de praktijk kunnen toetsen.

Verweerd Reeds lang is uit Delphi een rechthoekige steen bekend waarop te lezen staat: "(een tiende van de buit?) hebben gewijd aan Apollo de Tyrreners, d.i. de Etrusken". Wat de Etrusken precies gewijd hebben, is niet bekend omdat het bovenste deel van de steen beschadigd is. Onder het laatste woord 'Tyrreners' heeft dezelfde naam ook eerder gestaan, maar deze is in de loop der jaren zo verweerd dat men hem opnieuw heeft aangebracht. Tot zijn grote verrassing las Vatin verder nog enkele letters van de oudere, sterk verweerde inscriptie, waarvan '*Kymaion helontes*' (= veroverd op de inwoners van Kyme) het belangrijkste was. Hij concludeerde dat deze steen gewijd was na een overwinning van de Etrusken op Kyme, een Griekse stad ten noorden van Napels, waar een van de vroegste Griekse kolonies lag. Wanneer deze wijding door de Etrusken in een Grieks heiligdom is opgesteld, zal nog nader uitgezocht moeten worden. Uit de historische bronnen zijn twee conflicten tussen Kyme en de Etrusken bekend. Beide malen behaalden de Grieken de overwinning. De eerste keer werden de Etrusken in ongeveer 524 verslagen door de tiran Aristodemos. Enkele decennia later boorde de Syrakusaanse tiran Hieron de Etruskische vloot op de rede van Kyme in de grond. Van de laatste overwinning resten nog helmen die de Syrakusaan in Olympia opstelde. Welke aanleiding de Etrusken gezien hebben een wijding of buitstuk te Delphi te plaatsen, is niet duidelijk. Misschien is de zeeslag uiteindelijk toch niet zo duidelijk in het voordeel van de Grieken beslist.

Tweetalig Deze ontdekking was voor Vatin aanleiding om de zijkanten van de steen nog eens goed te bekijken. Wat hij daar vond overtrof alle verwachtingen. Hij vond een tweetalig in het Grieks en in het Etruskisch gestelde wijdings-opdracht. De Griekse tekst luidt in vertaling: "Deze drievoet hebben de Velthanes (?) gewijd als gave uit de buit gehaald op de Chalkidiërs te Kyme". Te mooi om waar te zijn. Men vindt op de zijkant de oudere inscriptie op de steen bevestigd! Aangemoedigd door deze ontdekking ging Vatin verder op zoek naar sporen van Etrusken in Delphi. Nu had men traditioneel een schathuisje – een tempelachtig gebouwtje waarin de kostbare wijdingen werden opgesteld – aan een Etruskische stad toegeschreven. Het gaat om een fundament achter het weer opgebouwde schathuis van de Atheners in Delphi. Het is opgetrokken uit een ongewone donkere (tuf?) steen waarvan men had aangenomen dat deze uit Etrurië over zee was aangevoerd en in Delphi geassembleerd. Op zichzelf is dit niet ongewoon; ook in andere heiligdommen werden hele gebouwen bijvoorbeeld uit Sicilië naar Griekenland overgebracht. Toch stond ook Vatin aanvankelijk zeer sceptisch tegenover de

- toeschrijving. Toen hij echter nauwkeurig alle blokken onderzocht vond hij een inscriptie in Grieks, lokaal Delphisch alfabet geschreven: "Aan Apollo van Delphi hebben de Velthanes een wijding gebracht". Voorts was op een andere zijde van het schathuis de inscriptie te lezen: "De Tyrreners behaald op de inwoners van Kyme".
- 2930 **Velthanes** Deze inscriptie is in een latere periode dan de eerder vermelde geschreven. Men heeft hier ook kennelijk in tweede instantie de inscriptie vernieuwd. Dit keer is er echter geen sprake meer van 'Velthanes' maar van 'Tyrreners'. Blijkens de eerst aangebrachte inscriptie is hier in de vijfde eeuw voor Christus een schathuis van de Velthanes aangelegd. De inscriptie is nadien nog eens vernieuwd, dit
- 2935 maal op naam van de Tyrreners waarschijnlijk omdat de oudere tekst die de Velthanes noemt, minder diep was ingegraveerd en slecht leesbaar was geworden. Uit de antieke bronnen blijkt dat er in Delphi schathuizen van de Etruskische steden Agylla en Spina zijn geweest. Wie deze Velthanes zijn geweest, is nog niet uitgezocht. Twee
- 2940 mogelijkheden dienen zich aan. Ofwel het gaat om een wijding van de stedenbond die jaarlijks in het heiligdom van Volsinii (=Velthanes?) bij het tegenwoordige Bolsena bijeenkwam, of er moet een verband worden gezocht met de Etruskische naam van Bologna, 'Felsina'. Geografisch ligt deze laatste stad dichterbij Spina, maar dan blijft het nog een raadsel hoe en wanneer deze Etrusken oorlog met de inwoners van het Griekse Kyme hebben geleverd.
- 2945 Hiermee hebben oudhistorici en etruskologen een nieuwe kluit gekregen. Hoe ongelooflijk klinken Vatin's observaties! Maar ook ongeloofwaardig? Wie hem kent zal geneigd zijn hem om zijn zorgvuldige werkwijze en wetenschappelijke ernst als geleerde en epigraaf serieus te nemen. Ondanks de kritiek van zijn collegae verdient Vatin nog steeds het voordeel van de twijfel. *De auteur is buitengewoon hoogleraar*
- 2950 *in de klassieke archeologie aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Foto's* Het schathuisje van de Atheners te Delphi. Links Vatin's tekening van de voorzijde van de steen en rechts zijn tekening van de linkerkant met de tweetalige, Etruskische en Griekse, inscriptie. De beeldengroep van Kleobis en Biton (?) te Delphi.
- 16 februari 1988 **Ook etruskoloog Pallottino twijfelt aan werkwijze van Franse**
- 2955 **geleerde Waarneming van Vatin verdient scepsis** Door R.A. Tybout Claude Vatin meent Etruskische inscripties te hebben ontdekt in een heiligdom in Delphi. Onzin? Volgens de Nederlandse archeoloog De Waele (vorige maand op de Opiniëpagina) moet hem het voordeel van de twijfel worden gegund. Dat neemt niet weg dat de Franse geleerde inscripties ziet die voor anderen onzichtbaar zijn gebleven. Enige tijd geleden werd
- 2960 bericht dat Rolph Medgessy op belangrijke schilderijen van enkele oude meesters talrijke microscopisch kleine signatures van Goya had gelezen. Het stovvuur van dit nieuwtje werd snel geblust door het feit dat geen van zijn vakgenoten in staat bleek om te zien wat Medgessy zag. Op de Opiniëpagina van NRC Handelsblad wees ik daarna op een vergelijkbare affaire op het gebied van de Griekse epigrafiek: Claude Vatin
- 2965 publiceerde een reeks belangwekkende teksten, die hij beweert te lezen op het verweerde oppervlak van diverse blokken in het Apolloheiligdom van Delphi. Ook in dit geval reageerden vakgenoten uiterst sceptisch. Niet zo J.A. de Waele, die op deze pagina een lans brak voor Vatin. Ter zake zou het zijn geweest als hij een foto van een steen of *Abklatsch* had gepubliceerd waaruit zou blijken dat er inderdaad letters
- 2970 aanwezig zijn. 'Abklatschen' is een procédé waarbij vloeipapier op een steen wordt gelegd en vochtig gemaakt. Het negatief van het gedroogde blad toont daarna de oneffenheden en scheurtjes (en mogelijke letters) in de steen. *Abklatsche* zijn een 'instrument de travail'. Iedere epigraphicus te velde documenteert zijn vondsten met onder meer dit geprepareerde vloeipapier. Later kan hij dan in de rust van zijn
- 2975 studeerkamer tot een al dan niet verantwoorde tekstconstitutie komen. Voorts poogt De Waele te verklaren waarom Vatin's lezingen op weerstand stuiten. Niet feitelijkheden, maar onlustgevoelens van zijn collega-'Delphiens' zouden hiervoor verantwoordelijk zijn. Het is een oud liedje: de geniale eenling die, omdat hij een bedreiging zou vormen voor de gevestigde wetenschappelijke orde, door deze genegeerd of
- 2980 gemarginaliseerd zou worden. Men tracht de bewijslast om te keren en de sympathie van het brede publiek voor de 'underdog' te wekken. Dat alles is alleen als psychologisch mechanisme interessant, maar heeft voor andere disciplines dan de psychologie geen waarde.
- Verifieerbaar** Maar terug naar de naakte feiten! Wie meent iets van belang te kunnen melden, publiceert zijn bevindingen in een vaktijdschrift. Aldus deed ook Vatin. Wie tevens instemming van collegae wil oogsten, dient ervoor te zorgen dat althans zijn feiten-materiaal verifieerbaar is. Aldus deed niet Vatin. Let wel: dit geldt niet voor al zijn werk, maar wel voor een groot deel van de sinds 1981 in diverse
- 2990 tijdschriften opgenomen artikelen over Delphische inscripties, dus ook voor de door mij in NRC Handelsblad genoemde teksten. Op de foto's van stenen of *Abklatsche* die Vatin in enkele gevallen geeft *is niet één letter waarneembaar*. Deze omstandigheid is, eufemistisch geformuleerd, uniek. Wèl komt het voor dat letters op foto's in vergelijkbare publikaties onleesbaar zijn, of dat het verweerde steenoppervlak meer

2995 lezingen van bepaalde letters toelaat: zo bijvoorbeeld op de sokkels van de door De
Waele genoemde beelden van 'Kleobis en Biton'. Er heeft echter nooit twijfel over
bestaan dat die sokkels inscripties dragen. Over de precieze lezing van die zichtbare
letters kan worden getwist. Een andersoortig probleem doet zich voor bij de teksten
die ik in vertaling citeerde: daarvan heeft niemand behalve Vatin één letter kunnen
3000 waarnemen. Dat laatste geldt voor een groot aantal andere Delphische inscripties die
Vatin denkt te lezen. Die teksten vertonen hetzelfde profiel, met ietwat verdachte
contouren: zij zijn uiterst interessant, baanbrekend in vele *vexed questions* en
vrijwel steeds in perfecte overeenstemming met wat we uit de literaire bronnen weten.
Veelal zouden zij zich bevinden op stenen die ook een wél voor iedereen zichtbare
3005 inscriptie bevatten. Karakteristiek is verder dat Vatin het meestal niet bij één
nieuwe inscriptie laat, maar dat hij een reeks vaak over elkaar heen gegraveerde
identieke versies (tot zeven toe!) van een tekst geeft. Dat alles in een naar Vatin's
eigen zeggen nauwelijks waarneembaar schrift.

3010 Zo leest hij bijvoorbeeld op de sokkel van de beroemde 'Danseuses de Delphes' (in het
museum te Delphi) behalve de al bekende fragmentarische wij-inscriptie acht nieuwe
teksten (sommige identiek), die uitsluitel geven over alle vragen die deze
beeldengroep bij generaties geleerden heeft opgeroepen: de aanleiding en de datum van
de wijding ('overwinning van Athene op Sparta'; '375-374 v. Chr. '), de identiteit van
de dedicanten ('De Atheners en hun bondgenoten'), van de kunstenaar (niemand minder
3015 dan 'Praxiteles'!) en van een latere restaurateur ('Philodemos', 'tweede eeuw v.
Chr. '). Kan het fraaier? "Te mooi om waar te zijn", schrijft De Waele naar aanleiding
van een ander koekje van Vatin's deeg. Men zij gewaarschuwd dit Grieks-Etruskische
baksel niet zonder enkele zoutkorrels tot zich te nemen. Nu zou het kunnen dat alle
schijn ten onrechte tegen Vatin pleit. Daarom heeft De Waele gelijk als hij zegt, dat
3020 verificatie van Vatin's voorstellen uiteindelijk ter plaatse in Delphi en na grondige
studie van *Abklatsche* van de desbetreffende stenen dient te geschieden. Welnu: dat is
gebeurd, met het vermelde resultaat. En wel door epigrafici van verschillende
gezindten. Destijds bespaarde ik de lezers van NRC Handelsblad hun namen. Er zijn
inderdaad 'Delphiens' bij van de Franse school in Athene. Hun secretaris J.-Y.
3025 Empereur stelde de redacteurs van het Supplementum Epigraphicum Graecum (een
publikatie in boekvorm die de jaarlijkse oogst aan Griekse inscripties ordent en
toegankelijk maakt) schriftelijk van hun bevindingen op de hoogte. Maar wellicht kon
geen van hen een letter ontdekken omdat zij collectief scheel zagen van jaloezie.
Mijn citaat "il n'y a rien, ce sont des illusions" is echter afkomstig uit een dito
3030 schriftelijke waarschuwing van een geleerde die zich buiten bereik van eventuele
kwelijke dampen van de Delphische Pythia bevindt: O. Masson, een Franse 'epigraficus
zonder partij' van onomstreden reputatie. De Waele zwijgt over enkele in deze kwestie
uiterst relevante vakpublicaties. Wie "ignoreert" er nu eigenlijk wie? Negeren
3035 vermeende vijanden Vatin of negeert De Waele het fictieve samenzweerdersgezelschap?
Die publicaties laten zien dat men allermint stilzwijgend voorbijgaat aan Vatin en
dat men hem in het geheel niet *a priori* vijandig gezind is. Zo is er de Kreta-kenner
P. Faure (ook al geen 'Delphien' dus), die evenals Vatin de teksten op de sokkels van
'Kleobis en Biton' onderzocht (*L'Antiquité Classique* 54, 1985, pp. 56-65). Het
aardige is nu dat Vatin van hem gelijk krijgt wat betreft zijn lezing van deze
3040 zichtbare teksten als een wijding aan de Dioskuren. Van partijdigheid dus geen spoor;
het is zeer wel mogelijk dat 'Kleobis en Biton' naar het rijk der fabelen moeten
worden verwezen. Maar over een aantal nooit waargenomen teksten die Vatin ook nog her
en der op de beelden leest schrijft hij: "Ik ben verplicht, maar het kan zijn dat
mijn ogen niet goed genoeg zijn, te zeggen dat ik niets daarvan zie." En wel noch op
3045 het origineel, noch op gipsafgietsels, evenmin op *Abklatsche*, evenmin op kleuren- en
zwart/wit foto's.

Pallottino Deze negatieve bevindingen beperken zich niet tot de Franse landsgrenzen.
Vatin's tweetalige Grieks-Etruskische tekst bracht ook Italiaanse pennen in beroering.
Zo concludeerde de etruskoloog M. Cristofani na studie van steen en *Abklatsche*: "ik
3050 heb geen enkel teken gezien dat met zekerheid geïnterpreteerd zou kunnen worden als
behorend tot een alfabet" (*Xenia* 8, 1984, p. 13). Wat houdt De Waele de lezer voor
wanneer hij spreekt over de ontvangst van Vatin's vondsten onder etruskologen? "Aan de
juistheid van Vatin's waarneming wordt in deze kringen niet getwijfeld." Niet
getwijfeld? Er is nog iemand uit 'deze kringen' die zijn licht over een en ander liet
3055 schijnen: niemand minder dan de nestor van de etruskologie, Massimo Pallottino,
schreef onder de titel *De cippus van Delphi en het 'geval Vatin'* een genuanceerde,
maar ook al weer op scepsis uitlopende beschouwing over Vatin's bilingue tekst (*Studi
Etruschi* 53, 1987, pp. 7-14). Pallottino opereert zo behoedzaam mogelijk en stelt
alle pogingen in het werk om Vatin het 'voordeel van de twijfel' te geven –
3060 uiteindelijk zonder positief resultaat. Hij beziet de zaak uit drie gezichtspunten.
Ten eerste de technisch-epigrafische kant: staan er op de desbetreffende steen
inderdaad letters? Hier kan Pallottino weinig anders doen dan vaststellen dat niemand

3065 behalve Vatin in staat is gebleken ook maar een letter van de omstreden teksten waar te nemen. Zelf heeft hij enige *Abklatsche* van Vatin bestudeerd. Volledigheidshalve vermeldt hij dat "met veel goede wil" twee oneffenheden als lettertekens zouden kunnen worden opgevat, maar daaraan voegt hij toe: "Er is niets anders te zien dan dit, dat even goed pure illusie kan zijn en dan juist kan verklaren hoe het mogelijk is dat uit niet-intentionele krassen op de steen, slijtages of onregelmatigheden in het oppervlak, illusoire lezingen (van letters) worden geboren."

3070 **Aplu** In de tweede plaats geeft Pallottino een taalkundige analyse van het Etruskische deel van Vatin's tekst. Hij constateert, dat deze intern consistent is en woord voor woord correspondeert met Vatin's Griekse pendant-tekst. Uiteraard zegt dat niets over de authenticiteit van beide versies: ofwel een laat-archaische Etrusk, ofwel Vatin heeft het Grieks in keurig Etruskisch vertaald – op één detail na, volgens Pallottino "tamelijk beslissend". In de archaische tijd, waaruit de

3075 inscriptie blijkens zijn inhoud zou stammen, verwacht men als naam van de god Apollo niet de gesyncopeerde vorm *Aplu* in plaats van *Apulu*. Dan volgt een omzichtige frase: "Men zou waarlijk zeggen dat de auteur van een hypothetische, geleerde en vernuftige Etruskische versie van een Griekse tekst geïnspireerd op de Delphische wij-inscriptie hier door onoplettendheid een nogal ernstige fout zou hebben gemaakt." Pallottino's

3080 derde overweging betreft "het persoonlijke en psychologische profiel" van enige verklaringen die Vatin aan de publikatie van zijn inscripties toevoegde. Hij constateert dat zij oprecht zijn, maar dat ze wel een onmiskenbaar apologetische inslag vertonen: Vatin schrijft dat men om zijn teksten te kunnen lezen ervaring en geduld moet hebben, dat hij niet handelt uit zucht naar roem en evenmin omdat er iets suggestiefs uitgaat van het vinden van een Etruskische tekst, die zich tot zijn eigen verrassing geleidelijk voor hem aftekende. Pallottino's slotconclusie: "illusoir of niet, wij bezitten van Vatin's lezingen geen ander materieel bewijs dan diens eigen verklaring. Wij kunnen, als we dat willen, aan die verklaring geloof hechten. Maar helaas baseert de wetenschap zich niet op geloofsbelijdenissen." Wat men ook van deze

3085 opmerkelijke geschiedenis denken moge (ik acht het nog steeds aannemelijk dat Vatin geheel te goeder trouw in de talrijke kloven en barstjes van de ruwe stenen letters 'projecteerde' die er niet zijn): een sterke twijfel over de betrouwbaarheid van Vatin's waarnemingen is alleszins gerechtvaardigd. *De auteur is mede-redacteur van het Supplementum Epigraphicum Graecum en werkzaam bij de Sectie Oude Geschiedenis*

3090 *aan de Rijksuniversiteit Leiden.* Foto's De etruskoloog Massimo Pallottino is sceptisch over Vatin's ontdekking. Daarnaast: de Delphische tweeling: Dioskuren of 'Kleobis en Biton'?

3095 **4 juli 1989 Pausanias' reisgids van Griekenland na honderd jaar weer in ere hersteld**

3100 Jos de Waele *Dr. J. de Waele is hoogleraar klassieke archeologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.* De Griekse schrijver Pausanias, die omstreeks 150 na Chr. zijn 'Beschrijving van Griekenland' schreef, behoort niet bepaald tot de top-tien van de antieke literatuur. Over zijn leven is weinig bekend. Hij leefde in de Romeinse keizertijd en stamt uit de buurt van Smyrna in Klein-Azië. Gortdroog behandelt hij het Griekse vasteland dat bij hem minder groot is dan de tegenwoordige Balkanstaat.

3105 Als kind van zijn tijd kijkt Pausanias even ver terug op het klassieke Griekenland als wij op de bloeiperiode van de gotische kathedralen. Zijn interesse gaat uit naar steden en monumenten van het klassieke Hellas, die momenteel als ruïne nog veel toeristen aantrekken. Men moet evenwel van Pausanias niet de uitvoerige beschrijvingen van een Baedeker, Guide bleu of Cantecleer-gids verwachten. Zijn tekst is niet als een handleiding ter plaatse bedoeld, maar als lectuur in de studeerkamer van de ontwikkelde intellectueel uit de keizertijd. Daarom wisselt Pausanias de beschrijvingen van de plaatsen af met lange excursen mythologische en historische achtergrondinformatie. De waarde van Pausanias is door archeologen in het veld al vroeg onderkend. Na de bevrijding van de Turken in 1832 trokken veel reizigers met

3110 Pausanias in de hand door Griekenland. Zo zijn veel archeologische plaatsen teruggevonden en opgegraven. In de grote toeristische trekpleisters Olympia of Delphi zouden veel gebouwen zonder de tekst van Pausanias niet te identificeren zijn. Dat hij zijn werk grondig heeft gedaan blijkt in Olympia, waar hij meer dan 200 geschenken met inscripties opsomt. Van de 115 teruggevonden bases worden 34 inscripties ook door Pausanias gegeven. Op de agora van Athene zijn bij de Amerikaanse opgravingen in de jaren '30 eveneens enkele cruciale monumenten herkend, waardoor de hele wandeling van Pausanias in grote lijnen te reconstrueren is. Toch is de antieke Baedeker niet altijd zo gewaardeerd in de wetenschappelijke literatuur. In de vorige eeuw heeft de school van Berlijn, onder leiding van de

3115 vermaarde graecus Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff de reputatie van de antieke auteur sterk aangetast. Pausanias zou een 'miserabele compiler' en een 'Erzkonfusionar' zijn geweest, die het meeste van zijn tekst thuis van anderen zou hebben overgeschreven zonder zelf erg veel gereisd te hebben. Ofschoon er dadelijk archeologen met goede argumenten voor Pausanias in het krijt traden, waren de

3120

3125

3130 aanvallen van de Berlijnse hoogleraar en van zijn leerlingen meedogenloos. Deze
 3135 laatsten sabelden als ware epigonen hun slachtoffer neer, zodat veel verdachtmakingen
 bleven hangen ondanks alle goede diensten die de 'oude Baedeker' de archeologen had
 bewezen. Kort geleden is echter duidelijk geworden waaraan Pausanias dit te danken
 had. Op 18 april 1873 verliet een Duits reisgezelschap Olympia en sloeg de weg in
 3140 naar Arkadië. Onder deze grand-touristen bevonden zich erfprinsen en landjonkers uit
 de Pruisische noblesse. Door zijn kennis van het antieke Grieks had Von Wilamowitz de
 leiding. Als lectuur had deze een Pausaniastekst in zijn zak. Door een foutieve
 interpretatie – had hij niet door dat hij in de tegengestelde richting Pausanias
 volgde – sloeg hij de verkeerde weg in en na enkele uren moest hij toegeven dat hij
 3145 hopeloos verdwaald was. De jonge geleerde werd daarop het mikpunt van de spot van
 zijn reisgenoten.

Kort erna verschenen de eerste publikaties waarin Von Wilamowitz probeerde aan te
 tonen dat Pausanias volkomen onbetrouwbaar was: "De hele rattenkoning van
 tegenstrijdigheden en fouten... is slechts te verklaren uit het feit dat Pausanias
 3150 een vroegere beschrijving gedachteloos overschrijft, daarin soms eigen herinneringen
 weeft en vaker nog met citaten van andere auteurs aanvult; over dit geheel hangt hij
 een rococo-manteltje van sophistische verstrooidheid en infantiele erodotusimitatie."
 Pas recentelijk heeft Christian Habicht, oud-historicus aan het Institute for
 Advanced Study te Princeton, de reden van dit trauma gevonden: in de gekrenkte trots
 3155 van Von Wilamowitz. Nu pas kan de volledige rehabilitatie ingezet worden van een
 auteur, van wie de befaamde Britse godsdiensthistoricus Sir James Frazer ooit
 schreef: "Pausanias heeft nooit kunnen voorzien hoe 1700 jaar later strenge
 professoren hem zouden vonnissen. Had hij dit zien aankomen, dan zou hij zijn hele
 beschrijving van Griekenland misschien nooit geschreven hebben en wij zouden het
 3160 verlies te betreuren hebben van een van de meest curieuze, waardevolle documenten die
 de Oudheid ons heeft nagelaten."

30 april 1993 **De geheimzinnige boeren uit de IJzertijd** Op zoek naar de Kelten in
 Nederland door Pieter Steinz Nederland heeft nooit veel opgehad met de Kelten, ook
 al waren ze hier ooit wel. Zelfs de expositie die het Allard Pierson Museum aan ze
 3165 wijdt, eindigt met een vraagteken: De Kelten in Nederland? Veel sporen hebben ze dan
 ook niet nagelaten en het weinige dat er is doet voor de leek enorm Romeins aan. Maar
 schijn bedriegt. „Geen Romein zou het in zijn hoofd halen om een tempel op het
 platteland te bouwen." Generaties gymnasiasten en lezers van de avonturen van Asterix
 kunnen ze dromen: de beroemde eerste zinnen van Caesars *Aantekeningen over de*
 3170 *Gallische Oorlog*. 'Gallië is verdeeld in drie stukken' doceert de Romeinse
 veroveraar, om vervolgens de inheemse bewoners te benoemen als Belgae (in het
 Noorden), Aquitani (in het Zuiden) en 'lieden die in hun eigen taal Celtae heten maar
 in de onze Galli.' De Belgae zijn het verst verwijderd van de beschavende invloed van
 de *provincia* (de geromaniseerde Provence), en voeren voortdurend oorlog met de woeste
 3175 Germanen van over de Rijn. Daarom, besluit Caesar, zijn zij van alle Gallische
 volkeren het dapperst. Caesar wist waarover hij het had. Toen hij in 51 voor Christus
 zijn *Aantekeningen* publiceerde was heel Gallië bezet, maar in het gebied tussen Rijn
 en Marne had hem dat veel moeite en mankracht gekost. Vijf jaar lang had hij daar een
 3180 bloedige oorlog uitgevochten met verschillende Belgische stammen, en vooral met de
 Eburonen onder hun hoofdmans Ambiorix. Nadat hij in 54 een compleet legioen had
 verloren, koos hij voor
 drastische maatregelen. De vijand werd stelselmatig uitgemoord, zijn landerijen
 gebrandschat, zijn woonplaatsen van de kaart geveegd. De Eburonen verdwenen uit de
 3185 geschiedenis. Hun trof in extreme mate het lot van de andere Keltische stammen op het
 vasteland: eenmaal verslagen door de legioenen, werden ze opgenomen in het Imperium
 Romanum en getransformeerd tot fatsoenlijke 'Gallo-Romeinen'. Tweeduizend jaar na
 Julius Caesar maken de Kelten hun come-back in de geschiedschrijving. De interesse
 voor beschavingen uit de IJzertijd (700-50 v. Chr.) is groeiende en exposities van
 3190 Keltisch goud en zilver trekken volle musea. Daarbij wordt het belang van de Kelten
 voor de Europese cultuur steeds hoger geschat; ten tijde van de grote Kelten-
 tentoonstelling, twee jaar geleden in Venetië, werden ze door sommige geleerden zelfs
 uitgeroepen tot de werkelijke pioniers van het verenigd Europa. Dat de honderden
 verschillende Keltische stammen in Europa geen centraal bestuur en hoogstens een
 3195 Keltisch dialect gemeen hadden, werd in de euforie gemakshalve vergeten. Over de oude
 Kelten is wel meer gefantaseerd. Dat is niet verwonderlijk, want in tegenstelling tot
 hun overwinnaars, de Romeinen, hebben ze geen geschreven bronnen nagelaten. Wat we
 van ze weten, komt uit de boeken van klassieke historici en etnografen. Zij
 beschouwden de 'Keltoi' (ook wel 'Galli' of 'Galatae' genoemd) als onbedorven wilden,
 die vanaf de zesde eeuw v. Chr. vanuit de Alpen over heel Europa waren uitgezwermd en
 onder meer Rome en Delphi hadden geplunderd. De boomlange barbaren liepen in broeken,
bracae, droegen dikke gouden halsringen, *torques*, wasten hun haar in een kalkbad, en
 stonden bekend om hun onverschrokkenheid. Beroemd is het verhaal van de ontmoeting

tussen Alexander de Grote en een Keltisch gezantschap aan de Donau. Alexander vroeg wat de Kelten de meeste angst inboezemde, en verwachtte als antwoord 'U, heer.' Maar de gezanten verklaarden dat ze maar voor één ding bang waren, namelijk dat de hemel op hun hoofd zou vallen. Hun antwoord zou de Grieken en Romeinen nog eeuwen verbazen, en is tegenwoordig nog steeds een van de *running gags* van de Asterix-strips.

Vechten en feesten Net als in de rest van Europa lijkt er in Nederland de laatste tijd meer aandacht te komen voor de pre-Romeinse cultuur, voor de vergeten stammen die vóór (maar ook nog na) het begin van onze jaartelling tussen Rijn en Schelde woonden. Eind 1992 organiseerde de Stichting A.G. van Hamel voor Keltische Studies een symposium waarop werd gediscussieerd over de Kelten in Nederland. Komend najaar vindt in Utrecht de tentoonstelling 'Vechten en feesten bij de Kelten' plaats. En op dit moment is in het Allard Pierson Museum in Amsterdam een bescheiden expositie van Keltische kunst- en gebruiksvoorwerpen te zien – als onderdeel van de manifestatie 'Celtica Nederland' waarmee de Nederlandse keltistiek zich aan een breed publiek wil voorstellen. Nederland heeft nooit veel op gehad met het Keltisch verleden. Ambiorix mocht dan alom gelden als de Arminius van de Lage Landen, hij was in de eerste plaats een Belgische held, met een standbeeld in Tongeren. En de Eburonen mochten tot diep in het Nederlandse rivierengebied hebben gewoond, hun stamland lag in Belgisch Limburg. In Nederlandse geschiedenisboekjes werden dan ook niet de Galliërs of Belgae als verre voorvaderen genoemd, maar de Bataven: een – volgens Romeinse historici – Germaanse stam die na Caesars veroveringen de Rijn afzakte en neerstreek in de Betuwe. Dat de Kelten in Nederland zo weinig tot de verbeelding spreken, komt ongetwijfeld doordat ze weinig sporen hebben achtergelaten. Uit het buitenland hoor je nog wel eens dat er een Keltische goudschat is opgegraven of een heuvelfort (*oppidum*) blootgelegd. Het British Museum is beroemd om zijn vitrines vol *torques* en wapentuig uit de IJzertijd, en in Oosten Zuid-Frankrijk heeft iedere middelgrote provincieplaats een Gallo-Romeins museum. Maar in Nederland schieten mij in eerste instantie geen bekende Keltische overblijfselen te binnen. „Dat is niet zo gek“, zegt de keltoloog Lauran Toorians, een maand voor de opening van de tentoonstelling in het Allard Pierson Museum die hij mede samenstelde. „Het zuiden van Nederland bevond zich aan de rand van het Keltische cultuurgebied, en onderging ook invloeden van de Germanen uit het noordoosten. Je had hier geen 'pure' of rijke Keltische cultuur, en grote *oppida* zoals bij Kessel-Lo of op de Kemmelberg in Vlaanderen zijn niet gevonden. Veel bijzondere voorbeelden van Keltische cultuur in de Nederlanden dateren bovendien uit de Romeinse tijd, en dan worden ze al gauw meer als Romeins dan als Gallisch gezien.“ Ik ben naar Toorians gegaan om er achter te komen wat er in Nederland nog van de Kelten over is. Het lijstje is overzichtelijk: een paar artefacten in de grote archeologische musea, een klein heuvelfort bij de Sint Pietersberg (aan de Belgische kant), en de resten van twee Gallo-Romeinse heiligdommen onder de kerk van Elst en aan de Maas bij Empel. Als ik zeg dat dat laatste me verbaast – van die tempels heb ik gehoord, maar die zijn toch gebouwd door de Bataven, en niet door de Kelten? – legt Toorians uit dat de Bataven tegenwoordig vaak gerekend worden tot de Keltische stammen: de Romeinen noemden hen Germanen omdat ze van over de Rijn kwamen, maar het lijkt onwaarschijnlijk dat ze inderdaad Germaans spraken.

Grafveld Voordat ik op zoek ga naar de restanten van Keltisch Nederland bel ik dr. Nico Roymans. Hij is als IJzertijd-specialist verbonden aan het Instituut voor Pre- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam, en was een van de opgravers van de inheems-Romeinse 'tempel van Empel' in 1990. Roymans is nog voorzichtiger dan Toorians. Van Kelten wil hij liever helemaal niet spreken („Als archeoloog werk ik niet met dat soort op taal gebaseerde macro-begrippen“), maar hij nodigt me uit om eens een kijkje te nemen bij de enige IJzertijd-opgraving waaraan op dit moment gewerkt wordt: het grafveld van Mierlo-Hout, bij Helmond. We spreken af voor over twee weken. In de tussenliggende tijd verdiep ik me in de Kelten. Ik lees het standaardwerk van de Belg S.J. De Laet, *Prehistorische culturen in het zuiden der Lage Landen* (Wetteren 1979), en bezoek twee archeologische musea met een IJzertijdcollectie. Het Rijksmuseum van Oudheden blijkt de reis naar Leiden niet waard: de afdeling Nederland wordt heringericht en zelfs de wereldberoemde 'schijf van Helden', een verguld-zilveren jachtscène uit de Late IJzertijd, is niet voor het publiek te zien. In Museum Kam in Nijmegen (eens het Keltische Novio-magus, 'Nieuwmarkt') tref ik het beter. Ook daar wordt verbouwd, maar gelukkig worden bijna alle Keltische topstukken op de benedenverdieping tentoongesteld: een ijzeren zwaard met bronzen schede dat is opgedregd uit de Waal (1e eeuw v. Chr.); de gesmolten resten van het 'Wagengraf van Nijmegen', de laatste rustplaats van een lokale edelman uit de vierde eeuw v. Chr. en een prachtige, met rood email ingelegde bronzen spiegel – de enige in zijn soort die op het Europese vasteland is gevonden. Niet ver van Nijmegen, in de Over-Betuwe, ligt Elst. Het stadje tussen Nederrijn en Waal, in de vroege Romeinse tijd een kleine Bataafse nederzetting, werd zwaar

gehavend in de Slag om Arnhem, maar kreeg er tijdens de restauratie van de gotische Werenfriduskerk een archeologisch monument bij. Onder het uitgebrande schip vond men de resten van twee Gallo-Romeinse stenen tempels. De eerste werd gebouwd rond 50 n. Chr. en twintig jaar later verwoest tijdens de Bataafse opstand tegen de Romeinen. De

3270 tweede, die zes keer zo groot was (31 bij 23), werd aan het eind van de eerste eeuw opgericht – veertien meter hoog en met een royale zuilengalerij rondom. Met een ouderwetse aanwijsstok geeft de koster van de kerk uitleg bij de mini-expositie die in een zijbeuk is ingericht. De getoonde voorwerpen ogen weinig opzienbarend en vóór

3275 alles Romeins: wat stukken steen, een oranje dakpan, en de schedelresten van een *suovetaurilia*, een Romeins reinigingsoffer bestaande uit een varken (*sus*), een schaap (*ovis*) en een stier (*taurus*). Belangwekkender zijn de tempelresten in de grote kruipruimte onder de kerk, een doolhof van muurtjes, pijlers en steenstapelingen waarin met enige hulp de verschillende bouwlagen en -stijlen zijn te ontdekken. Van

3280 tempel II zijn de fundamenten van het eigenlijke heiligdom (de *cella*) te zien en een stukje van de colonnademuur. Van tempel I rest niet veel meer dan een vloer van kalkspecie met een flinke kuil erin. Maar hoe goed je ook kijkt, voor het oog van de leek doet alles Romeins aan. Elst biedt bitter weinig keltiek.

Mistig „Schijn bedriegt”, zegt Nico Roymans, als ik hem een week later op een mistig station Helmond-'t Hout vertel van mijn teleurstellende bezoek aan de Betuwe. „Net

3285 als de tempel van Empel is die van Elst typisch inheems. Natuurlijk, de bouwtechnieken waren Romeins en het materiaal werd geïmporteerd. Maar geen Romein zou het in zijn hoofd halen om een tempel op het platteland te bouwen. Dat, plus het feit dat Romeinse tempels nooit een vierzijdige zuilengalerij hebben, is een aanwijzing: Elst en Empel waren inheemse heiligdommen, door de Bataafse elite gebouwd op plaatsen

3290 waar in de IJzertijd al goden werden vereerd.” We lopen door een ruim opgezette nieuwbouwwijk naar de plaats van het urnenveld uit de IJzertijd dat onlangs is blootgelegd. Een noodoperatie, onderstreept Roymans: „we graven voor de bulldozers uit, over een paar maanden staan op deze zandgronden luxe villa's.” In een ijzeren bouwkeet, die dienst doet als hoofdkwartier en koffiehuis voor vier verkleumde

3295 archeologen, licht Roymans aan de hand van stafkaarten de opgraving toe. Aan weerszijden van de keet bevindt zich een grafveld van 100 bij 500 meter waar in de periodes 650-450 v. Chr. en 25-400 n. Chr. tweehonderdvijftig mensen na verbranding zijn bijgezet. Rondom de begraafplaats woonden naar schatting drie tot vijf families, in houten strodakboerderijen van het zogenaamde 'woonstaltype': anders dan in het

3300 buitenland sliep in Nederland mens en vee onder één dak. Het klinkt allemaal weinig spectaculair, en dat is het ook niet. De opgraving is er een uit de categorie 'voor de liefhebbers'. In de IJzertijd was dit een misschien een idyllisch landschapje met een paar honderd heuveltjes, nu is het een rommelig stuk akker dat omslachtig bouwrijp wordt gemaakt. In brede, gebulldozerde sleuven tekenen zich cirkels en

3305 rechthoeken af – verkleuringen die aangeven waar eens de graven en de bijbehorende greppels lagen. Grote vondsten zijn niet gedaan. Roymans: „De mensen die hier woonden hadden een armoedig grafritueel, maar dat wil niet zeggen dat hun cultuur laag ontwikkeld was; per slot van rekening begraven wij onze doden ook alleen in een pak. Uit rijkere opgravingen op de Brabantse zandgronden hebben we in ieder geval wel

3310 kunnen opmaken dat er contacten waren tussen de plaatselijke elites en de Keltische wereld van Midden-Europa.”

Terug in de koffiekeet wil Roymans wel wat meer zeggen over wat hij het Keltenvraagstuk noemt. „De discussie over Kelten en Germanen in Zuid-Nederland wordt bemoeilijkt door het feit dat wetenschappers uit verschillende disciplines langs

3315 elkaar heen praten. Taalkundigen zeggen: iemand is een Kelt als hij Keltisch spreekt. Jammer genoeg is er in deze contreien weinig Keltisch overgeleverd – een handvol namen die evengoed geleend kunnen zijn – dus probeer dan maar eens een zinnige conclusie te trekken. Archeologen baseren zich op de materiele cultuur en plakken de boeren uit de IJzertijd liever geen etnisch etiket op. Wij spreken niet over Kelten, maar hoogstens over 'gekeltiseerde stammen'. Ons onderzoek concentreert zich op

3320 cultuurbeïnvloeding. „De hele discussie gaat terug op Caesar. Die wilde de geschiedenis in als veroveraar van heel Gallië. Omdat hij niet eindeloos kon doorgaan, verklaarde hij de Rijn tot de etnische grens tussen de woeste Kelten en de nog woestere Germaanse horden. Maar als je een bewoner van een IJzertijdnederzetting

3325 aan de Rijn zou hebben gevraagd of hij Kelt of Germaan was, dan zou hij je onbegrijpend hebben aangestaard. 'Ik ben Jansen van Pietersen', zou hij zeggen, of, als hij erg ruimdenkend was, misschien: 'Ik ben een Eburon.'

Strafexpeditie Die middag reis ik door naar Maastricht, in een laatste poging om in contact te komen met de geest van de Kelten, of althans die van de Eburonen. Na een

3330 kort bezoek aan het Bonnefantenmuseum – de afdeling archeologie wordt gereorganiseerd en het vermaarde Gallische 'haantje van Buchten' is niet te bezichtigen – fiets ik op een gehuurde Batavus langs de Sint Pietersberg en de Eerste Nederlandse Cement Industrie. Vlak over de Belgische grens verrijst aan de rechterkant van de weg een

- 3335 bebost heuvelplateau. Daar bovenop, bij Kanne-Caster, moet een fort uit de Gallische Oorlog liggen, blootgelegd in de jaren zeventig. Sommige geleerden geloven dat het een klein oppidum van de Eburonen was; volgens anderen was dit het legendarische Aduatuca, de plaats waar Ambiorix in 54 v. Chr. zesduizend Romeinen in de pan hakte, en vanwaaruit Caesar later zijn strafexpeditie tegen de Eburonen organiseerde. Na een steile klim langs een zigzagpad verwacht ik van alles: keienmuurtjes, paalgaten, verdedigingsgrachten – al dan niet overdekt met gras en struiken. Maar er is niets archeologisch te bekennen, zelfs geen bordje met informatie. Uitkijkend over de glooiende heuvelrug, met laag in de verte een kanaal en achter me een wei met witte koeien, dringt het tot me door dat de opgravingen hier natuurlijk van dezelfde aard waren als die bij Helmond. Het onderzoek is gedaan, de sleuven zijn weer dichtgegooid, en er is niets dat nog aan de Eburonen herinnert. Als ik terugfiets over de Sint Pietersberg besef ik hoe grondig Caesar te werk is gegaan. Hoe dapper de Belgae ook waren, in Nederland is bedroevend weinig van ze overgebleven. De expositie 'Kelten in Nederland?' in het Allard Pierson Museum is t/m 11 juni te zien. Amsterdam, Oude Turfmarkt 129. Di. t/m vr. 10-17u, za. en zo. 13-17u. Inl.
- 3340
- 3345 over de manifestatie 'Celtica Nederland' bij de Stichting A.G. van Hamel, Postbus 1427, 3500 BK Utrecht.
- 3350 NEDERLAND ROND HET BEGIN VAN ONZE EEUWWISSELING Kaartje: NRC Handelsblad/Willum Morsch, 30.04.93 Het bronzen 'haantje van Buchten' (h. 15 cm), een met email versierd wijgeschenk aan de Inheemse godin Arcanua, die in het Limburgse Buchten een heiligdom had. Tweede eeuw n. Chr. Reconstructietekening van de grote, tweede Gallo-Romeinse tempel van Elst, gebouwd in het laatste kwart van de eerste eeuw n. Chr. R.O.B. - J. Ipey - C.J. de Vries Uit: 'Asterix - De Kampioen' (René Goscinny en Albert Uderzo, 1963)